

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

MISIR'DA ORTA SINIFLARIN YÜKSELİŞİ: REFAHIN GÜCE
DÖNÜŞMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Nilgün ELİKÜÇÜK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR

Ankara
2013

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

MISIR'DA ORTA SINIFLARIN YÜKSELİŞİ: REFAHIN GÜCE
DÖNÜŞMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Nilgün ELİKÜÇÜK

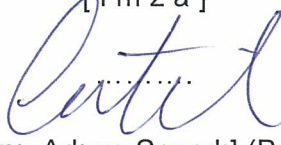
Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR

Ankara
2013

ONAY

Nilgün ELİKÜÇÜK tarafından hazırlanan "Mısır'da Orta Sınıfların Yükselişi:Refahın Güce Dönüşmesi" başlıklı bu çalışma , .../.../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı/Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

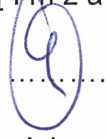
[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Serol Durgun

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Prof. Dr. M. Ali Okur

[İ m z a]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. Fatma Taşdemir

ÖNSÖZ

Arap Baharı ülkelerinden biri olan Mısır'ın dikta yönetiminin halk hareketleri tarafından yıkılması, toplumsal muhalefetin gücüne inanan biri olarak beni bu konuda çalışmaya iten temel nedendir. Bunun yanında, üniversite yıllarımda Türk Dış Politikasının yükselişe geçtiği bir dönemde olması teşvik edici diğer bir nedendir. Bir uluslararası ilişkiler öğrencisi olarak, klasik Türk Dış Politikasının, her daim uluslararası hegemon tarafından belirlendiği düşünülen siyasi sisteminin dışında bir düşünüş tarzı geliştirebilmek Türkiye'nin dünya sisteminde önemli bir aktör olarak yer almaya başlamasıyla olmuştur. Türkiye gibi Mısır'ın da kendi iç dinamikleriyle var olabilecek bir ülke olduğunu düşünmem bu çalışmanın ortaya çıkmasının önemli bir nedenidir. Ülke olarak Mısır'ın seçilmesi öğrencilik yıllarımdan itibaren Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesine duyduğum ilgi yanında Mısır'ın bölgenin en etkili ülkelerinden biri olarak yönlendirici bir etkiye sahip bulunmasındandır.

Uzun zamandır biriken sıkıntıların doruğunda yazdığım bu tez, Mısır Devrimini anlamlandırma adına bir katkıda bulunursa, en güzel şeylerin en zor zamanlarda ortaya çıktığının ispatı olacaktır.

Üniversite öğrencilik yıllarımdan bu güne maddi, manevi katkıları ve teşvikleri olmasaydı sadece bu tez değil, belki de akademi hayatımın olmayacağı, Doç. Dr. Mehmet Akif OKUR'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tezin yazılmasında sağladığı rahat ortam yanında, çalışmaya büyük katkıları bulunan eleştiri ve yorumları da önemli bir teşekkür vesilesidir.

Bazen tek kişilik bir bedende üç kişilik hayaller taşırırsınız. Anne ve Babamın hayallerini gerçekleştirebilmek bu hayatta beni ayakta tutan en önemli sebeplerden biri. Anne ve Babama ne karar alırsam alayım her zaman arkamda oldukları ve mücadeleyi bıraktığım anda düştüğüm yerde bana uzanacak ellerin varlığından asla şüphe ettirmedikleri için çok teşekkür ederim.

Son olarak, bu tezin ortaya çıkmasının zeminini hazırlayan entelektüel birikimin oluşmasında en büyük katkı şüphesiz ki Mustafa Onur Tetik'e aittir. Tezin en büyük motivasyon kaynağı mesafelerin engel olmadığı sevgisi olan yol arkadaşıma sonsuz teşekkürler.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR ORTA SINIF DEMOKRASİ HAREKETİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

I.EİSENSTADT'IN TEMEL VARSAYIMLARI	5
A.Neo-Patrimonyal Toplum	5
B. Modernite Uygarlığı	6
1.Çoğul Moderniteler	7
C.Devrim ve Sosyal Dönüşüm	9
II.NEO-PATRİMONYAL TOPLUMLARDA DEĞİŞİM SÜRECİ VE DEVRİMLER.....	11
A.Giriş	11
B.Devrimci Ön Koşullar	12
1.Siyasi Otoritenin Meşruiyeti:Geleneksel ya da Kapalı Otorite Biçimlerinden Modern ve Açık Olan Siyasi Otoriteye Geçiş	13
a.Nasır Döneminde Otoritenin Siyasi Meşruiyeti	15
(1)Milli Bağımsızlık Söylemi	17
(2)Sosyal Reformlar	19
b.Sedat Dönemi Siyasi Otoritenin Meşruiyeti	21
(1)Nasır'ın Mirası	21
(2)Kişisel Meşruiyet Farkı	22
(3)İç Politikada Meşruiyetin Sağlanması	24

i. Ali Sabri ve Nasır Kadrosunu Tasfiyesi	24
ii. Politik Katılım-Sınırlı Liberalizasyon	25
iii. İhvan ve Burjuvazi ile İlişkiler	26
(4) Dış Politika Yoluyla Meşruiyetin Sağlanması	28
i. 1973 Arap-İsrail Savaşı	28
ii. Camp David Antlaşması	28
(5) İntifah'ın Siyasi Etkileri	29
c. Mübarek Döneminde Siyasi Otoritenin Meşruiyeti	30
(1) Nasır ve Sedat'ın Mirası	30
(2) Kişisel Meşruiyet Farkı	31
(3) İç Politika da Meşruiyetin Sağlanması	32
i. Demokratik Pazarlık	33
ii. Müslüman Kardeşlerle İşbirliği	35
(4) Dış Politika Yoluyla Meşruiyetin Sağlanması	36
2. Toplumsal Tabakalaşma Sisteminin Oluşması :Kemikleşen Bir Sınıf Yapısına Doğru	37
a. Sosyal Değişimi Açıklamakta Kullanılan Sınıf Teorileri	37
(1) Karl Marx ve Ralf Dahrendorf	37
(2) Ortadoğu Toplumlari İçin Sınıf Analiz	40
i. Morroe Berger	40
ii. Manfred Halpern	41
iii. James Bill	43
iv. John Waterbury	45
(3) Mısır'da Orta Sınıflar	46
i. Devlet Burjuvazisi	47
ii. Küçük Burjuvazi	51
iii. İnfitah Burjuvazisi	53
iv. İslami Burjuvazi	55

v.Mübarek Dönemi Burjuvazi	56
3.Pazar Ekonomisine Geçiş	57
a.Giriş.....	57
b.İthal İkameci Sanayileşme.....	58
(1)Toprak Reformu	59
(2)Millileştirmeler.....	62
i.Süveyş Kanalı'nın Millileştirilmesi	63
ii.Mısır Bankası'nın Millileştirilmesi	63
iii.İlk 5 Yıllık Plan	64
iv.1961'in Sosyalist Kararları	64
v.Özel Mülkün Devlete Tahsisi	65
c.İthal İkameden İhracata Yönelik Büyümeye Geçiş Dönemi	66
(1)İnfitah:Açık Kapı Politikası.....	67
(2)Özel Sektör-Kamu Sektörü Dengesi.....	69
i.Kamu Sektörü.....	69
ii.Özel Sektör	70
(3)Yabancı Sermaye ve Yardımlar.....	71
(4)İnfitah'ın Sonuçları	72
i.Kazanımlar	72
ii.Kayıplar	73
d.İhracata Yönelik Büyüme Dönemi	74
(1)Ekonomik Reform ve Yapısal Uyum Programı	75
i.Özelleştirmeler	76
ii.Kamu Girişim Sektörü ve 203. Madde	77
iii.Sektörel Bazlı Özelleştirmeler	78
iv.Özelleştirmenin Sonuçları	79

İKİNCİ BÖLÜM

NEO-PATRİMONYAL TOPLUMLARDA MERKEZ VE ÇEVRE İLİŞKİLERİ: MISIR SİYASİ YAŞAMINDA ELİT KOMPOZİSYONLARI

I.EİSENSTADT'IN MERKEZ-ÇEVRE KURAMI.....	82
A.Nasır,Sedat ve Mübarek Döneminde Merkez-Çevre İlişkileri	84
1.Nasır Dönemi.....	85
a.ASB ve Siyasi Elitler	86
b.Stratejik Elitler.....	87
c.Nasır Dönemi Çevre	88
2.Sedat Dönemi	
a.UDP ve Siyasi Elitler	89
b.Stratejik Elitler.....	90
i.Osman Ahmed Osman ve Seyyid Marei.....	90
ii.Diğer Stratejik Elitler.....	92
c.Sedat Dönemi Çevre	92
3.Mübarek Dönemi	93
a.Siyasi Elitler.....	94
b.Stratejik Elitler.....	95
c.Mübarek Dönemi Çevre	97
i)Kifaya	98
ii)6Nisan Gençlik Hareketi	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİMİN SONUÇLARI: SAF DEVRİME ULAŞMA ÇABALARI

I.MEVCUT REJİMİN ŞİDDET YOLUYLA DEĞİŞİMİ	103
A.Mübarek'in Otoriter Yönetiminin Devrilmesi	104
1.Müslüman Kardeşlerin Rolü	105
2.Şiddet Yerine Pasif Direniş	106
II.MERKEZDEKİ SİYASİ ELİTLERİN TASFİYESİ.....	107
A.UDP Elitlerinin Tasfiyesi	107
B.Demokrasiye Geçiş Dönemi	108
1.Yüksek Askeri Konsey.....	108
2.2011 Parlamento Seçimleri.....	110
a.Mübarek Sonrası Siyasi Partiler	111
(1)Dini Partiler: Hürriyet ve Adalet Partisi ve İslami Blok.....	111
(2)Liberal Partiler.....	112
(3)Sol Partiler.....	113
b.Seçim Sonuçları.....	114
3.2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri.....	115
4.Ordu-İktidar İlişkileri	117
a.Mübarek'in Devrilmesinde Ordunun Rolü.....	118
b.Ordunun Ekonomik Kaynakları	121
c.Mursi ile YAK arasında yaşanan çatışma.....	122
III.TÜM KURUMSAL ALANLARIN KAPSAMLI DEĞİŞİMİ	124
A.Basın ve İfade Özgürlüğü Kısıtlanması	125
B.İnsan Haklarının İhlal Edilmesi	127
C.Yasama,Yürütme ve Yargı'nın Bağımsızlığı	129
D.Dinin Devletten Ayrılması: Laiklik.....	131

IV.GEÇMİŞ İLE RADİKAL KOPUŞ	133
A.1952 Devrimine Karşı 2011 Devrimi	133
B.Ayaklanmaların Sınıfsal Temeli	135
V.GÜÇLÜ BİR İDEOLOJİ VE DEVRİMCİ İMAJ	137
A.İslamcılık	138
1.Müslüman Kardeşler.....	139
a.Radikal İslamın Terk edilmesi	140
2.Siyasi İslamın Yükselmesi.....	141
a.Siyasi İslam'ın ideolojisi.....	142
(1)Devrimci Cihad Grubu.....	143
(2)Reformist Müslüman Kardeşler Grubu	144
3.Devrimin İdeolojisi	145
SONUÇ	147
KAYNAKÇA	149
ÖZET	164
ABSTRACT	165

KISALTMALAR

- a.g.e. :Adı geçen eser
a.g.m. :Adı geçen makale
ABD :Amerika Birleşik Devletleri
ASB :Arap Sosyalist Birliği
AKP :Adalet ve Kalkınma Partisi
Bkz :Bakınız
ev. :eviren
GSMH :Gayri Safi Milli Hasıla
IMF :International Monetary Fund(Uluslararası Para Fonu)
MENA :Middle East and North Afrika Countries(Ortadoğu ve Kuzey Afrika lkeleri)
UDP :Ulusal Demokrasi Partisi
YAK :Yüksek Askeri Konsey

GİRİŞ

2011 yılında Tunus'ta başlayan ve Yasemin Devrimi adı verilen demokratikleşme hareketi, kısa zamanda tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika(MENA) bölgesini etkisi altına almıştır. Mısır ve Tunus siyasi liderlerinin devrilmesi pasif direniş yöntemiyle olurken, Libya lideri Kaddafi'nin kendi halkına şiddet uygulaması, ülkeyi bir iç savaşa sürüklemiş bu yüzden demokrasi hareketi Libya'nın iç meselesi olmaktan çıkmıştır. Aynı zamanda Kaddafi'nin diğer liderlerin aksine şiddet yöntemiyle devrilmesi, her demokrasi hareketinin temelde aynı dinamiklerden yola çıkarsa bile demokrasi sürecini farklı pratikler altında yürüteceklerinin sinyallerini vermiştir. Bu yüzden Mısır için yapılacak incelemeler, diğer eş zamanlı dönüşüm yaşayan ülkelerden bağımsız olarak ele alınmaktadır.

2011 Devrimleri, MENA ülkelerinin demokratik olmayan yönetimlerini bu ülkelerin İstisnacılığına bağlayan pek çok analizi saf dışı bırakmıştır. Literatür de Arap Baharı olarak adlandırılan demokrasi hareketlerini açıklamak için değişik teori ve yöntemlere başvurulmuştur. Devrimlerin kitlesel protesto gösterileriyle özdeşleşmesi Sosyal Hareket Teorileri'nin açıklayıcı gücünü arttırmıştır. Bu teoriler, ayaklanmaların sınıfsal tabanını ihmal edip, toplumsal muhalefetin değişimi beraberinde getirdiğini savunan teoriler olduğu için, sadece ayaklanmaların ortaya çıkış sebeplerine odaklanmış, ve demokrasi sürecinin nasıl bir yol izleyeceğini tasavvur etmekte yetersiz kalmışlardır.

Literatüre hakim olan bir diğer analiz yöntemi ise Siyasal İktisat temelli açıklamalardır. Siyasal İktisat, MENA ülkeleri içinde kemikleşmiş bir sınıf yapısının varlığını göz ardı ederek, ekonomik problemlerin özgül bir sınıf hareketi içinde değil muğlak bir kategori olan halk birlikteliğiyle çözüleceğine odaklanmıştır. Fakat demokratik yönetime geçildiğinde parçalanmış siyasi atmosfer ve yeni oluşan elit kompozisyonlarının neye göre belirlendiğini ihmal etmesi yine bu analizlerinde eksik noktasıdır.

Arap Baharının akademik temelini üçüncü ayağı ise Gramscigil Pasif Devrim çalışmalarıdır. Tuğal'ın, Türkiye'deki siyasi dönüşümü anlatmak için kullandığı Pasif Devrim kavramını, İslami hareketlerin siyasi iktidarı ele geçirmelerinin hem ülke içinden hem de dış mihraklardan kaynaklanan hegemonyacı projeler sonucu olduğu için gerçek bir devrim olmadığı sadece -kendi tabiriyle- sisteme karşı radikal çıkışın massedilmesi manasında kullanmaktadır. Tuğal'ın, kısaca Adalat ve Kalkınma Partisi(AKP)'nin radikal İslamın önüne geçerek sisteme entegre olmasını anlattığı bu eseri¹, devrim sonrası ülkeleri için Türkiye'nin model olarak gösterildiği bir atmosferde önem kazanmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere her ülkenin kendi iç dinamiklerinin farklılığı bir yana, Türkiye'nin kitlesel bir eyleme dönüşmeyen muhalefet hareketi ile MENA ülkeleri ya da Mısır'da yaşanan durum oldukça farklıdır. Sosyo-ekonomik ve hatta kültürel temeli farklı olan Mısır ve Türkiye için aynı değişimin bir parçası olduklarını söylemek, hareketlerin ortaya çıkış şekline bile uygun değildir. Mısır'da, Gramsci'nin "organik kriz" olarak tanımladığı bir dönemde, devrimci saldırı siyasi iktidar ya da hegemon kesimler tarafından bastırılma imkânı bulunmayan bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Halk ayaklanmaları hem ülke içi hem de uluslararası arenanın hegemon aktörlerinin yönettiği değil, sadece sonradan yönetmeye çalıştıkları bir süreç olmuştur.² Pasif Devrim çalışmaları, Mısır demokrasi hareketi için, Siyasal İktisat ya da Sosyal Hareket Teorilerine göre daha kapsamlı analizler sunmasına rağmen, hem devrimci bir saldırı hem de hegemonik yeniden biçimlendirmenin aynı anda yaşandığı bir atmosferi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Yine de Pasif Devrim, siyasi otoritenin devrilmesi aşamasında olmasa bile, yeni yönetimin, eski hegemonyanın devamı ile olan mücadelesinde ve hegemonyanın yeniden inşa edilmesi gibi süreçlerde sağlıklı değerlendirmeler için kullanabilecek bir yaklaşımdır.

¹ Cihan Tuğal, **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, Ferit Burak Aydar (çev.) , İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2010

²Pasif Devrimin, Uluslararası sistemin ulusal düzeydeki siyasi dengeleri nasıl etkilediğine dair detaylı bir anlatımı için bkz. Mehmet Akif Okur, **Emperyalizm, Hegemonya İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali**, Ankara, A Kitap, 2010

Mısır'daki halk ayaklanmalarını ve sonrasında inşa edilen sistemi açıklayabilmek için kullanılan teoriler ve kavramsal çerçeveler yaşanan gerçekliği tüm boyutlarıyla ele almaktan oldukça uzaktır. Bu yüzden çalışmanın ana çerçevesi Modernleşme Teorileri üzerinden çizilecektir. Ancak bu çerçeve, Klasik Modernleşme teorisyenlerinin İslam ile Modernite üzerine varsayımlarından ya da İslamcıların modernite anlayışlarını takiyyecilik olarak gören bir zihniyetten büyük oranda farklılaşmaktadır. Mısır, Modernleşme teorisyenlerinden S.N Eisenstadt'ın kavramsallaştırmasıyla çoğul modernite örneklerinden biri olarak değerlendirilecektir. Devrimin sınıfsal, ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarının tümünü ihmal etmeden kapsayan bir yaklaşım olan patrimonyal toplum düzeni ile modern toplum düzeni arasında kalmış neo-patrimonyal toplum yaklaşımı çalışmanın merkezinde yer alacaktır. Tezede adını veren, Mısır orta sınıflarının modern döneme geçişin anahtarı olarak görüldüğü bu çalışmada, orta sınıfların ekonomik ve siyasi taleplerinin dönüşüm için hayati önemde olduğu ispatlanmaya çalışılacaktır. Kültürel ve ideolojik açıklamaların ikinci planda olduğu çalışmada, Mısır sosyal tabakalaşma sisteminin güç ve prestij ekseninden gelir eksenine geçmesi değişim ve devrim için zemini hazırlayan temel etken olacaktır. Orta sınıfların önemi dışında, Eisenstadt'ın kasamlı bir değişim için öngördüğü diğer başlıklar ise tezin iskeletinin oluşmasını sağlayan faktörler olacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Mısır Devriminin anlamlandırılacağı teorik çerçeve çizilmektedir. İlk kısımda, Eisenstadt'ın modern döneme geçişteki sosyal değişim ve dönüşümü anlatmak için kullandığı kavramların açıklanması ve Mısır Devrimine uyarlanması yer almaktadır. Neo-patrimonyal toplum, modernite uygarlığı gibi kavramların Mısır için modernleşmenin pratikleriyle iç içe geçen toplum yapılarına uygulanmasının mümkün olup olmadığı sorgulanmaktadır. Eisenstadt'ın devrim için öngördüğü ön koşulların 1952 Hür Subaylar darbesinden itibaren başlayarak Mısır siyasi, sosyal ve ekonomik tarihine uygulanması ise birinci bölümün ikinci kısmını oluşturmaktadır. Siyasi otoritenin meşruiyetini kaybetmesi, billurlaşmış bir

sınıf yapısının ortaya çıkması ve Pazar ekonomisine geçilmesi ikinci kısmın alt başlıklarındandır.

İkinci bölüm ise, Mısır'ın toplum yapısını neo-patrimonyal ilişki ağı içerisinde tutmaya devam eden Merkez-Çevre ilişkileri incelemelerinden oluşmaktadır. Merkezin çevre üzerinden sağladığı hakimiyetin zayıflaması ve çevrenin pasiflikten aktif siyasi yaşama geçmesi, kısır döngünün kırılmasındaki en önemli nedenler olarak ele alınmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümü devrimin sonuçları başlığı altında, Mısır devriminin gerçek ya da Eisenstadt'ın tabiriyle saf bir devrim olup olmadığının araştırılmasına dayanmaktadır. Diğer bölümlerin aksine 2011 Devriminden sonraki Mısır atmosferinin ele alındığı bu bölüm, son iki yıl içinde yaşanan olayları irdelemektedir. Siyasi otoritenin devrilmesinin ardından, saf bir devrim için gerçekleşmesi gereken kurumsal değişikliklerin, güncel olaylara başvurularak, değerlendirilmesi bu bölümün temel amacı olmuştur.

Mısır Devriminin orta sınıfları temel alan bir eksenle incelenmesi, Mısır'ın literatürde genel geçer bir sosyal tabakalaşma sistemi incelemesine tabi tutulmadığı için, araştırmanın en zor bölümü olmuştur. Bunun dışında Mısır Devrimine yol açan öncü koşulların tarihsel olarak 1952 yılıyla sınırlandırılması, Mısır modernleşmesinin 1800'lere dayanan geçmişini ihmal etse de, günümüz olaylarının geçmiş bağlantısının soyut bir hale gelmemesi için tarih kısıtlaması tezin anlaşılabilirliği açısından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MISIR ORTA SINIF DEMOKRASİ HAREKETİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

I. EİSENSTADT'IN TEMEL VARSAYIMLARI

A. Neo-Patrimonyal Toplum

Eisenstadt tarihsel değişimi üç döneme ayırır. Birincisi modern döneme geçilmeden önce var olan geleneksel değişim örnekleridir. Patrimonyal rejimler, kabile yapıları, imparatorluk sistemleri ya da Eski Yunan şehir devletleri geleneksel döneme ait yapılardır. Bu yapılar da gerçekleşen sosyal değişiklikler sonucunda modern döneme geçilir.³ Modern dönem ise İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimi gibi devrimlerle tarih sahnesine çıkmıştır. Fakat bu dönem devrimleri, çatışmalar, elitler arası mücadeleler, heterodoksiler ya da ayaklanmalar açısından klasik dönemden ayrılmamaktadır. Modern dönemin asıl ayırıcı özelliği merkezi ele geçirme mücadelesinde çeşitli protesto hareketleri arasındaki bağ, birlikte hareket etme durumudur.⁴ Tarihsel değişimin üçüncü ayağı olan, kurumsal, yapısal ve yönetim olarak Modern döneme geçememiş fakat modern dönemin pratikleriyle iç içe yaşaması itibarıyla da geleneksel bağları zayıflamış toplum yapıları olan Neo-patrimonyal toplumlardır. Eisenstadt'a göre Neo-patrimonyal toplumlar Avrupa modernleşmesinin gerisinde kalmış modern döneme geçememiştir. Çoğu Latin Amerika ülkesi, Ortadoğu toplumlarının büyük çoğunluğu, Güneydoğu Asya ve Asya'nın kolonyal toplumları Neo-patrimonyal kavramı içine alabileceğimiz toplumlardır. Neo-patrimonyal toplumları, patrimonyal toplumlardan ayıran en önemli özellik, geçmişteki geleneksel patrimonyal rejimlerin aksine, hepsinin modernitenin etkisi altında

³S.N.Eisenstadt, **Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations**, New York, The Free Press, 1978, s.73.

⁴S.N.Eisenstadt, **Traditional Patrimonialism and Modern Patrimonialism**, Beverly Hills California, Sage Publications, 1973, s.52.

kalması ve modern uluslar arası sisteme dahil olmasıdır. Bazı modern politik ve sosyal süreçlerde gelişmiş olmalarına rağmen, problemlere sunulan cevap yöntemleri Modern Avrupa, Rusya ya da Çin devrimci örneklerinden büyük ölçüde ayrılmaktadır.⁵ Devrimi modern döneme geçiş yolu olarak tanımlayan Eisenstadt'a göre bu ülkelerdeki rejim içi değişimler ya da askeri darbeler ne birer devrim ne de yeni bir dönemin başlangıcıdır. Neopatrımonyal dönemden modern döneme geçiş aşamasında bir Ortadoğu ülkesi olarak Mısır'da askeri darbeler yoluyla iktidar değişimine sahne olmuşsa da bu değişimler gerçek birer devrim değildir.⁶

B. Modernite Uygarlığı

Eisenstadt devrimin en önemli sonucunun modernite çağına geçilmesi olduğunu savunur. Modern çağın sonuçları ise, kendine özgü bir toplumsal dönüşümün ve yeni bir medeniyetin gelişmesidir. Bu uygarlığın adı ise Modernite Uygarlığıdır. Eisenstadt bu uygarlığı şöyle anlatır:

“Tüm devrim sonrası toplumlar büyüyen bir yapısal farklılaşma, endüstriyel ya da yarı-endüstriyel pazar ekonomisinin gelişmesi, görece açık, geleneksel olmayan sosyal tabakalaşma sistemi, meslek, eğitim ve ekonomi de başarı kriterinin baskın olması, merkezliğin artması ve güçlü bir bürokratik sistemi tecrübe eder. Bu örgütsel değişiklikler, başlangıçta Avrupa modernitesinin öncülleri daha sonra genel itibariyle modernitenin, temel öncülleridir.”⁷

Eisenstadt Modernite uygarlığı derken bu uygarlığı herhangi bir bölge ya da topluma mal etmez. Avrupa'nın Modernite'deki rolü modern topluma geçişin ilk olarak bu coğrafya da yaşanmasındandır. Moderniteyi

⁵ Eisenstadt, **a.g.e.**, s.76.

⁶ Robert Springborg, Patrimonialism and Policy Making in Egypt: Nasser and Sadat and the Tenure Policy for Reclaimed Lands, **Middle Eastern Studies**, Vol.15, No.1, 1979, s.62.

⁷ S.N.Eisenstadt, **Revolution and the Transformation of Societies**, s.178.

modernleşmiş ya da modernleşme sürecinde olan toplumların yaptıkları katkılarla büyüyen bir uygarlık olarak görür. Tarihsel olarak modernleşme 17. yüzyılda Avrupa'dan başlayan 19. ve 20. yüzyıllarda Asya ve Afrika yayılan bir süreçtir. Her bölgenin ve toplumun modernleşme başlangıçları farklıdır. Örneğin pek çok Asya ve Afrika ülkesinde modernleşme süreci kolonyal bir çatı altında başlamıştır.⁸ Modernleşme ya da Modern uygarlık, sosyal sınıfların var olması ya da pazar ekonomisi gibi belli kemikleşmiş sınırlara sahip olsa da, bu pratiğe ulaşan ya da ulaşmaya çalışan toplumların kendine özgü çevresel koşulları ve bu koşullar altında karşılaşılan sorunların çözüm yolları her toplumun kendi modernleşme yöntemini de beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Eisenstadt, ortak yönler kadar çeşitlilikleri de anlatmak için bu durumu çoğul moderniteler kavramıyla açıklamaya çalışmıştır.

1. Çoğul Moderniteler

Eisenstadt çoğul moderniteler kavramının ne olduğunu açıklamadan önce diğer modernite anlayışlarından ne denli farklı olduğunu şöyle anlatıyor.

“Çoğul moderniteler kavramı çağdaş dünyada –aslında modern çağın tarihi ve karakteristiklerinde-genel söylem ve uzun zamandır baskın olan bilimsel görüşe karşı belirli bir bakış açısını göstermektedir. Klasik modernleşme teorileri ve 1950'lilerin hakim sanayi toplumu görüşüne ve daha doğrusu, Marks'ın, Durkheim'ın ve Weber'in dahi klasik sosyolojik analizlerine karşı bir bakış açısıdır. Bu yazarlar, dolaylı yoldan bile olsa, modernitenin kültürel programının modern Avrupa'da geliştiğini, temel kurumlarının burada ortaya çıktığını ve daha sonra modernitenin yayılması ile tüm modern ve modernleşmekte olan toplumları ele geçirdiğini varsaymışlardır. Fakat modernleşmekte olan

⁸ S.N.Eisenstadt, **Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim**, Ufuk Çoşkun(çev)Ankara, Doğu-Batı Yayınları, Eylül 2007, s.12.

toplumlardaki gerçek gelişmeleri, homojenleşmeyi ve Batı modernite programının hegemonik varsayımlarını reddetmişlerdir. ”⁹

Eisenstadt modernleşmenin tektipleşmeyi beraberinde getirmediği aksine bu sürecin farklı toplumların modernitenin temel varsayımlarını kendi özgünlükleriyle geliştirmeleri sonucu devam ettiğini iddia etmiştir. Çoğul moderniteler düşüncesi çağdaş dünyanın yapısını ve yeniden yapılandırılmasını anlamakta da oldukça faydalıdır. Modernitenin farklı programlarını takip eden sosyal hareketlerin, grupların, aktivistlerin toplumun nasıl modernleştirileceğine dair görüşlerini anlamakta ve moderniteye ulaşmak isterken onu aslında nasıl da dönüştürdüklerini görmek açısından yararlıdır. Farklı çoğul modernite anlayışları farklı ulus-devletler de, farklı etnik-kültürel gruplarda, komünist, faşist ya da köktenci hareketlerde her biri birbirinden farklı olmakla birlikte, yine de birçok bakımdan uluslararasıdır. Modernite’ nin başlangıcından bugüne kadar inşa edilen temel çerçeveler bu uluslararasılığın görünmeyen sınırlarıdır. Fakat modernitenin uluslararası olması onu bir toplum ya da bölgeye tabi kılan bir şey demek değildir. Özellikle kolonyal geçmişe sahip toplumlarda modernitenin başlangıcının dış güçler tarafından olması Modernleşme ile Batılılaşmanın aynı anlama geldiği gibi genel bir yanılgıya sebebiyet vermiştir.¹⁰ Eisenstadt Batı Modernitesinin diğerleri için sadece basit bir referans noktası olduğunu söylemiştir. ”Tarihin Sonu” ya da “Medeniyetler Çatışması” gibi çalışmaların küreselleşme sürecinin Batı ile diğer medeniyetlerin karşı karşıya getirmesi tezine karşı küreselleşmenin Batı Medeniyeti’nin modernite üzerindeki hakimiyetine son verdiğini savunmuştur. ¹¹Globalleşme trendleri farklı grup ve hareketlere modernite söylemini kendi terimleriyle tekrardan tanımlama imkânı vermiştir. Küreselleşmeyle birlikte yaşam alanı bulan dini ya da ideolojik gruplar moderniteyi Batı kültürel programının birebir uygulanması gibi bir anlayıştan soyutlamışlardır. Eisenstadt’ın çoğul moderniteler kavramı Mısır’daki sosyal değişimin amacının moderniteye ulaşmak olduğunu iddia etmekte önemli bir

⁹ S.N Eisenstadt, Multiple Modernities, *Daedalus*, Vol.129, No.1, Winter 2000, s.1.

¹⁰ S.N.Eisenstadt, Transformation of Social Political, and Cultural Orders in Modernization, *American Sociological Review*, Vol.30, No.5, October 1965, s.659.

¹¹ Eisenstadt, Multiple Modernities, s.23.

çıkış noktasıdır. Hakim modernleşme literatürünün açıklayamadığı kültürel ve pratik farklılıkları çoğul moderniteler kavramına başvurarak açıklamak pekala mümkündür. Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülke olarak Mısır'da Batı modernleşmesinde olduğu gibi dinin sivil toplumdan ayrılması mümkün değildir. Bu açıdan moderniteyi verili olarak alıp farklı kültürlerle uyarlısak Mısır modernleşmesini modernitenin İslami biçimi olarak tanımlamakta, çoğul modernite kavramının desteklediği farklı bir modernite biçimi olarak çıkar karşımıza. Bu yüzden Mısır'daki sosyal hareketleri ya da dini, ideolojik örgütlenmeleri kendine özgü koşullarla modern döneme geçmeye çabalayan modernleşme hareketleri olarak görebiliriz.

C. Devrim ve Sosyal Dönüşüm

Bugüne kadar meydana gelen toplumsal rahatsızlıkları, ayaklanmaları ya da sosyal değişimleri açıklamakta farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Sınıflar arasında tarihi bir mücadele olduğunu ve değişimin bu çatışma sonucunda gerçekleşeceğini savunan Sınıf Teorileri toplumsal dönüşümü açıklamakta kullanılan en eski yaklaşımdır. Sınıflar arasındaki ekonomik ve siyasi mücadele toplumsal rahatsızlığın ve beraberinde gelen değişimin asıl sebebidir. Bir diğer yaklaşım ise, değişimi farklı gruplar arasında bir çatışmadan ziyade toplumun geneline yayan, kitleleştiren ve 20. yüzyılda ortaya çıkan sosyal hareket teorileridir.¹² Bu çalışmalar toplumsal huzursuzluğun ve şiddetin kaynağını araştıran, sosyal hareketlerin yapısal dinamiklerini ve onların var olan sosyal ve siyasi yapılara etkilerini inceleyen analizler sunar. Eisenstadt' a göre, tüm bu yaklaşımlar, sosyal değişimi açıklamakta oldukça yararlı çalışmalar olmakla birlikte, genel bir huzursuzluğa yol açan koşullar, ortak şiddet eylemlerinin farklı şekilleri,

¹² Sosyal Hareket Teorilerinin modern dünyanın devrimci pratiklerinden biri olarak görüldüğü bir çalışma için bkz. Theda Skocpol, **Social Revolutions in the Modern World**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, Ayrıca Üçüncü Dünya Sosyal Hareketleri içinde önemli bir yer tutan İslami aktivizm üzerine detaylı bir çalışma için bkz. Quintan Wiktorowicz(ed), **Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach**, Indiana, Indiana University Press, 2004

rejimlerin devrilmesi ile devrim ve bunları üreten kapsamlı sosyal değişiklikler arasında ayırım yapmakta başarısız olmaktadır.¹³ Devrim çalışmalarının kökleri ise sosyal anormallikler ve eşitsizlikler, elitler arası mücadeleler, bu mücadelelerin sınıf çatışması gibi geniş ve derin sosyal güçler ile kombinasyonu ve geniş sosyal grupların siyasi organizasyonların, sosyal mobilizasyonu gibi çeşitli temellere kadar uzanır.

Diğer bir açıdan ise devrim ile modernite arasındaki ilişkiyi ihmal etmeleri bakımından eksiktirler. Devrimi sadece modern uygarlıklara özgü bir yol olarak görerek Ortadoğu toplumlarını bu değişikliğin dışında tutmaları sağlıklı bir analiz yapmalarını engellemektedir.¹⁴ Eisenstadt “Revolutions and Transformation of Societies” adlı çalışmasında geleneksel toplumların devrim süreci dışında tutulamayacağı ve bu toplumlarda meydana gelen sosyal hareketlerin devrime ulaşmaya çabalayan ayaklanmalar olduğunu savunur. Devrimci yaklaşımın bütün sosyal eylemleri ve saf bir devrimin oluşması için geçirilen süreyi kapsayan tüm öğeleri birleştiren bir üst yapı olup, şemsiye görevi yaptığını belirtir.¹⁵ Eisenstadt’ın devrim olarak adlandırdığı toplumsal değişimlerin tarihi referansı ise 1640 İngiliz Devrimi ile başlayıp Fransız ve Amerikan Devrimlerinin takip ettiği modern çağa geçişte önemli olan sosyal değişimlerdir. Avrupa’ nın geleneksel toplumdan modern topluma geçişte yaşadığı dönüşümün diğer toplumlar içinde bir model sunması Eisenstadt’ın temel varsayımdır. Gerçek bir dönüşüm yaşanması için ise; sosyal değişimin tüm bileşenleri devrim imajı altında birleşmelidir. Bu birleşimin dışında kalan herhangi bir durum anormallik olarak görünecektir. Bu yüzden devrim ve sosyal hareket çalışmaları gerçek, topyekün devrimler ile sosyal dönüşüm sürecinin tamamlanmadığı durumlar arasındaki ayrıma odaklanır.¹⁶ Sosyal hareket ve sınıf teorileri dönüşümün nereden ve nasıl kaynaklandığını anlatmakla birlikte değişimin anlık görüntüsü yansıtırlar ve geleceğe dönük yapısal bir çerçeveleri yoktur.

¹³ Eisenstadt, **Revolution and the Transformation of Societies**, s.7.

¹⁴ Neopatrimonyal toplumların modernite ile ilişkisi üzerine Eisenstadt’ın dışında detaylı bir analiz için bkz. Jack Goldstone, *Revolutions and Superpowers*, Jonathan R. Adelman(ed), **Superpowers and Revolutions**, Newyork, Praeger, 1986

¹⁵ Eisenstadt, **Revolution and the Transformation of Societies**, s.9.

¹⁶ Eisenstadt, “Transformation of Social Political and Cultural Orders in Modernization”, s.661.

Devrim çalışmaları ise devrim öncesi koşulları incelemesi ve devrim sonrasında kurulacak düzenin tasavvurunu yapması bakımından genel görünüme daha çok hakimdirler. Buradan hareketle Eisenstadt, günümüz geleneksel toplumlarının moderniteye ulaşmak için çaba sarfettiklerini ve sosyal değişimin Avrupa tarzı bir devrimle geleceği sonucuna varmaktadır.

II. NEO-PATRİMONYAL TOPLUMLARDA DEĞİŞİM SÜRECİ VE DEVRİMLER

A. Giriş

Mısır'da iktidarın değişmesi ve demokratik bir yönetim kurulmasıyla sonuçlanan halk ayaklanmalarını neo-patrimonyal toplumdan modern topluma geçiş sürecinde olan bir ülkenin içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle yaşadığı dönüşümün görünen kısmı olarak okuyabiliriz. Fakat kapsamlı bir dönüşüm yaşanıp tamamen modern döneme geçilebilmesi için sadece yönetim değişikliği değil diğer yerleşik geleneksel kurumlarında alaşağı edilmesi gerekir.¹⁷ Ortadoğu ülkelerinin çoğunda modernleşme süreci başlamıştır ancak yetersiz milli kaynaklar, teknik eksiklikler ve siyasi liderlerin zayıflığı devam eden modernleşme sürecine engel teşkil etmektedir. Halkın istekleri ile siyasi iradenin buna verdiği cevapların yeterli gelmemesi durumunda, sosyal ayaklanmalar ve siyasi huzursuzluk baş gösterir. Bu yüzden aslında politik gelişme ve modernleşme problemi diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Mısır'da da iç içe geçmiş iki süreçtir.¹⁸

¹⁷ Eisenstadt'ın, geleneksel yönetim kurumlarının alaşağı edilmesi sonucu modern döneme geçiş üzerine yaptığı detaylı bir çalışma için bkz. S.N.Eisenstadt, **Japanese Civilization: A Comparative View**, Chicago, The University of Chicago Press, 1996. Eisenstadt'ın çoğul modernite örneklerinden biri olarak ele aldığı Japon Modernleşmesi, geleneksel dönemden moderne geçebilmiş bir toplum olarak Neo-Patrimonyal toplumlar için Avrupa Modernitesi dışında bir örnek teşkil etmektedir. Eisenstadt'ın Mısır özelinde bir modernite çalışması yapmamış olması, Batı-dışı modernite örneklerini çalışma için daha da önemli kılmaktadır.

¹⁸James Bill, Robert Springborg, **Politics in the Middle East**, 4.Baskı, New York, Harper Collins College Publishers, 1994, s.5.

Mısır'ın Modernleşme sürecinde siyasi iradenin devrilmesi bu açıdan önemlidir. Fakat siyasi irade devrilmeden önce gerekli koşulların sağlanması ve devrim sonrası tüm geleneksel yapıların ortadan kaldırılması gerekir. Bu yüzden, Eisenstadt'ın detaylandığı neo-patrimonyal toplumların geçiş sürecinde yaşadıkları değişiklikler ¹⁹üç başlık altında incelenecektir. (1)Devrimci Ön Koşullar, (2)Merkez-Çevre İlişkileri, (3)Devrimin Sonuçları.

B. Devrimci Ön Koşullar

Neo-patrimonyal toplumların geleneksel patrimonyal toplumlardan en önemli farkının modern uluslararası sistemle ilişki halinde olması olduğunu belirtmiştik. Modernleşme sürecinde modern sistemle iletişim halinde olma geleneksel toplum yapısının parçalanmasında önemli bir rol oynamıştır. Devrim ya dönüşüm gerçekleşmeden önce var olan bu yapılar hem değişimin zeminini hazırlamış hem de devrimden sonra sağlanacak düzenin nasıl olacağını tayin etmişlerdir. Fakat Eisenstadt, modern sistemin bu özelliklerinin eş zamanlı olarak meydana gelemeyebileceğini vurgular. Bu yüzden modern döneme geçiş için ön koşulların bir ya da birkaçının olması yeterlidir.²⁰Bu ön koşullar(1)Siyasi otoritenin meşruiyeti, (2)Açık bir toplumsal tabakalaşma sistemine geçilmesi ve (3)Pazar ekonomisine geçiş olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

1. Siyasi Otoritenin Meşruiyeti: Geleneksel ya da kapalı otorite biçimlerinden modern ve açık olan siyasi otoriteye geçiş

Siyasi otoritenin meşruiyeti, toplumla yönetici otorite arasında bir anlaşma, sözleşme kurulmasıyla mümkündür. Pek çok sosyal sözleşme

¹⁹ Eisenstadt, **Revolution and the Transformation of Societies**, s.11.

²⁰ Eisenstadt, **a.g.e.**, s.13.

teorisi olmasına rağmen vurguladıkları ortak noktalar genel itibariyle şunlardır; Bir toplum yaratmak, sivil toplumun varlığı, eşit adalet dağılımı, bireylerin diğer bireylerle anlaşma yapması, her bireyin yönetenle bir anlaşma içinde bulunması, kişisel güvenlik ve ekonomik refahtır.²¹Bireyin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına karşılık siyasi iradenin yönetenlere devredilmesi devletle toplum arasında bir sözleşme kurulması manasına gelir. Otoriter yönetimlerin de siyasi meşruiyetini yine siyasi kazanımlarla sağlamaları dışında kitlelerin günlük yaşam ve ihtiyaçlarına cevap verme kapasiteleri de rızanın gösterilmesi bakımından önemlidir. Bu yüzden monarşik yönetimden yeni bir rejime ve sisteme geçen Mısır'da siyasi otorite ile halk arasında yeni bir sözleşme kurulma ihtiyacı doğmuştur. Nasır'la birlikte başlayan otoriter yönetimler kendinden bir önceki yönetimin kurduğu sistemi ya devam ettirerek ya da başka sosyal çözümler bularak toplumla bir uzlaşa yolu bulmaya çalışmışlardır.

Mısır'da devrimin ön koşulu olarak siyasi otoritenin açık bir yapıda olmasından ziyade bu otoritenin kapalı ve geleneksel yapısının sorgulanmaya başlaması daha önemlidir. Mısır'da siyasi otoritenin meşruiyetini kaybetmesi, sosyal hareketlerin kitleleşmesine ve toplumsal rahatsızlıkların sınıfsal farklılıkları göz ardı edip birleştirici bir rol oynamasına sebep olmuştur. Sosyal değişimin Hüsnü Mübarek döneminde gerçekleşmesi, huzursuzluğun sadece bu döneme özgü olmasından kaynaklanmamaktadır elbette. Mısır özelinde toplumun siyasi iradeyle olan sıkıntıları her dönem mevcut olmasına rağmen, Mübarek döneminde bu sıkıntıları aşacak ya da halkın dikkatini başka bir yöne çekecek bir yöntem geliştirilmediği için sosyal hareketler ve neticesinde devrim bu yönetim zamanında gerçekleşmiştir. Mısır'ın siyasi yaşamında modernleşme süreci Mehmet Ali Paşa²² zamanına kadar götürülebilse de neo-patrimonyal toplum

²¹ Shahrough Akhavi, "Sunni Modernist Theories of Social Contract in Contemporary Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, Vol.35, No.1, February 2003, s.26.

²² Mısır'ın modernleşme sürecinin başlangıcı olarak Mehmet Ali Paşa dönemini referans alan bir çalışma için bkz. Khaled Fahmy, **All the Pashas Men: Mehmed Ali His Army and the Making of Modern Egypt**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997. Mısır'da modernleşme sürecinin Nasır'la birlikte başlatılması, halk ayaklanmaları sonucu devrilen siyasi otoritenin 1952 yılında kurulan rejimin devamı olmasındandır. Mehmet Ali Paşa'nın kurduğu sistemin Krallık dönemi gibi

yapısına sahip Mısır için siyasi otoritenin uluslararası modern sistemle kesişme noktası Hür Subaylar'ın askeri darbeyle yönetime geldiği 1952 yılı itibariyle ele alınacaktır. Mısır'ın 1952 yılından bu yana uyguladığı siyasi sistem ise, otoriteryanizm ekseninde incelenecektir.

Almond ve Powell devletlerin siyasal gelişimini dört temel kategori de ele alırlar. (1)DemokratikHalkçı, (2)Geleneksel-otoriter, (3)Geleneksel-dağıtıcı, (4)Otoriter-dağıtıcı.²³ Mısır otoriteryanizmi ise Nasır dönemi itibariyle geleneksel yönetimden yani monarşiden kurtulmuş fakat kişisel otoriter sistem devam etmiştir. Diğer kişisel otoriter yönetim sistemlerinden farkı ise bu yönetimin önceliğinin hizmet ve malların eşit dağıtımının sağlanmasıdır. Bu yüzden Mısır siyasal gelişimin otoriter-dağıtıcı yönetim kategorisinde yer almaktadır. ²⁴Nasır, Sedat ve Mübarek rejimlerinin kendine özgü karakteristikleri olmasına rağmen, başkanlıkta kişisel otoriter yönetim üç dönem boyunca değişmeden kalmıştır. Kassem'e göre otoriteryanizmin en önemli boyutlarından bir tanesi, keyfi ve genellikle kişisel olarak hükümetin, devletin kanunlarını ve baskı aygıtlarını, gücün tekelleşmesi gibi, kendi çıkarlarını kolaylaştırmak ve diğer grupların siyasi haklarını reddetmek için kullanmasıdır. ²⁵Mısır örneğinde otoriteryanizmin üç farklı lider tarafından uygulanması bizi otoriteryanizmin diğer bir şekline devamlı-sürekli(enduring) otoriteryanizme götürür. Fakat tüm diğer politik sistemlerde olduğu gibi devamlı-sürekli otoriter yönetimler de toplum nezdinde kabullenmeyi (acquiescence) sadece baskı yoluyla sağlayabilirken, destek ve rızanın bu yöntemle kazanılamayacağını farkındadırlar.²⁶ Bu yüzden Mısır'ın otoriter yöneticileri de farklı şekillerde halkın rızasını kazanmaya çalışmışlardır. Bu kimi zaman tek parti yönetimi altında kısıtlı bir çoğulculuk ile kimi zaman da kontrollü birçok parti sistemiyle sağlanmıştır. Ama

zamanlarda kesintiye uğraması ve sonrasında yeniden inşa edilen sistemin ise, eski sistemin yapısını siyasi ve ekonomik olarak büyük oranda değiştirmesi iki dönemi birbirinden oldukça farklı kılmaktadır.

²³Gabriel A. Almond, G.Bingham Powell, **Comparative Politics: A Developmental Approach**, Boston, Little Brown and Company, 1966, s.372-390

²⁴ Bill, Springborg, **a.g.e.**, s.25-26

²⁵ Maye Kassem, **Egyptian Politics: The Dynamic of Authoritarian Rule**, London, Lynne Rienner Publishers, 2004, s.3.

²⁶ Kassem, **a.g.e.**, s.6.

yönetimlerin yapısı hiçbir zaman tek adamlıktan kurtulamamıştır.²⁷ Fakat yine de otoriteryanizmin şekilleri dönemsel olarak değişmiştir. Bu yüzden Nasır sonrası dönemde seçimlerin tekrar gündeme gelmesini ve kısmi siyasi özgürlük ortamı gibi kontrollü katılıma izin verilmesini otoriteryanizmin 70'li yıllardan sonraki şekli olan soft-otoriteryanizm olarak da tanımlayabiliriz.²⁸ Otoriter yönetimin devamının gelmesi daha özgürlükçü bir ortamın sağlanmasıyla mümkün olmuştur. Fakat Mısır da Nasır'la başlayan otoriteryanizm döneminden önce göreceli bir demokrasi ortamının olması, otoriter yönetime halkın rıza göstermesinde zorlayıcı bir faktör olmuştur. Ancak, demokrasiden önce halledilmesi gereken iç ve dış siyasi sorunlar demokrasinin ikinci plana atılmasına neden olmuş ve yeni otoriter yönetimlere meşruiyet kazandırmıştır.

a. Nasır Döneminde Otoritenin Siyasi Meşruiyeti

1952 yılında yönetimin Hür Subayların eline geçmesiyle Mısır da yeni bir siyasi ortam doğmuştur. Mısır'ın yeni yöneticilerinin temel amaçları devrimin altı ilkesinde şöyle tanımlanmıştır. (1)Emperyalist güçlerin kontrolünü sonlandırmak, (2)Feodalizmi sonlandırmak, (3)Tekelci kapitalizmi sonlandırmak, (4)Milli savunmayı güçlendirmek, (5)Daha fazla sosyal adalet sağlamak, (6)Parlamento düzenine dönmek.²⁹1953 yılında monarşi kaldırılıp yerine Cumhuriyet ilan edilmiş ve General Muhammed Necip ilk devlet başkanı olmuştur. Fakat Necip ile Nasır arasındaki görüş farklılıkları bu ilkelerin uygulanmasına gölge düşürmüştü ve yeni bir siyasi yarış beraberinde getirmiştir. Necip, hür subayların aktif bir üyesi olmamasına rağmen 18 ay Başbakan olarak görev yapmış ve ülke çapında bir popülerite kazanmıştır. Demokrasi söylemleri ve Müslüman Kardeşler ile iyi ilişkiler kurması Necibin

²⁷Elie Kedourie, **Democracy and Arab Political Culture**, Washington D.C., The Washington Institute for Near East Policy, 1992 ,s.63.

²⁸ W. Hudson Dorman, **"The Politics of Neglect-The Egyptian State in Cairo 1974-98,"**Londra, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s.30.

²⁹ Kirk J.Beatti, **Egypt During the Nasser Years-Ideology, Politics, and Civil Society**, Westview Press, 1994,s.111.

karizmasını arttırmıştır. Buna rağmen, 1954 yılına gelindiğinde eski rejimle yakınlığı ve Devrim Konseyine karşı hareketleriyle Necip ordu içinde üstünlüğünü kaybetmiştir. Müslüman Kardeşlerle işbirliği yaptığı gerekçesiyle tutuklanmış ve başkanlık yolu Nasır için açılmıştır.³⁰ Nasır Devrim Konseyini saf dışı bırakarak hızlı bir şekilde medya ve önemli dış politika mercileri başta olmak üzere tüm devlet aygıtını kişisel yönetimine almış ve otoriter bir devlet yapılanmasının temelleri atmıştır.³¹ Maxime Rodinson, Nasır'ın iki temel amacının Milli Bağımsızlık ve Modernleşme'nin gerçekleştirilmesi olduğunu vurgular. Fakat aynı zamanda Modernleşme, bağımsızlıktan ayrı bir amaç değildir aksine milletin bağımsızlığı modernleşme başarıldığı takdirde mümkündür.³² Diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi modernleştirme misyonu askeri bürokrasi hakim bir devlet eliyle yukarıdan aşağıya gerçekleştirilebilecek bir süreç olarak görülür. Fakat kişisel yönetimden siyasi kurumsallaşmaya geçemeyecek olan ve siyasi katılımın söz konusu olmadığı Nasır yönetimi³³'nin siyasi meşruiyeti hala onaylanmamıştır. Bu yüzden Nasır birtakım siyasi ve sosyo-ekonomik değişimlerle halkın rızasını ve desteğini almaya çalışmış ve büyük oranda da başarılı olmuştur. Nasır 18 yıllık liderliği süresinde kimi zaman ikna kimi zaman baskı yoluyla otoriter rejimin devamını sağlamıştır.

³⁰ Kassem, **a.g.e.**, s.13.

³¹ Beatti, **a.g.e.**, s.120.

³² Maxime Rodinson, *The Political System*, ed. P.J. Vatikiotis, *Egypt Since the Revolution*, London, George Allen and Unwin Ltd.1968, s.87.

³³ Bill, Springborg, **a.g.e.**, s.213.

(1) Milli Bağımsızlık Söylemi

Nasır yönetime geldiğinde karşılaştığı ilk problem Mısır'ın iç politik istikrarının tekrar nasıl inşa edileceğiydi. İngiltere ile Süveyş kanalı üzerine anlaşmazlıklar, Sudan'ın geleceği gibi konular ve Mısır'ın artık Londra merkezli yönetilmeyeceğinin gösterilmesi açısından Nasır'ın meşruiyetini sağlamakta kullandığı ilk problemlerdir.³⁴ Süveyş Krizi sonrası Süveyş kanalının Mısır'ın kontrolüne geçmesi ve İngiliz ordularının geri çekilmesi Nasır'ın kazandığı ilk zaferdir. Siyasi arena da emperyalizmin bitmesi ve Mısır'ın tam bağımsız bir ülke olması Nasır'ın hem kişisel karizmasında hem de otoriter yönetiminin meşrulaşmasında önemli bir noktadır. Fakat uluslar arası arenada Süveyş krizinin Mısır da doğurduğu boşluğun Sovyetler tarafından doldurulması tehlikesi iç politikaya da yansımış ve Nasır'ın Sovyet yanlısı bir politika izlediği izlenimini doğurmuştur. Bu yüzden Nasır Mısır'daki emperyalizm karşıtı hareketi Sovyet ideolojisinden ya da sosyalist bir devrimden ayrı tutarak yeni bir akım başlatmıştır. Milli kurtuluş hareketi olarak da adlandırabileceğimiz bu akım diğer Üçüncü dünya ülkeleri için örnek teşkil edecek ve Mısır'ın kurtuluş başarısı rejim için ihraç edilebilecek bir ideoloji haline gelecektir. Aslında bu fikir Nasır'dan önce Hür subayların da öncelikleri arasında yer alan bir idealdir. Hür Subaylar arasında kişisel ya da ideolojik farklılıkları ortadan kaldıran tek nokta yoğun milliyetçilikleriydi. Bu ideale bağlılık iki şekilde ifade ediliyordu: (1)Gerçek Mısır bağımsızlığını gerçekleştirmek, (2)Arap milletleri ve Üçüncü Dünya boyunca milli kurtuluş hareketlerini tesis etmek.³⁵ Nasır komşu Arap ülkeleri emperyalizmden kurtulmadığı sürece Mısır'ın asla güvende olamayacağını düşünüyor ve bağımsızlığa diğer tüm politikaların üstünde yer veriyordu. Bağlantısızlar Hareketi ise, Nasır'ın hem ülke içinde karizmasının yerleşmesini sağlamış hem de Arap dünyasında bir kahraman haline getirmiştir.³⁶ Nasır'ın Arap

³⁴Malcolm H.Kerr, *Egyptian Foreign Policy and the Revolution*, ed. P.J.Vatikiotis, **Egypt Since the Revolution**, London, George Allen and Unwin Ltd.1968,s.118-119.

³⁵ Beatti,**a.g.e.**,s.112.

³⁶Nazlı Choucri, *The Non-Alignment of Afro-African States: Policy, Perception and Behaviour*, **Canadian Journal of Political Science**, Vol.2, No.1,March 1969,s.12.

Ülkelerini etkileyebilecek zeye gelen popülaritesi Arap Milliyetçiliği'ni Nasır rejiminin ana ideallerinden biri haline getirmiştir. Mısır'da Arap Milliyetçiliği fikrinin temelleri eskilere uzansa da esas faaliyetler Nasır öneminde gerçekleşmiştir. Bölgede İngiliz g ve prestijinin düşmesi hem Nasır'ın yükselmesine hem de Arap Dünyasından bir ülke olarak Mısır'ın nderliğine izin vermiştir.³⁷ 1958–61 Suriye-Mısır birleşmesi, 1962-67 Yemen müdahaleleri ve son olarak 1967 İsrail-Mısır savaşı Arap Milliyetçiliği fikrine gölge düşürse de Nasır'ın siyasi meşruiyetini onanmasında önemli rol oynamışlardır.³⁸

Uluslararası arenada Nasır en büyük prestiji tarafsızlık politikasıyla kazanmış olmasına rağmen ülkenin ekonomik durumu siyasi tarafsızlığı ekonomik manada devam ettirmeye izin vermiyordu. Nasır bu durumu şöyle ifade ediyor:

“Eğer Ortadoğu'da bir tane hırsız varsa, bu tehlikelidir; fakat iki tane hırsız varsa bu bizim avantajımıza olacaktır.”³⁹

Nasır'ın pozitif tarafsızlık politikası her iki süper gücün imknlarından da yararlanmasını sağlamıştır. 1950 ve 1960 yılları arasında Batı ve Doğu'dan alınan ekonomik yardım dışında, sadece Sovyetlerden 500 milyon dolarlık bir askeri yardım alınmıştır.⁴⁰

Milli Bağımsızlığın hem iç hem de dış politika da sağlanması, Nasır'ın baskı altında tuttuğu graplardan da destek almasını sağlamıştır. Nasır'ın ülke içinde siyasi güç kavgasına girdiği graplardan Müslüman Kardeşler'in rızası bu açıdan önemlidir. Ülkenin en büyük örgütlü halk gücü olan Müslüman Kardeşlerle rejimin karşı karşıya gelmesi General Necip'in tutuklanması öneminde olsa da, 1954 yılında Nasır'a karşı düzenlenen suikast girişimi bu uyuşmazlığın son noktası olmuştur.⁴¹ Nasır suikastten Müslüman Kardeşleri sorumlu tutmuş ve örgüt 6 kişinin asılması binlercesinin de tutuklanmasıyla rejime karşı bir unsur olmaktan çıkarılmıştır.

³⁷ Georgiana G. Stevens, Arab Neurutralism and Bandung, **Middle East Journal**, Vol.11, No.2, Spring 1957, s.142.

³⁸ Peter Mansfield, Nasser and Nasserism, **International Journal**, Vol.28, No.4, 1973, s.672.

³⁹ Beatti, **a.g.e.**, s.119.

⁴⁰ Beatti, **a.g.e.**, s.120.

⁴¹ Kassem, **a.g.e.**, s.139.

Müslüman Kardeşlerin acımasızca bastırılması hareketin radikalleşmesine ve Seyyid Kutub'un ideologluğunu yaptığı bir İslami organizasyona dönüşmesine yol açmıştır.⁴² Ülkedeki tek örgütlü güç olan İhvan'ı hem üniversitelerden hem de profesyonel birliklerden ayıran Nasır güç mücadelesinin kazanan tarafı olmuş ve baskıyla otoritesini kabul ettirmeye çalışmıştır. Fakat Nasır'ın dış politikadaki başarıları İhvan'ın bazı kesimlerinin desteğini almasına yol açmıştır. Filistin meselesinde İsrail'e karşı tutumuyla ve emperyalist tahakkümünden kurtaran lider rolüyle İhvan içinde popülaritesi artmıştır. Hatta tutuklu Müslüman Kardeşler üyelerinden tebrik mektupları alması örgüt içinde kısmi de olsa rıza gösterildiğinin bir kanıtı olmuştur.⁴³ Fakat rejimin dini meşruiyetini ihmal eden Nasır 1967 Arap-İsrail savaşı yenilgisinin ardından tansiyonu düşürmek için baskıyı azaltmaya başlamıştır. Pek çok Müslüman Kardeşler üyesi hapisten çıkmış ve üniversiteler üzerinde olan baskı azalmıştır. El-Ezher destekli İslami söylemler de Nasır'ın dini meşruiyeti sağlamak için kullandığı araçlar olmuştur.⁴⁴

Nasır'ın meşruiyetini baskı yoluyla sağladığı diğer grup ise Marksistlerdir. Mısır'daki Marksist hareket İhvan kadar etkili olmamasına rağmen yine de Nasır tarafından bastırılmıştır. Ülkedeki ideolojik birliğe zarar verecek herhangi bir hareketin aynı zamanda milli birliğe zarar vereceğini düşünen Nasır siyasi güç mücadelesinde hiçbir örgütlü muhalefete izin vermemiştir. Fakat emperyalizm karşıtı Nasır politikaları Marksist örgütlerin de desteğini almasını sağlamıştır.⁴⁵ Politik olarak meşruiyetini halka kabul ettiren Nasır kişisel-otoriter yönetimini sağlamlaştırmak diğer ekonomik ve sosyal gruplar üzerinde de baskı kurmaya çalışmış ve buna milli birlik projesi adını vermiştir.

⁴²Richard Paul Mitchell, **The Society of Muslim Brothers**, New York, Oxford University Press, 1993, s.84.

⁴³ Beatti, **a.g.e.**, s.119.

⁴⁴Hesham Al-Awadi, " **In the Pursuit of Legitimacy-The Muslim Brotherhood and Mubarek 1982-2000**", London, Tauris Academic Studies, 2004, s.35.

⁴⁵ Beatti, **a.g.e.**, s.126.

(2)Sosyal Reformlar

Nasır'ın sosyo-ekonomik alanda en önemli reformu şüphesiz Toprak reformudur. Gelir dağılımındaki adaletsizliği gidermek için topraksız köylünün toprak sahibi olması ve üretimin artırılması gibi yollara başvurmuştur. Toprak reformu Nasır'ın kitlesel olarak halk desteğini arkasına almasında ve yeni rejime muhalif eski aristokrat sınıfın etkisiz hale getirilmesinde önemli bir politikadır. Pazar ekonomisine geçiş bölümünde daha detaylı ele alınacak olan toprak reformu politikasının önemli bir yansıması da eğitim üzerine olmuştur. Mısır kırsalına açılan ikinci dereceli okullar okur-yazarlık oranının artmasına ve köylü ya da işçi çocuklarının eğitim alarak orta sınıf düzeyine çıkmalarına yardımcı olmuştur.⁴⁶ Ülke boyunca ilan edilen eğitim seferberliği ikinci bölümde ele alacağımız orta sınıfların oluşmasında hayati önemdedir. Nasır, böylelikle patrimonyal toplum yapısının ve merkez-çevre ilişkisinin değişmesinde ilk adımı atmıştır. Eğitim reformu açısından bir diğer önemli konu ise üniversitelerdir. Nasır hem rejimin meşruiyetini sağlamak hem de organize bir muhalefete izin vermemek için üniversiteler üzerinde önemle durmuştur. 1953 yılında tüm lise ve üniversite mezunlarına devlet garantili iş vadeden yasalar çıkarılmıştır.⁴⁷ Üniversitelerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak bir yana siyasi amaçların da bu yasalar da etkisi büyüktür. Yine 1953 yılında çıkartılan bir yasayla profesörlerden Müslüman Kardeşler, Marksist ya da Wafd yanlısı olanlar üniversitelerden çıkarılmıştır.⁴⁸ Nasır'ın milli birlik anlayışının da bir uzantısı olan bu yasalar, üniversitelerden gelecek olası bir eylemi engellemeye ve gençleri Arap Milliyetçiliği ya da Nasırcılık gibi bir ideoloji temeline çekmeye çalışıyordu.

Nasır, General Necip döneminde İçişleri Bakanlığı yaparken İhvan'ın İskenderiye'de ki kampüslerini ziyaret etmiş ve tehlikenin farkına o dönemde

⁴⁶Richard H.Adams, **Development and Social Change in Rural Egypt**, New York, Syracuse University Press, 1986, s.98.

⁴⁷Kassem,**a.g.e.**,s.13.

⁴⁸Beatti,**a.g.e.**,s.139.

varmıştır. Müslüman Kardeşleri üniversite kampüslerinden çıkarmış ve yükselen liderliğinin karizması altında faşist ya da pro-faşist diyebileceğimiz örgütlenmelerin kurulmasına yardımcı olmuştur.⁴⁹ Siyasi amaçlarla sosyo-ekonomik amaçlar birleştirilerek otoriter rejime rıza gösterilmesi bu yöntemle sağlanmıştır. Üniversite mezunlarına devlet kademesinde iş vererek hem ücretli bir devlet orta sınıfı yaratılmış hem de rejim artık kendini onun devam etmesine adan bir eğitimli sınıfa kavuşmuştur.

Eğitim ve toprak reformu gibi sosyo-ekonomik konularla ilgili önemli gelişmelere imza atan Nasır, Mısır için siyasi otoritesinin hem rıza hem de baskı unsurlarına dayanan meşruluğunu bu sayede garanti altına almıştır. Devrim öncesinin çoğulcu ortamının yok olduğu ve otoriter yönetimlerin başlangıcı olacak Nasır rejimi ile Mısır halkı arasında sosyal ve ekonomik haklara karşılık siyasi hakların devredilmesi zemininde bir sosyal sözleşme kurulmuştur.

b. Sedat Dönemi Siyasi Otoritenin Meşruiyeti

(1)Nasır'ın Mirası

Nasır'ın 1952'de kurduğu sistem 1967 Arap-İsrail savaşına kadar sürmüş ve meşruiyetini korumuştur. Fakat Altı Gün Savaşı sonunda gelen mağlubiyet Nasır'ın hem iç hem de dış politika da sonunu hazırlamıştır. 1967 Savaşı ekonomik durgunluğu ve rejimin meşruluğunu, halkın inancını, sadece Nasır'ın liderlik vasıflarının değil, politikalarının da sorgulanmasını ve bir dış politika çıkmazını da beraberinde getirmiştir.⁵⁰ Nasır'ın otoriter devletini kurmasına yardımcı olan Milli Bağımsızlık söylemi çökmüş ve halktan aldığı kitlesel destek kaybolmuştur. Politikalarını meşrulaştırmak için elinde topladığı güç ve bu gücün uzun dönem sürmesi halkta iktidara karşı

⁴⁹Al-Awadi, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁰Raymond A.Hinnebusch, The Formation of the Contemporary Egyptian State From Nasser and Sadat to Mubarak, Ibrahim M. Oweiss, (ed) **The Political Economy of Contemporary Egypt**, Washington D.C., Center for Contemporary Arab Studies Georgetown University, 1990, s.190.

bir yabancılaşma doğurmuş ve iletişim kaynakları tıkanmıştır. Bir belirsizlik sürecinin hakim olduğu Mısır'da Nasır'ın ölümü, Sedat'a halkı kendi meşruiyetine ikna edeceği zor bir ortama bırakmıştır. Enver Sedat 1970 yılında Nasır öldüğünde, orijinal Hür Subaylar kadrosundan kalan birkaç kişiden biriydi. Yani asker kökenli otoriter devlet yapılanmasının devamı niteliğinde bir dönem ve Nasır'ın karizmasından yoksun bir Devlet başkanı yeni Mısır için biçilmiş kaftandı. 1970 yılında Nasır'ın mirasını devralan Sedat'ı hem iç hem de dış politika da önemli sorunlar bekliyordu. Sedat iktidara Nasır gibi bir devrim yoluyla gelmemiştir ve yeni yönetim aslında Nasirist sistemin devamıydı. Nasır döneminde Hür Subaylar başta olmak üzere askerler geleneksel manada ne burjuva ne de küçük burjuvalardı. Ne kendi mal varlıkları vardı ne de proleterler sınıfına dâhildiler. Sadece devlet bürokrasisi içinde bir sosyal katmandılar. Askerler devleti milli bağımsızlık ve modernleşme için bir araç olarak görmüşlerdir.⁵¹ Milli birliğin kolonyal geçmişle bağları koparma da en önemli koşul olduğunu düşünen bu kadro görünürde sınıflar üstü bir birlik sağlamışlarsa da bu projenin devamının mümkün olmayacağı Sedat döneminde kendini göstermiştir. Fakat Sedat'ın önüne çıkan hem iç hem de uluslararası birçok sorun ve bu sorunlara bulunduğu çözümler siyasi meşruiyetinin de temelini atacaktır.

(2)Kişisel Meşruiyet Farkı

Mısır'da siyasi kurumların zayıflığı durumunda, liderlerin kişisel meşruluğu yönetici ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli unsur olmuştur. Nasır rejiminin kendine özgü karakteri liderin büyük oranlardaki kişisel meşruluğunun ona diğer tüm alanlardaki kontrol mekanizmalarını minimum düzeye indirmesine olanak sağlamasıdır. Nasır'ın toplum nezdinde ki karizmasından yoksun olan Sedat daha farklı bir

⁵¹ Marie-Christine Aulas,"Sadat's Egypt: A Balance Sheet", **MERIP Reports, Egypt in the Middle East**, No.107, July-August,1982,s.6-7

kişisel meşruiyet yöntemi geliştirmiştir.⁵² Sedat dönemi Mısır'da Nasır'ın karizmatik otoritesinden patrimonyal otorite dönemine dönüşü ifade eder aynı zamanda.⁵³ Sedat yönetimi askeri nitelikli otoriter yönetimden bir tür Monarşik Başkanlık yönetimine geçiştir. Geleneksel yönetim tekniklerini kullanması patriarkalizm, klientelizm, çöküş ve merkezde bir tür soylu aile formasyonu kurması otoritenin gelenekselleşmesine yol açmıştır.⁵⁴ Sedat'ın Nasır'dan bir diğer farkı devlet mekanizmasını kendi çıkarları için kullanmasıdır. Nasır'ın aksine devlet elitlerinin oluşmasında kendi çevresinden insanlara yer vermiştir. Örneğin kızlarını Seyyid Marei ve Osman Ahmed Osman gibi zengin aristokrat ailelerin oğullarıyla evlendirmiştir. Sedat'ın kişisel serveti haricinde neredeyse bir düzine başkanlık villası ve Pierre Cardin imzalı üniformaları vardı.⁵⁵ Sedat'la birlikte patrimonyal otorite dönemi başlamış fakat rejimin siyasi meşruiyeti sağlanamamıştı. Nasır'ın birleştirici misyonundan uzak kişiliğiyle Sedat, sınıflar arası mücadelenin tam ortasında kalmış ve Nasır'ın aksine geleneksel burjuva sınıfını güçlendirme yoluna giderek, bu ayrımın derinleşmesine yardımcı olmuştur.

Sedat bu meşruiyeti 1967 yenilgisine karşılık yeni bir savaşla ve yeni bir elit grubuyla iş birliği yaparak sağlamaya çalışmıştır. Nasır'ın milli birlik projesinin aksine sınıflar arası bir anlaşmayı tercih eden Sedat, aynı

⁵² Raymond A. Hinnebusch, **Egyptian Politics Under Sadat-The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State**, Boulder and London, Lynne Rienner Publishers, 1988, s. 226.

⁵³ Karizmatik otorite biçiminin kurum inşası, kapitalizm öncesi ve sonrası meşruluğu için bkz. Max Weber, **On Charisma and Institution Building: Selected Papers**, (ed) S.N. Eisenstadt, 4. Baskı, Chicago, The University of Chicago Press, 1968. Weber geleneksel otorite biçimlerini, Gerontokrasi, Patriarkalizm, Patrimonyalizm ve Zümre, Sınıf(Estate)tarzı otorite ekseninde ele alır. Buna göre, ekonomik ya da siyasi çıkar temelli olmayan Gerontokrasiye karşın Patriarkalizm bir tür akrabalık bağı ya da yakınlığın ekonomik çıkara dönüştüğü bir yönetimdir. Patrimonyalizm ve bu türün en aşırı örneği Sultanizm, ise tek kişinin yönetimine dayanan ve büyük ölçüde geleneksel kısıtlanmalardan sıyrılmış bir otorite biçimidir. (Max Weber, **Economy and Society**, Guenther Roth, Claus Wittich, (ed) I. Cilt, New York, University of California Press, 1978 s.231–237) Weber'e göre geleneksel bir otorite tarzı olan zümre ya da sınıf tarzı otorite aslında Mısır gibi neo-patrimonyal toplumların ekonomik çıkar grupları ve yöneticinin birliğinden oluşan otoriter sistemini açıklamakta kullanılabilir. Nasır karizmatik otoritesiyle patrimonyal dönemden ayrılmakla birlikte, Sedat ve Mübarek, zümre tarzı otoriter yönetiminin neo-patrimonyal döneme ait temsilcileri olmuşlardır.

⁵⁴ Hinnebusch, **a.g.m.**, s.195.

⁵⁵ Bill-Springborg, **a.g.e.**, s.221.

zamanda halkın dini reflekslerini de ihmal etmemiş ve Müslüman Kardeşlerle de iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır.

(3) İç Politikada Meşruiyetin Sağlanması

i. Ali Sabri ve Nasır Kadrosunun Tasfiyesi

Sedat'ın başkanlık döneminin ilk yedi ayına iç mücadeleler ve belirsizliklerle damgasını vurmuştur. Sedat yasal olarak Nasır'ın varisi olsa da, referandumla başkan olduğu doğrulansa da, hala bir takım medyan okumalara maruzdu. Nasır kadrosunun Ali Sabri gibi önde gelenleri Sedat'ın başkan olarak seçilmesine iki sebepten ötürü karşı çıkmamışlardır. (1)Sedat'ın tehdit oluşturmayan karakterinin kendi ayrıcalıklı pozisyonuna zarar vermeyeceğini düşünmesi, (2)Sedat'ın Hür Subaylar kadrosunun önde gelen isimlerinden olmasının devamlılığın sembolü olması.⁵⁶ Ali Sabri, Sedat'ın liderlik vasıflarından yoksunluğunu bir fırsat olarak görmüş ve göstermelik bir başkanla devlet sistemini yine eski kadronun şekillendireceğini düşünmüştür. Ali Sabri ASB(Arap Sosyalist Birliği)'nin başında, General Muhammed Fevzi ordunun başında, Sami Şerif Başkanlık işlerinden sorumlu Devlet Bakanı, Saravi Gumah ise İçişleri Bakanı ve İstihbarat şefi olarak⁵⁷, yedi ay süresince Sedat ve eski kadro devlet işlerini birlikte yürütmüş bu yüzden Sedat kendini asla güvende hissetmemiştir. Fakat bu durum 1971 yılında Sedat'ın başkanlığı süresince yaptığı ilk önemli kararla değişmiştir. Sedat 1971'de başkan yardımcısı Ali Sabri'yi rejime karşı olmak suçuyla görevden alıp, tutuklatmıştır. Kısa bir süre sonra da kabineyi, millet meclisini ve partiyi(Arap Sosyalist Birliği) tasfiye etmiştir. Nasır'ın en önemli 30 adamı ya tutuklanmış ya da ev hapsine mahkûm edilmiştir. Böylelikle eski sistemin tüm kalıntılarından kurtulan Sedat yeni dönemine

⁵⁶Kassem, **a.g.e.**, s.20.

⁵⁷Curtis R.Ryan, "Political Strategies and Regime Survival in Egypt", **Journal of Third World Studies**, Vol.18, No.2, Autumn,2001,s.29.

gücü tekeline alarak başlamıştır. Tüm bu üst düzey çekişmelerin halk tarafından kabul görmesi ise millet meclisinin ve ASB'nin özgür seçimler yoluyla yeniden kurulacağını sözünün verilmiş olmasıydı.⁵⁸

ii. Politik Katılım-Sınırlı Liberalizasyon

Sedat'ın Nasır sonrası Mısır devlet kurumlarında meydana getirdiği en önemli değişiklik devrimci sistemden hukuk sistemine geçilmesidir. Sistemin yapısı otoriter kalmakla beraber, otoriter yapının kurumsallaşması dikkat çekici noktadır. 1971 Anayasası ile hukukun üstünlüğü vurgulanmış ve Mısır bir hukuk devleti ilan edilmiştir. Yeni dönem yargının bağımsızlığını esas almış ve siyasi ya da dini inançları nedeniyle tutuklu insanların serbest kalması ilkesini edinmiştir.⁵⁹ Fakat bu anayasa devlet başkanının yetkilerini kısıtlama konusunda yetersiz kalmasıyla otoriter dönemin devam ettiğinin bir göstergesidir. 1971 Anayasası, Devlet Başkanına, halkın rızasına dayanan bir referandumdan sonra eğer gerekliyse, millet meclisini tasfiye etme hakkını saklı tutuyordu.⁶⁰

Siyasi alanda yapılan bir diğer değişiklik ise tek partili sistemin ve ASB'nin tasfiyesidir. Nasır döneminde milli birliğin sembolü olan tek parti sisteminin terk edilmesi ülke içindeki ayrışmaları belirginleştirmekle beraber halkın siyasi iradeye dâhil olmasının önünün açması bakımından büyük destek görmüştür. 1976 yılında yapılan bir düzenlemeyle tek parti yerine daha çoğulcu bir ortama geçilmiş ve üç siyasi platformun var olmasına izin verilmiştir.⁶¹ Bunlardan birincisi solu temsil eden Ulusal İlerici Birlik Partisi(Tagammu), ikincisi merkez partisi olan Sosyalist İşçi Partisi ve merkez-sağı temsil eden Liberal Partidir. Ayrıca 1977 yılında Wafd Partisi de

⁵⁸ Najip E.Saliba, "The Decline of Nasserism in Sadat's Egypt", **World Affairs**, No.138, Summer 1975, s.51.

⁵⁹ Al-Awadi, **a.g.e.**, s.36.

⁶⁰ Kassem, **a.g.e.**, s.24.

⁶¹ Lisa Blaydes, **Authoritarian Elections and Elite Management: Theory and Evidence From Egypt**, Prepared for delivery at the Princeton University Conference on Dictatorships, April 2008, s.5. (Erişim) <http://www.princeton.edu/~piirs/Dictatorships042508/Blaydes.pdf>, 18 Nisan 2013

dördüncü parti olarak resmen tanınmıştır.⁶² Sınırlı politik katılımı, 1952'den beri devam eden tek parti sistemi ve otoriter yönetime alternatif bir çözüm getiren Sedat siyasi meşruiyetini sağlama konusunda önemli bir adım atmıştır.⁶³ Nasır'ın milliyetçi-devrimci çizgisinden merkez sağ ve daha liberal bir çizgide yol alan Sedat'ın bu kararı vermesinde geleneksel burjuva sınıfıyla yapmış olduğu birliğin de payı büyüktür. Özgürlükçü siyaset ortamında varlığını hissettiren bu kamplaşma siyasi liberalleşmenin yine halk adına değil de sınıflar arası bir anlaşma neticesinde olduğunu gözler önüne sermektedir. Parlamento çok fazla otorite kazanmış ve burjuvazinin çıkarlarını ifade ettikleri temel alana dönüşmüştür. Fakat burjuvazi devlet araçlarının kararlarını etkileyecek noktaya gelirken, rejim kitlelerin demobilizasyonu ve burjuva hegemonyasına karşı muhalefetini engellemeye çabalıyordu.⁶⁴

iii. İhvan ve Burjuvazi ile İlişkiler

Nasır iktidarının ilk yıllarında Müslüman Kardeşleri bir tehlike olarak algılamak, Sedat solcular ve Nasır yanlılarını kendi gücüne ve Nasır döneminin sosyalist deneyiminden uzaklaşma çabalarına karşı bir engel olarak görüyordu. Sedat dini temelli herhangi bir partiye yasal bir tanıma vermemiş olmakla beraber, siyasi ve sosyo-ekonomik arenadaki bazı alanlara İslamcılarının katılmasına izin vermiştir.⁶⁵ Nasır döneminde bastırılarak radikal İslam'a yönelen kimi yer altı grupları, 1967 yenilgisinin ardından seslerini daha çok çıkarmış ve tehlike haline gelmişlerdir. Nasır'ın yenilginin etkilerini hafifletmek için izlediği serbest bırakma politikası bu

⁶² Al-Awadi, **a.g.e.**, s.36.

⁶³ Nasır döneminden beri sürekli (enduring) otoriteryanizmin uygulanması ve 1967 savaşıyla rejimin meşruiyetini kaybetmesi, Sedat'a otoriteryanizmin devamını sağlayabilmek adına bir takım demokratik kararlar aldırılmıştır. Sürekli otoriteryanizmin Ortadoğu geneline yayılan bir analizi için bkz. Marsha Pripstein Posusney, Enduring Authoritarianism: Middle East Lessons for Comparative Theory, **Comparative Politics**, Vol.36, No.2, January 2004, s. 127–138

⁶⁴ Hinnebusch, **a.g.m.**, s.195.

⁶⁵ Kassem, **a.g.e.**, s.140.

hareketlerin tekrar canlanmasına neden olmuştur. Böyle bir ortamda; Sedat'ın muhalifler bakımından 1970'ler deki odak noktası Müslüman Kardeşlerle iyi ilişkiler geliştirmeye dayanıyordu. Bu yakınlaşma tutuklu üyelerin serbest bırakılması ve Suudi Arabistan ve Körfez Ülkelerindeki sürgün Müslüman Kardeşler üyelerinin ülkeye dönmeleri için teşvik edilmesi gibi eylemlerle sonuçlanmıştır.⁶⁶ Sedat dönemi İslami politikaların Nasır'dan temel farkı, Nasır, El-Ezher gibi devlet kontrolü altındaki dini kurumlarla meşruiyet sağlarken, Sedat'ın direk halka inmesi ve aracı olmaksızın kendi yaşam tarzının da bu olduğunu halka anlatmak istemesidir. Sedat kendini topluma inanmış bir devlet başkanı olarak tanıtmıştır.⁶⁷ Düzenli olarak Cuma namazlarına katılan Sedat, halka dindar ve klasik ataerkil yapılanmadan gelen bir lider olarak görünmeye çalışmıştır. 1971 Anayasası ise Sedat'ın devleti İslam'la barıştırmasının bir diğer parçasıydı. Bu Anayasaya göre devletin dini İslam'dır ve İslami Şeriatın prensipleri kanunların temel kaynağıdır.⁶⁸ Her ne kadar Sedat dindar biriymiş gibi görünmeye çalışsa da burjuvaziyle olan yakınlığı bu imajına zarar veriyordu. Burjuvazi, İslamcıların aksine Sedat'ı özgürlük, sekülerizm ve modernitenin öncüsü olarak görüyordu. Sedat'ın eşi Cihan eğitilmiş batılılaşmış kadının sembolü olarak burjuvazi tarafından örnek alınırken, İslamcılar tarafından aşağılanıyordu.⁶⁹ Sosyal tabakalaşma bölümünde daha detaylı ele alınmakla beraber, Sedat'ın burjuvaziye yaklaşımı meşruiyetini sağlaması açısından da oldukça önemlidir. Sedat, Nasır'ın aksine geleneksel burjuvaziyle iş birliği yoluna gitmeyi seçmiştir. Sedat'ın burjuvaziyle yaptığı işbirliğinin ekonomik temelleri kimi zaman ayaklanmalarla kendini göstermişse de bu işbirliği bozulmamıştır. Sınıf temelli politikalar ve bundan elde edilen rant Sedat'ın meşruiyetini elitler arasında garantiye aldıysa da toplumun bütününe kucaklayamadığı için uzun vadede huzursuzluklara yol açmıştır.⁷⁰

⁶⁶Mohammed Zahid, **Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis: The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle East**, London, Tauris Academic Studies, 2010,s.82.

⁶⁷Zahid,a.g.e.,s.77.

⁶⁸ Hinnebusch,a.g.e.,s.226.

⁶⁹ Hinnebusch, a.g.e.s,228.

⁷⁰ John Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes**, New Jersey, Princeton University Press,1983,s.10.

(4)Dış Politika Yoluyla Meşruiyetin Sağlanması

i. 1973 Arap-İsrail Savaşı

1967 ya da Altı Gün Savaşı maddi insan kayıpları, fiziksel zararlar ve yıkım ötesinde manevi olarak da Mısır halkını çok etkilemiş ve Nasır döneminin sadece bir illüzyon olduğunu göstermiştir. Bu savaşla Nasır'ın uluslararası alanda prestiji sarsılmış ve lider eksenli bir ülke olan Mısır için, aynı zamanda ülkenin prestiji de sarsılmıştır. 1973 yılına gelindiğinde ise, 67 savaşında işgal edilen Mısır toprakları hala İsrail'in elindeydi. Suriye ile birlikte kaybettiği toprakları geri almak isteyen Mısır dördüncü Arap-İsrail savaşının temel aktörleri olarak savaşı başlattılar. Sedat için kaybedilen toprakları geri almak milli onuru kurtarmaya yetecek ve Nasır döneminin sonunu getirecekti.⁷¹ Diğer Arap-İsrail savaşlarının aksine bu savaşın galibi tam olarak belli olmamıştır. Fakat Mısır'ın Sina topraklarına girmesi ve tatmin edici bir galibiyet alması Mısır halkı için yeterli olmuş ve 1967 savaşında zarar gören milli gurur tekrar inşa edilmeye başlanmıştır. 1973 Savaşı hem Ortadoğu hem de Mısır için önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Savaş sonrası yaşanan petrol ambargosu, Mısır'ın Batı bloğuna yaklaşması gibi politika değişiklikleri yaşanmıştır. Fakat Sedat batı yanlısı politikalarına başlamadan önce ülke içi meşruiyetini sağlaması da bu savaşın payı büyüktür kuşkusuz.

ii. Camp David Antlaşması

⁷¹ G. Matthew Bonham, Michael J. Shapiro and Thomas L. Trumble, The October War: Changes in Cognitive Orientation toward the Middle East Conflict, **International Studies Quarterly**, Vol.23,No.1,March 1979,s.8.

1973 Savaşı, Altı Gün Savaşı'nın yaralarını kısmen sarsa da, Sedat İsrail'in işgal ettiği Sina topraklarını geri almanın tek yolunun artık İsrail ile anlaşma yapmaktan geçtiğini biliyordu. Ayrıca ekonomik liberalleşmenin ilk adımları olan İntifah(açık kapı politikası) projesi için Batı desteğini de alması gerekiyordu. Nasır'ın sosyalist ve bağımsız politikalarının aksine Sedat kapitalizme yönelmiş ve Nasır'ın Bandung'la birlikte başlattığı tarafsızlık politikasına İsrail ve ABD ile işbirliği yaparak son vermiştir.⁷² Sovyetlerle 1971 yılında imzalanan 15 yıllık "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı" 1976 yılında fesheden Sedat, Doğu blokuyla ilişkileri koparmış ve tamamen Batı'ya yönelerek Nasır'ın uyguladığı iki süper gücü Mısır'ın çıkarları oranında dengeleme politikasını terk etmiştir.⁷³ Sedat'ın 1977 yılında Kudüs'ü ziyareti ve ardından 1978 yılında İsrail ile antlaşma imzalaması Sina'nın geri alınmasına ve İsrail gerçeğinin ilk defa bir Arap devleti tarafından tanınmasına yol açmıştır. Kudüs Ziyareti ve antlaşma ülke içinde özellikle İslami kesim tarafından tepki almasına rağmen, halkın tamamını kucaklayan bir huzursuzluğa dönüşmemiştir. Zira Mısır'ın Filistin meselesi yüzünden toprağının işgal edilmesi ve yıllardır süren savaş durumu halkın antlaşmaya sıcak bakmasını da sağlamıştır. Hatta savaşın ve barışın kahramanı⁷⁴ olarak adlandırılan Sedat toplumun tamamını kucaklamasa da meşruiyetini bir savaş ve barış yoluyla tesis etmenin gereklerini de yerine getirmiştir.

(5)İntifah'ın Siyasi Etkileri

Esas itibariyle Mısır'ın pazar ekonomisine geçişindeki dönüm noktasını temsil eden İntifah(Açık Kapı Politikası) politikasının hem ekonomik hem de siyasi olarak büyük yankıları olmuştur. Nasır döneminin

⁷².Hinnebusch, **a.g.m.**, s.192.

⁷³ Zahid Mahmood, Sadat and Camp David Reappraised, **Journal of Palestine Studies**, Vol.15, No. 1,Autumn, 1985, s.66.

⁷⁴ Tom Princen, Camp David, Problem –Solving or Power Politics as Usual, **Journal of Peace Research**,Vol.28, No.1, February, 1991, s.65.

ithal ikameci sanayileşmesinden ihracata yönelik büyüme dönemine geçilmiş ve projenin de adında olduğu gibi hem iç hem de dış sermayeye açık bir kapı bırakılmıştır.⁷⁵Fakat ilk birkaç yıl infitah politikasına ilişkin açıklamalar ve proje belirsiz kalmış ve infitah'ın ne olduğuna ,bir yöntem mi, politika mı, yoksa ideoloji mi,-ve nasıl süreceğine dair bir ajanda ortaya koyulmamıştır.⁷⁶Sedat infitah'ın amacını milli ekonominin damarlarına enjekte edilen daha fazla üretim olarak tanımlıyordu. Fakat Nasır dönemi sosyal devlet anlayışının terk edilmeyeceğinin de altı çiziliyordu. Bu politikanın sistemin genel felsefesinden ya eşit dağılımın prensiplerinden uzaklaşılmayacağı, projenin ne devlet sektörünü ne de milli planlamanın kapsamını zayıflatmayacağı, ne de bu politikanın bir kaos, çatışma ya da zıtlık manasına gelmeyeceğinin önemle üzerinde duruluyordu.⁷⁷ İnfitah'tan önce var olan ya da İnfitah'ın yarattığı burjuva sınıfı bu politikanın ve Sedat'ın en büyük destekçileri olmuşlardır. İnfitah sonraları pek çok ayaklanmaya sebebiyet verdiyse de ilk başta halktan fazla tepki almamıştır. Bu projenin önemi Sedat'ın burjuvazi desteğiyle meşruiyetini sağlamlaştırmasından kaynaklanmaktadır.

c. Mübarek Döneminde Siyasi Otoritenin Meşruiyeti

(1)Nasır ve Sedat'ın Mirası

Hüsnü Mübarek 1981 yılında Enver Sedat'ın öldürülmesiyle başkanlık görevine geldi. 1981 yılı Mısır'ı hem ülke içinde hem dış politika da tam bir kaos ortamındaydı. Mübarek'in önünde çözmesi gereken üç tane önemli sorun vardı. (1)Camp David Antlaşmalarının getirdiği huzursuzluk,

⁷⁵ Waterbury, **The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes**, s.10.

⁷⁶ Nazih N. Ayubi, **The State and Public Policies in Egypt Since Sadat**, Political Studies of the Middle East Series Sayı:29,'y.y.',Ithaca Press Reading,1991,s.22.

⁷⁷ Ayubi, **a.g.e.**, s.24.

(2)İnfitah'ın iflası, (3)Çok partili sistemin zarar vermeye başladığı kişisel otoriter yönetimin tesisi.⁷⁸

Mübarek'e diğer iki otoriter dönemden kalan ilk miras, Nasır döneminde kuruluna milliyetçi meşruiyet ile Sedat döneminde ABD ve İsrail ile yapılan işbirliğinin sonucu Arap dünyasından izole olma arasında yaşanan gerilimdir.⁷⁹ Camp David Antlaşmaları ülkenin Batı Bloğuna kaymasına ve Filistin meselesine ihanet olarak görülmüştür. Diğer Arap ülkeleriyle de bağlantının kopmasına ve Nasır dönemi Pan-Arapçılık fikrine tamamen ters düşen bu politika Mısır'ı bir zamanlar liderliğine oynadığı bir dünyadan izole etmiştir.

İç politika daki temel miras ise, Nasır'ın devlet-baskın ekonomisinden uluslararası kapitalist piyasa sistemine geçmenin sıkıntılarıdır. Devlet sektörü hala yatırımın (%75) ana kaynağı olmakla birlikte, Sedat'ın infitah projesi de devletçiliğe alternatif dinamik bir kapitalist sistem yaratmayı başarmıştı.⁸⁰ Bu iki sistemin ağır yükü ve işlemez durumuna gelmiş hali Mübarek'in en önemli sorunuydu.

Üçüncü sorun ise, sürekli otoriter yönetimlerin temel sıkıntılarından olan siyasi katılım talebiydi. Sedat döneminde geçilen çok partili sistem ve görece siyasi özgürlük ortamı, otoriter yönetimin tekrar tesis edilmesini zorlamış ve daha fazla özgürlük talebine yol açmıştır.⁸¹

(2)Kişisel Meşruiyet Farkı

Mısır'ın Arap Dünyası'nın lideri, süper güçlerle ilişkisi ve dünya üzerindeki konumuna ters olarak, Mübarek vizyonu ve takipçisi olmayan bir lider olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Nasırcılar, Sedatçılar, Vafdcılar, İhvancılar gibi gruplar varken Mübarekçiler diye bir akım ya da ideoloji asla

⁷⁸Kassem, **a.g.e.**, s.26.

⁷⁹ Hinnebusch, **a.g.m.**, s.206.

⁸⁰ Hinnebusch, **a.g.m.**, s.198.

⁸¹ Rabab El-Mahdi, Enough! Egypt's Quest for Democracy, **Comparative Political Studies**, Vol.42, No. 8, August 2009, s.1013.

olmamıştır.⁸² Nasır ve Sedat Mısır'ı ve onun dünyadaki konumunu şekillendirmekle uğraşırken, Mübarek'in amacı sadece istikrarı sağlamak olmuştur. Mübarek, daha tedbirli, güçlü bir ideolojik bakış açısından uzak, kendini geri planda tutan bir kişiliğe sahipti. Kişisel karizmadan yoksun olan Mübarek, Sedat gibi geleneksel otorite sistemiyle ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Sedat döneminde olduğu gibi Mübarek'te kitlesel destekten yoksun ve ideolojik bağlılıktan uzak bir liderdi.⁸³ Mübarek'in Mısır halkına kendi kişisel otoritesi ve başkanlığını kabul ettirebilmenin tek yolu daha fazla siyasi hak vermek ve özgürlük ortamı yaratmaktır. Mısır halkına karşı yaptığı ilk konuşmasında planının Sedat politikalarını daha dinamik ve akıllı bir şekilde devam ettirmek olduğunu söylemiştir.⁸⁴ Bu konuşma Mısır'ın ABD ile olan ittifaka devam edeceğini fakat rejimin meşruiyetine gölge düşürecek her olaydan kaçınılacağını vurgulayarak Sedat'tan daha bağımsız bir lider profili çizmiştir. Mübarek yine de tam olarak dış mihrakların etkisinden kurtulamamış ve Nasır ile Sedat çizgisi arasında kalan bir politika izlemiştir.

(3)İç Politika da Meşruiyetin Sağlanması

i. Demokratik Pazarlık

Modern otokratik liderlerin geleneksel otokratik liderlerden farkı siyasi arenayı ordu ya da tek parti yoluyla tekelleştirmekten ziyade, rakiplerine ulusal seçimlerde yarışma hakkını tanımasıdır. Gelişmekte olan ülkelerin demokratik olmayan yönetimleri soğuk savaş sonrası dönem de seçim otoriteryanizmini bir model uygulamaya başlamışlardır.⁸⁵ Otoriteryanizm gölgesinde seçimler konusunda seçimlerin, merkezdekilerin kurtuluş mekanizması olduğu, seçmenlerle adaylar arasındaki patronaj dağılımı

⁸² Robert Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of Political Order**, Colorado, Westview Press, 1989, s.20.

⁸³ Hinnebusch, **a.g.m.**, s.198.

⁸⁴ Al-Awadi, **a.g.e.**, s.53.

⁸⁵ Jason Brownlee, Executive Elections in the Arab World: When and How Do They Matter? **Comparative Political Studies**, Vol.44, No.7, June 2011, s.808.

ağlarını kurduğu ve devletin kudretinin halka yayılması gibi çeşitli teoriler geliştirilmiştir.⁸⁶ Mısır'da Mübarek yönetimi otoriteryanizmin devamı niteliğinde olsa da demokratik olmayan fakat demokrasiyi sınırlı da olsa uygulayan bir yapıya sahip olduğu için, bu yönetimi seçim otoriteryanizmi diye tanımlayabiliriz. Sedat'la birlikte sınırlı bir siyasi katılım hakkının elde edilmesi Mısır'da sisteme artık demokratikleşme dışında bir seçenek bırakmıyordu. En azından Mübarek için meşruiyetini sağlamak adına kullanabileceği bir demokrasi söylemi gerekiyordu. Bu yüzden Mübarek, Nasır ve Sedat döneminde uygulanan, siyasi eylemsizlik karşılığında devletten elde edilen sosyal refah garantisi olarak tanımlayabileceğimiz Yönetim Pazarlığı'ndan vazgeçerek, kitlesel destek ya da zor ekonomik koşullara uyum karşılığında, siyasi açıklık ve demokratik reform'un vaat edildiği Demokratik Pazarlık usulüne geçmiştir.⁸⁷ Mısır'da yaşanan ekonomik kriz ortamı ve kaynakların azalması sosyal sözleşmenin demokrasi ile kurulmasına neden olmuştur. Yönetim pazarlığının artık mümkün olmadığı fakat demokratik pazarlığında otoriter lider tarafından onaylanmadığı durumlarda baskı mekanizmasını hızlandırma yoluyla da bir istikrar sağlanabilir aslında.⁸⁸ Mısır, Mübarek döneminde hem Demokratik Pazarlığı hem de baskı aygıtlarının yoğunlaşmasını bir arada tatbik etmiştir.

Tabandan gelen demokrasi isteği bir yana Mübarek kendi kişisel yönetimini farklılaştırmak adına da demokrasiye meyletmiştir. Mübarek'in 1984 yılında çok partili sistemin kurallarına uygun olarak çekişmeli bir seçime izin vermesi, onun kişisel hüviyetini demokrasi ile özdeşleştirmiş ve Mübarek rejimine diğer iki selefi Nasır ve Sedat'tan farklı bir meşruiyet alanı

⁸⁶ Eva Bellin, The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective, **Comparative Politics**, Vol.36, No.2, January 2004, s.145.

⁸⁷ Daniel Brumberg, Survival Strategies vs. Democratic Bargains: The Politics of Economic Reform in Contemporary Egypt, Henri J. Barkey(ed), **The Politics of Economic Reform in the Middle East** içinde, New York, St Martin's Press, 1992, s.75. Yönetim(Ruling)Pazarlığı esas itibarıyla toplum ile devlet arasında kurulan sosyal sözleşmenin siyasi iradenin yöneticilere aktarımını ön gören bir yapıda olması demektir. Fakat devletin ekonomik kriz ve kaynakların azalması gibi durumlarda sosyal devlet anlayışını terkederek siyasi iradeyi topluma iade etmesi sonucu Demokrasi Pazarlığı yöntemine başvurulur. Bu yöntem çoğu zaman siyasi otoritenin rızası dışında toplumsal veya dış baskılar sonucu gerçekleşir. (Samuel Huntington, **Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, University of Oklahoma Press, 1991, s.169.)

⁸⁸ Brumberg, **a.g.m.** ,s.78.

sağlamıştır.⁸⁹ Ayrıca on yıllar sonra (2005) devlet başkanlığı seçimlerinin tek adaylı seçimlerden, çok adaylı başkanlık seçim sistemine geçmesi Mübarek'in demokrasi adına kullanabileceği diğer önemli değişikliktir. Demokrasi söylemi rejime hem iç hem de dış politika da meşruiyet kazandırmıştır. ABD'den gelen ekonomik yardımların, insan haklarının çiğnendiği ya da özgürlük ortamının olmadığı bir Mısır'dan, parlamentonun özgür iradeyle seçildiği bir Mısır'a yapılması daha kolay olmuştur. Ayrıca iç politika da demokrasi kitleleri rejime rıza göstermeleri için teşvik edecek en önemli değer olmuştur.⁹⁰ Sınırlı da olsa demokrasi ortamı Mısır'ın neo-patrimonyal yapısının değişmesi için önemli bir fırsat olmuştur. Kişisel-otoriter yönetim Ulusal Demokrasi Partisi'(UDP)nin çoğunluğu korumasıyla devam etse de, muhalif partilerin ve organizasyonların var olması, devlet dışında örgütlü yapılanmaların kurulmasına sebep olmuştur.⁹¹

Mısır'da Mübarek dönemi muhalefet partileri üç grupta toplanmıştır. Birincisi, yelpazenin solunda yer alan, entelektüeller ve işçi sınıfı aktivistlerini milliyetçi popülizm ideolojisi altında birleştiren Ulusal İlerici Birlik Partisi. Bir diğeri, liberal sağ da yer alan, ekonomik ve politik liberalizme bağlı toprak ağaları ve liberal profesyonellerin koalisyonlarından oluşan Yeni Vafd. Üçüncüsü ise tüccarlar, orta sınıf öğrenci birlikleri ve ulema öncülüğündeki İslami Hareket'tir.⁹² Fakat bu kısıtlı liberalizasyon durumunda, hiç bir muhalefet partisi gücü seçimler yoluyla ele geçiremeyeceğini biliyordu. Rejimin partisi olan UDP parlamento da çoğunluğu Sedat'ın kullandığı yöntemleri-muhalefetin kamuya girişine polis kısıtlaması ve patronaj gibi kullanarak sağlıyordu. Her ne kadar Mübarek, İslamcıların seçimlere doğrudan bir partiyle katılmalarına izin vermediyse de, koalisyonlara dahil olmak, parlamentonun kitlelerin erişimine açıldığının bir göstergesiydi. Sedat dönemi çok partili sisteminin burjuva eksenli yapısından farklı olarak ilk defa

⁸⁹ Roger Owen, Socio-economic Change and Political Mobilization: the case of Egypt, Ghassan Salame(ed), **Democracy Without Democrats?** içinde, New York, Tauris Publishers, 1994, s.189.

⁹⁰ Owen, **a.g.m.**, s.190.

⁹¹ Kevin Koehler, Authoritarian Elections in Egypt: Formal Institutions and Informal Mechanism of Rule, **Democratization**, Vol.24, No.8, November 2008, s.135.

⁹² Hinnebusch, **a.g.m.**, s.200.

kitlesel siyasi katılımın sağlanması, sınırlı da olsa, Mübarek'in demokrasiyle anılmasına ve meşruiyetini de bu yolla kurmasına neden olmuştur.

ii. Müslüman Kardeşlerle İşbirliği

1981 yılında Sedat öldürüldüğünde ülke büyük bir kaos içindeydi. Sedat'ın otoriter politikaları halkta rahatsızlığa, muhalefete yol açmış ve halkı rejime karşı yabancılaştırmıştı. Mübarek'in temel amaçlarından biri istikrarı sağlamak olduğu için, muhalefete karşı baskının dozunu azaltmış ve hatta uzlaşılı yoluyla sisteme entegre etmeye çalışmıştır. Muhalefet olarak rejime karşı tehlike arz eden en önemli gruplar radikal İslamcılardır. Rejimin ise istikrarı sağlayabilmek ve milli cephe yaratabilmek için bu grupların karşısına uzlaşabileceği daha uyumlu bir İslami hareketi-Müslüman Kardeşler gibi çıkarması şarttı.⁹³ Müslüman Kardeşler açısından ise sistemle uzlaşmak bir cemaat liderinin sözlerinden de anlaşılacağı gibi Mısır politik yaşamı çatısı altında sistemin bir parçası olmalarına izin verecekti.

"1980'ler bizim için muhteşem bir dönemin başlangıcıydı. İslamcılar popülerdi, insanlar bize saygı duyuyordu, İslam çözümdür hepimiz tarafından kullanılıyor ve tek bir grubun kazancı hepimizin oluyordu. Hapishane de dahi bize terörist değil siyasi suçlu olarak davranıyorlardı."⁹⁴

İslamcılarının marjinal bir yaşam tarzından sıyrılıp sosyal ve siyasi hayatta yer almaları, siyasi ve sosyal fikirlerinin halkta karşılığını bulmaya başlaması, artık sistemin dışında kalarak topyekün bir değişikliğin değil, sisteme dahil olarak Mısır'ı şekillendirmenin yolunu açıyordu. Mübarek'in radikal hareketlere karşı İhvan'ı İslami söylemin siyasi aktörü haline getirmesi, hem İslami tabanla bir uzlaşılı, hem de istikrarı bozacak köktenci hareketlerin tasfiyesini beraberinde getirmiş ve Mübarek'in ilk aşamada meşruiyetinin geniş halk kitlelerine yayılmasına neden olmuştur.

⁹³Al-Awadi, a.g.e.,s.50.

⁹⁴Kassem, a.g.e.,s.148.

(4)Dış Politika Yoluyla Meşruiyetin Sağlanması

Mübarek yönetimi devraldığında Sedat'ın meşruiyetini sorgulattıran dış politika kararlarının ülke içinde yarattığı huzursuzluk ortamı vardı. Mısır'ın ABD'ye siyasi ve ekonomik bağımlılığı, İsrail barışı ve bu barışın sonuçlarının Arap Dünyasıyla yarattığı anlaşmazlık huzursuzluğun temel nedenleriydi. Mübarek'in meşruiyet kazanabilmek için yaptığı ilk girişim 1983 yılında Ra's Banas askeri deniz üssünü geliştirmek için ABD'den gelen 500 bin dolarlık yardım paketini reddetmesidir. Ayrıca 1985 ve 1986 yıllarında Libya'ya operasyon için ABD'den gelen baskılara boyun eğmemesi Sedat'ın işbirlikçi politikasının tersine Mübarek'in bağımsız bir dış politika izleyeceği izlenimi doğurmuştur.⁹⁵

İsrail meselesinde ise, Camp David Antlaşmalarına sadık kalacağını belirtmesine rağmen bunun Mısır ve İsrail ilişkilerindeki bir normalleşme anlamına gelmeyeceği ve kaybedilen topraklar geri alınana kadar ilişkilerin düzelmeyeceğinin altını çizmiştir. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesi üzerine Tel Aviv büyükelçisini geri çağırması ise bunu doğrulamıştır. Arap Dünyasıyla iyi ilişkilerin tekrar kurulması için uğraşan Mübarek'in İran-Irak Savaşı (1980–1988) sırasında bir Arap ülkesi olarak Irak'ı desteklemesi, yeni rejimin imajını sadece Irak'ta değil, İran tarafından aynı tehdide maruz kalan Körfez ülkelerinde de yükseltmiştir.⁹⁶ 1989 yılında Mısır'ın Arap Ligine tekrar alınması Mübarek'in halkın istekleri doğrultusunda izlediği dış politikanın ve meşruiyetinin tanınmasının son halkası olmuştur.

2. Toplumsal Tabakalaşma Sisteminin Oluşması: Kemikleşen Bir Sınıf Yapısına Doğru

a)Sosyal Değişimi Açıklamakta Kullanılan Sınıf Teorileri

⁹⁵Al-Awadi, **a.g.e.**, s.52.

⁹⁶ Hinnebusch, **a.g.m.**, s.208.

Toplumsal değişim ve dönüşüm için kullanılan sınıf teorileri temel olarak iki kaynaktan beslenmektedir. Birincisi Max Weber'in sosyal tabakalaşma analizi diğeri ise Karl Marx'ın sınıf teorisidir. Marx ve Weber sınıf dediğimiz yapılanmayı ele alırken mülkiyet sahipliği ya da mülksüzlüğün bu yapıyı belirlediği konusunda hem fikirlerdir. Fakat Weber'in, piyasanın durumuyla sınıf yapısının durumunu eş tutan yaklaşımı ve kapitalizm merkezli analizleri Marx'ın sınıf anlayışından oldukça uzaktır.⁹⁷ Weber'in sınıf tanımı dışında Marx ile ayrıldığı bir diğer konu ise sosyal statü gruplarıdır. Weber, sınıfı Marx'la kısmen aynı çizgide ekonomik ilişkilerin belirlediği bir tabakalaşma olarak görürken, statü gruplarının prestij ya da onur yoluyla belirlendiğini savunur.⁹⁸ Mısır'da orta sınıf gruplarının çalışma açısında hayati önemde olması tabakalaşma sisteminin açıklanmasında Weberci anlayışı ön plana çıkarmaktadır. Fakat Eisenstadt'ın da Weberci bir anlayışla incelediği neo-patrimonyal toplumların tabakalaşma sistemi tek bir sınıf teorisine ya da varsayıma indirgenemeyeceği için, bu alandaki daha önce yapılmış sınıf teori ve teorisyenlerini incelemek, genel çerçeveyi çizmek açısından önemlidir.

(1)Karl Marx ve Ralf Dahrendorf

Bir toplumda meydana gelen sosyal değişimi açıklamak için kullanılan en eski yöntemlerden biri bu toplumu sınıf analizine tabi tutmaktır. Toplumsal değişimin sınıf temelli farklılıklardan kaynaklandığını kabul edersek, sınıf dediğimiz toplulukların hangi ayırıcı unsurlara sahip olduğu ve hangi kritere göre adlandırılacağı sorunu karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Karl Marx sınıf kavramını toplumsal çatışmayı anlatmak için bir araç olarak kullanmıştır.

⁹⁷Anthony Giddens, Marx and Weber: Problems of Class Structure, (ed) Rhonda F.Levine, **Social Class and Stratification: Classic Statements and Theoretical Debates** içinde, 2nd Edition Maryland, Rowman and LittleField Publishers, 1998,s.115.

⁹⁸Oliver C.Cox, "Max Weber on Social Stratification: A Critique", **American Sociological Review** Vol.15, No.2, April 1950, s.225.

Ekonomi ve üretim ilişkilerinin sınıf yapısını belirlemede esas olduğu ve nihai olarak ekonomik gücü ele geçirme isteğinin toplumsal bir çatışma ve sosyal değişime yol açtığını ileri sürmektedir.⁹⁹ Toplumsal değişimin çatışmacı teorisyenlerinden diğer bir önemli isim Ralf Dahrendorf ise mülkiyet ve otoriteyi sosyal sınıfların oluşmasında temel nokta olarak görmektedir. Dahrendorf üretim biçiminden ziyade mülkiyet dağılımının toplumdaki politik güç dağılımının belirlenmesinde daha etkili olduğunu savunuyor. Otorite kavramını kullanarak sınıf teorilerine temel bir katkıda bulunan Dahrendorf “Class and Class Conflict in Industrial Societies” adlı eseriyle mülkiyetin aynı zamanda hiyerarşik bir sınıf yapılanmasını beraberinde getireceğini vurgulamıştır.¹⁰⁰ Fakat Marx ve Dahrendorf’un bu tanımları sanayileşmiş ya da daha doğrusu modernleşmiş toplumlar için kullandıklarını gözden kaçırmamak gerekiyor. Zira Marx’ın doğu toplumlarındaki üretim ilişkilerini tanımlamak için kullandığı “Asya Tipi Üretim Tarzı” Batı ve Doğu arasındaki sınıf yapılarının da farklılığını göstermektedir. Doğu despotizminin Asya tipi üretim tarzına yol açan bir faktör olduğu ve bu toplumlarda sınıfsal yapılardan ziyade bürokratik organizasyonların önemli olduğundan bahsetmektedir.¹⁰¹ Hatta Marx sınıf çatışmasını verili bir toplumda ve düzende yani Avrupa özelinde sosyal değişimin öncüsü olarak gördüğü için despotik toplumlardaki üretim ilişkilerinin sosyal bir tabakalaşmaya yol açmayacağı gibi genel bir yanılgıya düşmektedir. Yönetici sınıf ve yönetilenler gibi basitleştirilmiş bir tahlille doğu toplumlarındaki değişimin dışarıdan bir itici güçle mümkün olduğunu savunmuştur. Ortadoğu toplumlarını analiz ederken Marx’ın öne sürdüğü sınıfsal çatışmanın kullanılamamasının temel nedeni budur.¹⁰² Dahrendorf ise üretimdeki otorite ilişkilerinin genel itibariyle toplumdaki otorite ilişkilerini belirlediğini

⁹⁹ Karl Marx, On Classes, Rhonda F. Levine(ed), **Social Class and Stratification: Classic Statements and Theoretical Debates** içinde, Rowman and LittleField Publishers, 1998, s.41.

¹⁰⁰ Ralf Dahrendorf, **Class and Class Conflict in Industrial Societies**, California, Stanford University Press, 1959, s. 119–124.

¹⁰¹ Brendan O’Leary, **The Asiatic Mode of Production: Explorations in Social Structure**, Oxford and New York, Basil Blackwell Ltd, 1989,s.4.

¹⁰² James Bill, “Class Analysis and the Dialects of Modernization in the Middle East”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.3, No.4, October, 1972, s.417.

söyleyerek Marx'ın katı tutumunu biraz daha yumuşatmıştır. Marx'ın sınıf teorisini bir sosyal tabakalaşma teorisi olmaktan çok toplumdaki tüm değişiklikleri açıklamakta kullandığı bir araç olarak tanımlamıştır.¹⁰³ Dahrendorf'un herhangi bir toplumun yapısını analiz etmekten çok sosyal gelişme trendlerini belirlemede genel kurallar oluşturmaya yönelik çalışmaları Batı-dışı toplumlardaki sosyal değişimlerin sınıf teorileri kapsamında değerlendirilmesine kapı aralamıştır. Fakat otorite'nin doğu toplumlarındaki karşılığının güç olarak değerlendirilmesi bu teorinin de kapsayıcılığına gölge düşürmüştür. Güç ve otorite arasındaki farklılığı James Bill şöyle açıklamaktadır.

“Güç ve otorite arasındaki farkla ilgili genel görüş, otoritenin bir şekilde ‘meşru’, ‘resmi’ kanuni’ ya da ‘onaylanmış’ güç olduğudur.”¹⁰⁴

Talcott Parsons'a göre de otorite gücün kurumsal karşılığıdır.¹⁰⁵ Buna göre otorite örnekleri kurumsallaşmış Batı toplumları için kullanırken güç; sosyal ve politik sistemin resmi olmayan ve değişken temeller üzerine inşa edildiği Ortadoğu toplumları gibi yapılar için kullanılmaktadır.¹⁰⁶

Gerhard Lenski de “Power and Privilege” adlı eserinde modern öncesi toplumları güç ilişkileri üzerinden analiz etmiştir. Toplumsal değişimi çatışma olarak değil bir evrim süreci olarak gören Lenski tarım toplumlarında güce sahip olmanın önemini vurgulamıştır.¹⁰⁷ Bu yüzden Dahrendorf'un sınıf teorisi de Ortadoğu toplumları için yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Doğu toplumlarını tamamen Modernleşme sürecinin dışında gören bir anlayış sağlıklı bir değişim analizi yapamaz. Güç çerçevesinde yapılan yaklaşımların bir diğer sorunu ise hangi güce sahip olmanın sınıfsal yapıyı belirlediğidir. Siyasi güce mi yoksa ekonomik güce mi sahip olmak sosyal tabakalaşmanın katmanlarını belirler? Ortadoğu toplumları ve Mısır için siyasi güce sahip

¹⁰³Ralf Dahrendorf, “Toward a Theory of Social Conflict”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.2, No.2, June 1958, s.175.

¹⁰⁴Bill, **a.g.m.**, s.423.

¹⁰⁵Talcott Parsons, “On the Concepts of Political Power”, Bendix ve Lipset(ed), **Class, Status and Power** içinde, 2nd.Edition, New York, The Free Press, 1996, s.249.

¹⁰⁶ Bill, **a.g.m.**, s.423.

¹⁰⁷ Gerhard E. Lenski, **Power and Privilege: A Theory of Social Stratification**, 2nd Edition, New York, University of North Carolina Press, 1984, s.249.

olmak ekonomik gücü de elde etmede ana etken gibi görünüyor fakat sivil toplumda biriken maddi refahı açıklayamaması bakımından genel geçer bir bakış açısı sağlayamıyor.

(2)Ortadoğu Toplamları İçin Sınıf Analizi

i. Morroe Berger

Sanayi toplumları için yapılan sosyal tabakalaşma analizlerinin ülke özelinde bile yeterli sayıda olmasına rağmen geçiş sürecinde olan ülkeler için detaylı analizler bulmak oldukça zordur. Marx'ın izinden giden pek çok sosyolog Ortadoğu toplumlarında incelenebilecek bir sosyal katmanlaşma olmadığını savunmaktadır. Doğu toplumlarındaki sınıfsal yapıyla ilgilenen diğer yazarlar ise sadece bu toplumlardaki sosyal değişimleri açıklayabilmek adına orta sınıfların statüleri ve ayırıcı özellikleriyle ilgilenmişlerdir. "The Middle Class in the Arab World " adlı çalışmasıyla bu alanda ilk olarak Morroe Berger'in analizleri dikkat çekmektedir. Batı toplumlarının 18. ve 19. yüzyıllarda sanayileşmesini orta sınıfların kaçınılmaz yükselişine bağlayan Berger, Ortadoğu toplumları için de eğer böyle bir süreç yaşanacaksa yine orta sınıfların dinamik yapısıyla olacağını öngörmektedir. Fakat Berger, orta sınıf kavramının Ortadoğu için ne ifade ettiğini ya da Batı'daki orta sınıf tanımının bölgeye uyarlanıp uyarlanamayacağını tartışmaktadır.¹⁰⁸ Endüstriyel sistemin Batı toplumundaki başarısı büyük sosyal değişimleri ve sınıf pozisyonlarının gevşemesini beraberinde getirmiştir. Önceden gelir, statü, fonksiyon ve güç bakımından orta sınıfa mensup olan kentli tüccarlar ve üreticiler, gelirleri bir üst sınıfa geçmeye olanak verdiğinde üst düzey bir

¹⁰⁸Morroe Berger, **The Middle Class in the Arab World**, 'y.y.' The Princeton University Conference, 'y.y.', 1957, s.3.

yaşama adapte olmuş ve sınıf atlamışlardır.¹⁰⁹ Berger, Arap toplumlarında durumun biraz farklı olduğunu şöyle açıklamaktadır.

“18. ve 19. yüzyıl Batı toplumları için olduğu gibi, Ortadoğu da orta sınıf pozisyonunda ilk kırılma gelirdedir. Çoğu tüccar ve sanayici üst sınıflarla aynı gelire sahiptir fakat aynı güç ya da prestije değil.”¹¹⁰

Berger, Ortadoğu’da sınıfların Batı’daki muadillerinin aksine sadece gelir düzeyine göre tanımlanamayacağını altını çizmektedir. Bu yüzden Ortadoğu da bir sosyal değişim yaşanacaksa bu ekonomik gücün artmasıyla değil artan ekonomik gücün siyasi gücü de ele geçirmesiyle olacaktır. Berger, Ortadoğu orta sınıflarını iki grup altında ele almaktadır. (1)Geliri ve etkisi siyasi ya da ekonomik hayatta güçlü adamlar arasında yer alacak kadar büyük olmayan tüccarlar ve küçük üreticiler (2) Doktor ve avukat gibi profesyonelleri, teknisyenleri, memurları içine alan karışık bir grup.¹¹¹ Yine de orta sınıfların modernizasyon sürecinde önemli bir faktör olduğunu ve Batılı öğelerin Arap Dünyasına taşınmasında öncü rolde olduğunu da göz ardı etmemektedir. Fakat Berger’in çalışmamızla tezatlık gösteren varsayımı orta sınıfların içinden çıkan politik bir figürün orta sınıfların çıkarına hizmetten çok yönetici elitlerle işbirliği yapacağı yönündedir. Orta sınıfların siyasi gücü ele geçiremeyeceği bu yüzden de sosyal bir değişimin gerçekleşmeyeceği şeklindeki karamsar bir bakış açısı mevcuttur. Bu bakış açısı Mısır orta sınıfından gelen siyasi bir figür Nasır’a bakıldığında kısmen doğrulanmaktadır. Nasır’ın orta sınıf bir askeri bürokrasiden gelip yönetici elitlerle yani üst sınıflarla yaptığı işbirliği siyasi gücün ele geçirilemeyeceği izlenimi vermektedir. Fakat bugünkü eğitilmiş ve aktivist en önemlisi de ekonomik gücü ele geçirmiş orta sınıfların politik hayattan tek bir figür tarafından dışlanması artık mümkün değildir.

¹⁰⁹Morroe Berger, Patterns of Communication of Egyptian Civil Servants With the Public, **The Public Opinion Quarterly**, Vol.20, No.1, Spring 1956, s.295.

¹¹⁰ Morroe Berger, **The Middle Class in the Arab World**, s.2.

¹¹¹ Berger, **a.g.m.**,s.3.

ii. Manfred Halpern

Halpern Ortadoğu'da orta sınıflarla ilgili kayda değer bir çalışma yapan ikinci kişi olarak çıkmaktadır karşımıza. Halpern, orta sınıf dediğimiz sosyal katmanlaşma da bir sosyal grubu ifade eden profesyonellere öncü rolü vermesiyle literatüre yeni bir katkıda bulunmaktadır. Ücretli orta sınıf kavramını büyüyen bürokratik devlet mekanizmasında yer alan ve ücretini devletten alan bir grup olarak tanımlamaktadır. ABD ve İngiltere'de ücretli orta sınıfların artışında yaşanan gelişmelere paralel olarak Ortadoğu'da da varlık gösteren bu sınıfı muadilinden şöyle ayırmaktadır Halpern:

"Ortadoğu makineleşme çağına ulaşmadan önce modern yönetim çağına geçmiştir. Bu yüzden ücretli orta sınıflar mülkiyet, statü ya da güvenlikten önce gücü elde etmişlerdir. Ortadoğu'da ücretli orta sınıflar gücü mülkiyeti korumak için değil yaratmak için kullanırlar."¹¹²

Yerel üretici ve tüccar ya da burjuvazi diyebileceğimiz orta gelirli gruba bir de profesyonelleri ekleyerek orta sınıfları iki ana sosyal gruba ayıran Halpernin profesyonellere biçtiği rol klasik burjuvazininkinden çok daha farklıdır. Yine güç kavramının önemine değinen Halpern, profesyonellerin yerel burjuvazinin sahip olamayacağı bir güce sahip olduğunu vurgular. Bu yüzden değişimin güce bağlı olduğu Ortadoğu toplumlarında bu sosyal grubun özel bir önemi vardır. Halpern'in profesyonel orta sınıflara yüklediği diğer bir tarihsel misyon ise modernleşmenin öncüsü olduklarıdır. Geleneksel bağlardan uzak ve görece hareket kabiliyeti kısıtlı olmayan profesyoneller devlet eliyle bir modernleşmenin önünü açacaklardır.¹¹³ Yine Halpern'in varsayımlarından biri yeni orta sınıflar olarak tabir edebileceğimiz profesyonellerin büyük bir kısmının 1950'li yıllarda darbelerle iktidara gelen askerler olduğudur. Askerle teknokrat işbirliği sonucu toplumun bir sosyal değişime tabi tutulacağını savunmaktadır. Devlet orta sınıflarına biçtiği tepeden inmecî modernleştirme misyonu ile değişecek

¹¹² Manfred Halpern, *The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa*, Princeton, Princeton University Press, September, 1963, s.52.

¹¹³ Manfred Halpern, "Egypt and the New Middle Class: Reaffirmations and the New Explorations", *Comparative Studies in Society and History*, Vol.1, No.1, January 1969, s.99.

ve dönüşecek bir toplum tasavvurunda bulunmuştur. 1952 Mısır askeri darbesiyle orta sınıf bir aileden gelen Nasır'ın yönetimi ele geçirmesi Halpern'in en önemli dayanak noktasıdır.¹¹⁴ Çalışmamızda da modern döneme geçişin anahtarı orta sınıflar olmakla birlikte Halpern'in varsayımlarıyla büyük oranda farklılık arz etmektedir. Halpern'in 1950'li yıllar ABD dış politikası güdümünde yaptığı analizler ve askere yüklediği tarihi misyon ona karşı pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir. Amos Perlmutter "The Myth of the New Middle Class" adlı reddiyesinde Halpern'in burjuvaziyi ihmal edip sadece profesyonellere odaklanmasının nedenleri yeterince açıklayıcı bulmamıştır.¹¹⁵ Ayrıca 1952 darbesinin planlanması ve yürütülmesinin ordu içinden yapıldığı, bazı memurlar çeşitli milliyetçi ve köktenci fikirlerden etkilense bile, herhangi bir sınıf ya da hareketten destek almadığını belirtmesi önemlidir. Ortadoğu'da modernleşmenin ve politik istikrarın ordu eliyle gelmediği aksine Suriye ve Irak gibi ülkelerde istikrarsızlığa yol açtığını savunmuştur.¹¹⁶ Perlmutter'in haklı eleştirisinde olduğu gibi hiçbir başarılı modernizasyon süreci sadece ordu-baskın bürokrasi ve onların teknokratik işbirlikçileriyle gerçekleşmemiştir.

Halpern'in bir diğer yanlıgısı ise yeni orta sınıflar dediği profesyonelleri sosyal bir grup olmaktan öte ayrı bir sınıf olarak tanımlamasıdır. Orta sınıflar içinde bir katman ya da sosyal tabaka olarak değerlendirilebilecek profesyoneller grubuna yeni oluşmuş bir sınıf olarak bakması kavram karmaşasına yol açmıştır. Sonuç olarak Halpern'in Ortadoğu ve Mısır orta sınıflarına biçtiği tarihsel rol önemli olmakla birlikte oryantalist bir bakış açısıyla bu sorumluluğu orduya yüklemesi ve yerel burjuvaziyi yani devlet mekanizması dışında kalan toplumsal tepkileri ihmal eden analizi bugünkü atmosferi açıklamaktan oldukça uzaktır.

¹¹⁴Halpern, **a.g.m**, s.97.

¹¹⁵Amos Perlmutter, Egypt and the Myth of the New Middle Class: A Comparative Analysis, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 10, No.1, October1967, s.54.

¹¹⁶ Amos Perlmutter, The Myth of the Myth of the New Middle Class: Some Lessons in Social and Political Theory, **Comparative Studies in Society and History**, Vol.12, No.1, January 1970, s.23.

iii. James Bill

Bill'in Ortadoğu toplumları için yaptığı orta sınıf tanımında yine güç temelli ilişkilerin yer aldığını görüyoruz. Benzer iş şekillerine ve güç pozisyonlarına sahip bireylerin oluşturduğu büyük toplulukları orta sınıflar olarak adlandırmaktadır yazar. Orta sınıflar içindeki sosyal grupları ise yine Halpern'in düştüğü yanılgıya paralel olarak sınıf olarak tanımlamaktadır. Bu noktada esas karmaşa orta sınıfı kavramsal bir üst çerçeve olarak kullanmasına rağmen alt başlıkları da sınıf olarak değerlendirilmesi sosyal grup ile sınıf arasındaki farkı muğlak hale getirmesinden kaynaklanmakta. Bill'in sınıf dediği orta sınıf sosyal grupları 4 başlık altında toplanmaktadır.¹¹⁷ (1)Bürokratik Orta Sınıf, (2)Burjuva Orta Sınıfı, (3)Profesyonel Orta Sınıf, (4)Din Adamları Orta Sınıfı

Halpern ve Berger'den farklı olarak "Din Adamları" orta sınıfı gibi yeni bir sosyal grup tanımlaması görüyoruz. Bill'in analizinde diğer bir farklılıkta bürokratik ve profesyonel orta sınıfların birbirinden bağımsız iki ayrı sosyal grup olarak ele alınmasıdır. Fakat bu grupların hangi noktada ayrıştığı konusu yine muammadır. Devlet mekanizmasında yer alan-Halpern'in tabiriyle- yeni orta sınıfların gelir ve statü bakımından nasıl farklılaştığının yeterli bir açıklamasını göremiyoruz. Din adamları sınıfı ise görece geçerliliği olan bir tanımlamadır. Ortadoğu toplumlarında sosyal tabakalaşma analizi yaparken din faktörünü hem devlet hem sivil toplum nazarında dikkate almak gerekmektedir. Geleneksel eğitim sisteminin kontrolü ve ayrıcalıklı dini pozisyonlarıyla din adamları toplum için belirli bir güce ve statüye sahip gruplardır. Fakat konumuz itibarıyla gelenekselin devamını sağlayan bu sosyal grup toplumsal değişim için hareket kabiliyetinden yoksundur. Bill orta sınıflar için de dört ana sosyal gruptan Profesyoneller sınıfını modernleşmenin önünü açacak bir grup olarak görmektedir. Fakat Bill, Halpern'in aksine herhangi bir meslek grubuna, öncelik vermeyerek öğretmenler, öğrenciler, profesörler, mühendisler, yazarlar, artistler,

¹¹⁷ Bill, "Class Analysis and the Dialects of Modernization in the Middle East", s.428.

gazeteciler bürokratlar ve orta rütbeli askerler gibi meslek kollarının bir arada yürüteceği bir süreçten bahsetmektedir.¹¹⁸

Güç ve sınıf arasındaki bağıntının otorite ilişkilerinin görece daha az önemli olduğu toplumlarda verimli sonuçlar elde etmede kilit nokta olduğunu düşünmektedir. Ortadoğu'da mesleki fonksiyonla güç pozisyonu arasında kuvvetli bir bağ kurmaktadır. İslam toplumlarındaki sınıf ilişkilerini statünün getirdiği güç ile tanımlayan Bill, sınıflar arası çatışmayı ekonomik zenginliğin değil gücün ele geçirilmesi için yapılan bir savaşım olarak görmektedir. Çünkü siyasi güç ekonomik gücü de beraberinde getirmektedir. Reform ve Devrim'i birbirinden ayıran Bill gerçek bir devrimin politik arenanın dışında kalmış eğitilmiş profesyonel orta sınıfların siyasi merkezi ele geçirmeleriyle yoluyla olacağının altını çizmektedir.¹¹⁹ Gücü merkeze alan ve sınıfı sosyal değişimin analitik bir aracı olarak gören Bill günümüz Ortadoğu toplumlarına da ve Mısır'a uygulanabilecek bir model sunmaktadır.

iv. John Waterbury

Ortadoğu toplumlarını sınıfsal analize tabi tutan bir diğer önemli isim de Waterbury'dir. Gelişmekte olan toplumların ekonomi politiği üzerine çalışmaları olan Waterbury için orta sınıflar kapitalist ekonominin itici gücü oldukları için önemlidir.¹²⁰ Ortadoğu ülkelerinin pek çoğunda gelişmiş bir özel sektör bulunmadığı için devlet kapitalizmine yönelen Waterbury, devlet içinde kapitalist görevini üstlenen sınıfları devlet burjuvazisi olarak nitelendirmiştir. Bu konuda diğer sınıf teorisyenlerinden ayrılan yönü devlet burjuvazisini bir sınıf olarak tanımlamamış olmasıdır. Orta sınıfları kendi sermayeleri olmayan ilginç bir sosyal katman olarak görmektedir. Waterbury'nin küçük burjuvazi olarak adlandırdığı yerel üreticilerin devlet

¹¹⁸ Bill, **a.g.m.** , s.433.

¹¹⁹ James Bill, "Review Essay: Class Analysis and the Challenge of Change", **Comparative Political Studies**, No.2, October 1969, s.396.

¹²⁰ Alan Richards, John Waterbury, **A Political Economy of the Middle East: State, Class and Economic Development**, 2nd Edition, Boulder, San Francisco and Oxford, Westview Press, 1996, s.201.

müdahaleleri ve sosyalist politikalar sonucu yok edildiği ve devletin piyasa rolünü üstlenmesiyle bu sınıfı devlet içinde bir yapılanmaya dönüştürdüğü tezini savunmaktadır.¹²¹ Hindistan, Mısır, Cezayir, Tunus gibi ülkelerde 1955 ve 1964 yılları arasında yapılan millileştirmeler hem yabancı hem özel sektörü azaltmanın ve böylece siyasi ve ekonomik yetersizliklerin önüne geçilmesinin en etkili aracı olarak kabul edilmiştir.¹²² Kolonyal geçmişe sahip olan ülkelerde olduğu gibi Mısır'da da Nasır döneminde yapılan toprak reformu ve devletleştirmeler küçük burjuvazinin devlet şemsiyesine alınarak devlet burjuvazisine dönüşmesine yol açmıştır. Fakat bu noktada Waterbury'nin küçük burjuvazinin tamamen yok olduğuna dair varsayımı Mısır gibi devlette temsili bulunmayan İslami yerel üretici ve tüccarları göz ardı etmektedir. Devlet burjuvazisi ya da devlet için 50'li ve 60'lı yıllarda bir tehdit oluşturmayan ve İslamcı hareket içerisinde yer alan küçük bir burjuvazi varlığını hala devam ettirmektedir. 70'li yıllarda başlayan açık kapı politikaları ve 80'den itibaren uygulanan ekonomik liberalizasyon süreçleri de küçük burjuvaziye güçlendirerek devlet için tehdit unsuru haline gelecek bir büyüklüğe ulaşmalarını sağlamıştır.¹²³ Waterbury küçük burjuvaziye ihmal etmiş bile olsa Ortadoğu ülkeleri için devlet burjuvazisi diye bir sosyal grubun varlığını dikkate değer bir şekilde ele alması konumuz açısından oldukça önemlidir. Devlet yapılanması içinde büyüyen bir orta sınıf grubu olarak devlet burjuvazisi Waterbury'nin kavramsallaştırmasında olduğu gibi çalışmada da aynen kullanılacaktır.

(3) Mısır'da Orta Sınıflar

Ortadoğu ve Mısır'da gerçekleşen ayaklanmaları açıklayabilmek için başvuru sınıf teorileri genel bir toplumsal analiz çizmekten çok sosyal

¹²¹John Waterbury, Twilight of the State Bourgeoisie, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 23, No.1, February 1999, s.3.

¹²² Waterbury, **a.g.m.**,s.8.

¹²³ Michael Fischer, "Islam and the Revolt of the Petty Bourgeoisie" **Daedalus**, Vol.111, No.1, Winter 1982, s.112.

değişimin nereden ve kimden kaynaklanacağı sorunsalına eğildikleri için sadece orta sınıflar üzerinden değerlendirmeler yapmışlardır. Aslında orta sınıflar ve sosyal değişim arasındaki ilişki üzerine fikirler çok daha eskilere dayanmaktadır. Batılı tarihçi, filozof ve politikacılar için orta sınıflar demokrasi ve değişim için hayati öneme sahiptir. Bu konuda başvurulmuş ilk kaynak Aristo'dur. Aristo ideal devleti geniş bir orta sınıfın varlığına bağlamıştır:

“Devlet, alabildiğince, benzer ve eşit insanlardan oluşmayı amaçlar-bu koşul ise, başlıca orta sınıflarda bulunur. Dolayısıyla en iyi yönetimin de, bileşiminin doğal bir bileşim olduğunu söylediğimiz orta sınıf devletlerin de bulunacağı kesindir.”¹²⁴

Bir diğer isim ise ünlü Burjuva yoksa Devrim de yok! (No Bourgeoisie No Democracy) ifadesiyle orta sınıfları çağdaş topluma demokratik yoldan geçişin anahtarı olarak gören Barrington Moore'dur. Moore çağdaş dünyaya götüren 3 yol olduğunu ve bunlardan en önemlisinin Batı biçimi bir demokrasiye varan burjuva devrimleri olduğunu iddia eder.¹²⁵ Orta sınıfların Batı Avrupa modernleşmesinde oynadığı dönüştürücü rolün Ortadoğu toplumları için de benzer şekilde olacağı varsayımı doğru olmakla birlikte orta sınıf dediğimiz kavramın iki farklı toplum yapısında farklı gruplara tekabül ettiğini de gözden kaçırmamak gerekiyor. Avrupa'nın geçirdiği sosyal dönüşüm ya da geçiş çağı, orta sınıfların sadece küçük burjuvazi diyebileceğimiz bir ekonomik sınıftan öteye geçemedikleri bir tarihe tekabül eder. Modern devlet aygıtının oluşmadığı Avrupa ile modern çağa geçememiş fakat modernleşmenin pratikleriyle içi içe yaşayan Ortadoğu için orta sınıf küçük burjuvaziyle bire bir örtüşen bir kavram değildir. Bu yüzden Mısır'da orta sınıfları ele alırken devlet burjuvazisi ve küçük burjuvazi olarak burjuvazi içinde temel bir ayrıma gidilecektir.

¹²⁴ Aristoteles, **Politika**, Mete Tunçay(çev.) İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983, s.127.

¹²⁵ Barrington Moore, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel(çev.), İmge Kitabevi, 2.Baskı, 2003, s.482.

i. Devlet Burjuvazisi

Mısır'da devlet burjuvazisi neredeyse tüm ekonominin devlet kontrolüne geçtiği Nasır dönemi itibariyle oluşmaya başlamıştır. Nasır milli birlik projesini uygulamak adına ve rakipsiz bir yönetim için tüm sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. 1961 kamulaştırmalarıyla birlikte yerel burjuvazinin sermayesine vurulan sekte orta gelirli sınıfların ekonomi hayatından büyük ölçüde dışlanmasına neden olmuştur. Bunun yerine Nasır milli birliği tesis edecek devlet destekli bir burjuvazinin yaratılmasının temellerini atmıştır. ASB'nin manifestosunda sınıf farklılıklarının göz ardı edildiği şöyle vurgulanmıştır:

“İşçiler, köylüler, entelektüeller, yerli sermayedarlar ve askerlerin oluşturduğu iş gücünün milli ittifakı.’ Tüm bu iş gücünün içinde yer alan insanlar gelir seviyeleri ve işlerinin doğasına bakılmaksızın aynı ittifakta yer alırlar.”¹²⁶

Tüm sınıf farklılıkları ASB içinde eritilmiş ve devlete rakip bir yerli sermaye bırakılmamaya çalışılmıştır. Yerel sermayenin yokluğunda ekonomik gücün devlet elinde olması Mısır'da Nasır dönemi itibariyle devlet kapitalizmi uygulanmasına yol açmıştır. Cooper, Mısır ekonomi politikasının önemli bir bölümünü oluşturan devlet kapitalizminin özelliklerini şu şekilde açıklamıştır. (1)Devlet kapitalizminin özü zayıf çevre ekonomileri ile güçlü yerel burjuvazinin olmaması ve organize olmamış diğer sınıfların varlığı, (2)Ekonomik kaynakların, tarım reformu, temel endüstrilerin kamulaştırılması, finansın merkezileştirilmesi ve sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması yoluyla milliyetçi yeniden yapılandırılması, (3)Bürokratik yollarla devlet mekanizmasında baskın olmaya çalışan ve ekonomik aktiviteleri yönlendiren devlet-merkezli bir çıkar grubunun olması, (4)Devletin artan rolüne rağmen, toplumun kapitalist bir düzende kalması.¹²⁷ Buna göre Mısır'da da özel sektör faaliyetlerinin yok edilmemekle birlikte azaltılması, temel ekonomik

¹²⁶Waterbury, *Twilight of the State Bourgeoisie?*, s.315.

¹²⁷ Mark N.Cooper, *State Capitalism, Class Structure and Social Transformation in the Third World: The Case of Egypt*, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.15, No.4, November 1983, s.451.

ilişkilerin yönü değiştirilmeden çoğu ekonomik aktivitenin kamulaştırılması ya da kontrol edilmesi, devlet kapitalizminin üçüncü dünyada popüler olan bu şeklinin Mısır'da da uygulandığını göstermektedir.¹²⁸ Mısır'da devlet kapitalizminin uygulayıcısı ise devlet-destekli bir sosyal grup olan devlet burjuvazisi olmuştur. Halpern'in ücretli orta sınıflar¹²⁹olarak adlandırdığı devlet burjuvazisi Waterbury'nin tanımlamasıyla kendi üretim araçlarına sahip olmayan fakat devlet adına bu araçların kontrolünü üstlenen bir sosyal gruptur.¹³⁰ Nasır yönetiminde burjuva sınıfında yaşanan bu ikilem, yerel burjuvazi ile devlet burjuvazisi arasında keskin bir ayrıma yol açmıştır. Fakat devlet burjuvazisinin sermayeyi kendi adına kullanması ya da rantçı anlayışı benimsemesi Sedat dönemiyle birlikte olduğu için, 1970 yılına kadar devlet kademesinde varlığını sürdüren burjuvazinin özelliği mülkiyet sahipliği ya da girişimcilikten ziyade modern yüksek eğitimin verdiği profesyonelliktir.¹³¹ Bill'in analizinde orta sınıf sosyal gruplarından biri olan profesyonel orta sınıflar, bu analizin aksine başlı başına yeni bir orta sınıf değil sadece devlet burjuvazisinin Nasır döneminde yer alan kısmıdır. Mısır'ın sosyal şartlarına bağlı olarak eğitilmiş nüfusun devlette hizmet vermesi anlayışı Nasır dönemi reformlarından. Yani daha sermayenin kişisel olarak değil devlet adına kullanıldığı bir dönemde ortaya çıkan fakat sınıf bilincine varacak bir tutarlılığa ya da birleştirici güce sahip olmayan bir gruptur.

İnfitah'la birlikte kısmen değişen sosyo-ekonomik yapı devlet burjuvazisinin serüveninde ikinci dönemi ifade eder. 1967 savaşıyla birlikte yaşanan ekonomik kriz ithal ikame stratejisine büyük bir darbe indirmiş ve devlet burjuvazi içinde bölünme yaşanmasına sebep olmuştur. Bir kesim özel sermaye ve ekonomik liberalizm dönemine geçilmesi taraftarıyken, diğer bir kesim, devlet kapitalizminin güçlendirilmesini ve kamu kontrolünü devam ettirmek istiyordu.¹³² Sedat'ın liderliğinde ekonomik liberalizm taraftarları galip gelmiş ve açık kapı politikası devlet burjuvazisi önderliğinde

¹²⁸Cooper, **a.g.m.**, s.452.

¹²⁹Halpern, **a.g.e.**, s.59.

¹³⁰ Waterbury, *Twilight of the State Bourgeoisie?*, s.2.

¹³¹ Bill-Springborg, **a.g.e.**, s.127.

¹³² Ayubi, **The State and Public Policies in Egypt Since Sadat**, s.272.

uygulanmaya başlamıştır. Fakat İnfitah projesinde, devlet burjuvazisi rakibi olan yerel sermaye yerine, uluslararası sermaye ile işbirliğini tercih etmiştir. Bunun anlamı, Mısır devlet burjuvazisinin devlet içinde baskın rol oynamaya ve ekonomik kaynaklardan yararlanmaya devam etmesidir.¹³³

Devlet burjuvazisinin ortaya çıkmasındaki temel mantığın rejim desteği sağlamak olduğu Nasır döneminin aksine, Sedat meşruiyetini kabul ettirebilmek için burjuva ile işbirliği içine girmiş ve burjuvaziye prestijin ötesinde ekonomik güç vaat etmiştir. Fakat Sedat dönemiyle başlayan Pazar ekonomisine geçiş atılımları devlet burjuvazisi içinde bir kısım teknokratların sermaye ile bütünleşip ekonomi de merkez konumuna gelmelerini sağlarken, İnfitah'ın yarattığı sermayeden uzak ücrete tabi çalışmaya devam eden burjuvaziye zor duruma sokmuştur.

Mübarek döneminde ise, devlet-merkezli ekonominin kısmen de olsa devam etmesi burjuvazinin varlığını sürdürmesini sağlasa da, liberal ekonomi politikaları ve özelleştirmeler, toplumun diğer kesimlerini etkilediği gibi burjuvaziye de etkileyen bir faktör olmuştur. Özellikle kamu sektörü sanayi çalışanları, endüstri sektöründe özelleştirmeye, üretimin özelleşmesine karşı çıkmıştır. Gelir açısından tamamen devlete bağlı olan devlet burjuvazisi, -sübvansiyonların kesilmesi durumunda olduğu gibi - sosyal yardımları alamadığı için özelleştirmenin etkisinde kalmış ve tüketim ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir.¹³⁴

Devlet burjuvazisinin İnfitah ve özelleştirmelerle ekonomik merkeze katılan teknokrat ve diğer elit işbirlikçisi kısmı dışında kalan kesimi, zor ekonomik şartlar altında, ikinci bir iş yoluyla geçimlerini sağlamaya başlamışlardır. Profesyoneller kesiminden doktorlar ikinci bir iş olarak İslami kliniklerde iyi ücretler karşılığında çalışmakta, kimi kamu orta sınıfları ise akşamları taksicilik yapacak geçimlerini sağlamaktadır.¹³⁵

Mübarek dönemi özelleştirmeleri 1952 devrimi sonrası Mısır'ın da rejimin tüm ezberlerini alt üst etmiştir. Nasır döneminin temel amacı olan

¹³³ Ayubi, **a.g.e.**, s.274.

¹³⁴ Cooper, **a.g.m.**, s.466.

¹³⁵ Janine A. Clark, **Islam, Charity, Activism: Middle Class Networks and Social Networks and Social Welfare in Egypt, Jordan and Yemen**, Bloomington: Indiana University Press, 2004, s.40.

devlet eliyle modernleşme anlayışı yerini sadece ekonominin uluslararası piyasaya entegre olmasına bırakmış ve modernleşmenin bu yolla gerçekleşeceği öngörülmüştür. Nasır'ın devlet orta sınıflarına biçtiği değiştirici ve dönüştürücü rol göz ardı edilmiş ve devletin küçültülmesi amacına binaen devlet burjuvazisi de etkisini kaybetmeye başlamıştır.¹³⁶ Nasır döneminde devlet orta sınıflarıyla kurulan sosyal sözleşme bozulmuştur. 2011 yılında gerçekleşen devrimin destekçisi olan devlet orta sınıfları gelirlerindeki azalmanın etkisinden ziyade toplum nezdinde var olan prestij ve konumlarını kaybettikleri için ayaklanmışlardır. Nasır rejime destek olacak bir devlet burjuvazisi oluşturmuş, Sedat bu burjuvaziyle iş birliğine yoluna gitmeyi seçmiş, Mübarek ise 1952 devriminin en büyük destekçisi olan devlet orta sınıflarını göz ardı etmiştir. Devlet orta sınıflarının Mübarek'in ve rejimin meşruiyetini sorgulamalarındaki en büyük neden göz ardı edilmeleri olmuştur.

ii. Küçük Burjuvazi

1950'lilerin yılların başlarında Mısır orta sınıfının zayıflığı ve küçüklüğü hakkındaki bilgileri 1955 yılında İngiltere hükümetinin Mısır'daki gelir dağılımını gösteren tahmini raporundan elde edebiliyoruz. Bu tahmine göre, Mısır toplumunun %1'inin yıllık geliri aile başına L.E 1500'den fazlaydı buna karşın toplumun %80'inin geliri L.E 240'dan azdı. Nüfusun geriye kalan %19'u ise-orta sınıfı oluşturan-L.E. 240 ile L.E.1500 arasında aile başına düşen yıllık gelire sahipti.¹³⁷

Küçük Burjuvazi en dar anlamıyla, tüccarlar, küçük üreticiler, çiftçiler ve hizmet sektörü gibi mülkiyet-sahibi bir gruba tekabül eder.¹³⁸ Mısır'da ki burjuvazi içi ayrımı anlatmak için başvuru olan temel ayrım da devlet burjuvazisi dışında kalan burjuvazinin, küçük burjuvazi olarak adlandırılması

¹³⁶Waterbury, *Twilight of the State Bourgeoisie?*, s.3.

¹³⁷ Galal A. Amin, **Egypt's Economic Predicament**, Leiden, E.J.Brill Publisher, 1995, s.131.

¹³⁸ Waterbury, *Twilight of the State Bourgeoisie?*, s.9.

devletin ekonomik müdahaleleri sonucu büyük sermayedarların ya da işletmelerin kalmamasıdır. 1952 Devrimi öncesi Mısır'da burjuvazi büyük toprak sahipleri, kırsal kesim ve kentli tüccar orta sınıfları ve Wafd Partisi etrafında toplanan bir kesimden oluşuyordu. Büyük toprak sahipleri, I. Dünya savaşıyla birlikte kırsal modernleşme projesi etrafında İngiltere ve Fransa'dan ekonomik yardım alan, Kral Faruk ve bakanlarının başına çektiği görece modernleşmiş kişilerdir.¹³⁹ Burjuvazinin ikinci kanadı ise, kendilerini yarı-endüstrileşmiş büyük toprak sahipleri sınıfından ayrı tutan ve geleneksel İngiliz ve Fransız sermayesine karşı, Amerikan sermayesinden yararlanan bir kanattır. Wafd partisi etrafından toplanan burjuvazinin üçüncü kanadı ise, II. Dünya savaşından sonra ortaya çıkan yabancı sermaye karşıtı, milliyetçi burjuvazinin merkezidir.¹⁴⁰

1952 Devrimi ile birlikte bu üç grup burjuvazi iktidar için yarışmış fakat 1954 yılında Nasır'ın General Necip'i mağlup etmesiyle milliyetçi burjuvazi yönetime hakim olmuştur. Ekonomik bağımsızlık düsturundan yola çıkan Nasır'ın eski burjuvaziye karşı ilk hamlesi, yabancı sermaye ile iş birliği yapan büyük toprak sahiplerini tasfiye etmek olmuştur. Toprak reformu, toplumdaki gelir eşitsizliğini gidermek için yapılırsa da, temel amaç tarımsal burjuvanın gücünü yok etmektir.¹⁴¹ 1952 tarım reformu aynı zamanda ekonominin endüstri ve ticaret burjuvazisinin yararına şekillendirilmesine sebep olmuştur. Toprak aristokratlarının bu sektörlere yatırım yapmaları istenerek özel sektörün önü tamamen kapatılmamıştır. Fakat rejimin özel sektörü teşvik etmek için yaptığı tüm girişimler sonuçsuz kalınca, ekonomik kalkınmanın devlet eliyle yapılmasına ve ekonominin devlet kontrolüne alınmasına karar verilmiştir.¹⁴² 1961 yılı sosyalist kararlarının alınmasının ardından burjuvazinin ikinci kanadına da ağır yaptırımlar gelmiştir. Mısır

¹³⁹ Gerard De Gre, Realignment of Class Attitudes in the Military and Bourgeoisie in Developing Countries: Egypt, Peru and Cuba, **International Journal of Comparative Sociology**, Vol.15, No.1-2, March-June 1974, s.37.

¹⁴⁰ Gre, **a.g.m.**, s.38.

¹⁴¹ Robert Springborg, The Arab Bourgeoisie: A Revisionist Interpretation, **Arab Studies Quarterly**, Vol. 15, No.1, Winter 1993, s.20.

¹⁴² İbrahim G. Aoude, From National Bourgeoisie Development to İnfitah: Egypt 1952-1992, **Arab Studies Quarterly**, Vol.16, No.1, Winter 1994, s.2.

Bankası Grubu ve Mısır Endüstri Birliği kamulaştırılmış ve tüm sanayi ve finans sektörü devlet kontrolüne geçmiştir. Mısır grubu yani endüstriyel burjuvazi ile rejim arasında sanayileşme konusunda bir mutabakat varken, rejimin yabancı yatırıma sıcak bakmaması ilişkileri bozmuştur.¹⁴³ Tarımsal ve endüstriyel burjuvazinin ekonomik alandan soyutlanmasıyla, yerel burjuvazinin yerini devlet burjuvazisi doldurmaya başlamıştır. Zaalouk, Hür Subayların siyasi gücü elinde bulunduran büyük toprak sahipleri ile sadece ekonomik güce sahip kapitalist burjuvalar arasında ayırım yapmamakla büyük bir hataya düştüğünü vurgular. Hür Subaylarında küçük burjuvazi kökenli olduğuna dikkat çeken Zaalouk, sanayileşmenin ortak yürütülmesinin hem rejimin yükünü hafifletecek hem de yerel burjuvazinin devamını sağlayacak bir etken olabileceğinden bahseder.¹⁴⁴

Mısır'da Nasır'ın ekonomik programı yerel burjuvazinin sermayesini ve üretimini yok etme noktasına getirmekle beraber tarım reformu politikası orta sınıfların genişlemesine katkıda bulunmuştur. Toprak reformu büyük toprak sahiplerinin ekonomik temeline zarar verirken, Pazar için üretim yapan bağımsız küçük çiftçinin ekonomik ve sosyal gücünü arttırmıştır.¹⁴⁵ Böylece, küçük toprak sahibi ve topraksız köylü, eşit gelir ilkesinin sonucu olarak, düşük gelir grubundan çıkıp, orta gelir grubuna dahil olmuştur. Köylülerin sadece toprak yoluyla değil eğitim yoluyla da desteklenmesi kırsal kesimin eğitim yoluyla da orta sınıflara katılmasının zeminini hazırlamıştır.¹⁴⁶

iii. İnfitah Burjuvazisi

¹⁴³Marius Deeb, Bank Misr and the Emergence of Local Bourgeoisie in Egypt, **Middle Eastern Studies**, Vol.12, No.3, October 1976, s.77.

¹⁴⁴Malak Zaalouk, **Power, Class and Foreign Capital in Egypt: The Rise of the New Bourgeoisie**, London, Zed Books, 1989, s.26.

¹⁴⁵Ellen Kay Trimberger, **Revolution From Above, Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru**, New Jersey, Transaction Books, 1978, s.166.

¹⁴⁶Galal A.Amin, **Egypt in the Era of Hosni Mubarak 1981–2011**, Cairo, The American University in Cairo Press, 2011, s.23.

Sedat döneminde ise, yerel burjuvaziye olan baskı büyük oranda kalkmış olmasına rağmen sektör kısıtlaması hala devam ediyordu. İnfitah yoluyla sadece ticari ve finansal alanda yatırım fırsatı bulabilen yerel burjuvazi, diğer alanlarda yabancı sermaye ya da kamu ortak teşebbüsleriyle çaresizce rekabet etmeye çalışıyordu.¹⁴⁷Fakat İnfitah'la birlikte Mısır'da yerel burjuvazinin ikinci dönemi başlamıştır diyebiliriz. Nasır döneminin baskıcı ortamının yerini serbest ekonomiye bırakması, yerel burjuvazinin tekrar canlanması için yeterli olmuştur. Aynı zamanda burjuvazinin devlet kontrolünden çıktığı bir dönem de olan Sedat yönetimi, sanayi dışında diğer alanlarda özel sektöre yaşama şansı vermiştir.

Burjuvazinin ikinci dönemi olan İnfitah, gelir ve mülkiyet gibi konularda da Nasır dönemi sınıf yapısına tezat teşkil etmiştir. İnfitah burjuvazisi¹⁴⁸, sadece eski üst sınıfların soyundan gelenlerden değil, 1970 ve 1980'li yıllarda servetini açık kapı politikası sayesinde kazanan ailelerden de oluşuyordu. Zenginliğin yeni kaynakları, ticaret, özellikle ithalat ticareti, müteahhitlik işleri, toprak spekülasyonu, ve her türlü komisyonculuktu. İnfitah burjuvazisi içinde profesyoneller, tüccarlar, yüksek ve düşük kademeli hükümet memurları, orta ve küçük büyüklükte üretici firmalar, orta büyüklükte çiftçiler yer alıyordu.¹⁴⁹ İnfitah'ın yarattığı zenginleşmeden devlet burjuvazisi kadar yerel burjuvazi de yararlanmış ve zenginliğin kaynağı toprak sahibi olmanın ötesine taşınmıştır. Ayrıca İnfitah dönemi burjuvazisinin bir kısmı da Nasır dönemi kamulaştırmaları ve el koymaları sonucu üst sınıf statüsünü kaybetmiş eski zenginlerin aileleridir. Eski ve yeni burjuvazinin bileşenlerini ya da İnfitah'ın kazananlarını 3 gruba ayırmak mümkündür. (1)Nasır rejiminin baskılarına rağmen ayakta kalabilen eski burjuvazinin kalıntıları, (2)Devlet bürokrasisi bağlantılarını rant elde etmek için kullanan, zenginlik ve ilerleme için kamu kaynaklarının kontrolünde özel sektör ile iş birliği yapan devlet burjuvazisi, (3)İnfitah'ı hızlı bir servet edinme

¹⁴⁷Springborg, "The Arab Bourgeoisie: A Revisionist Interpretation", s.21.

¹⁴⁸Egypt's İnfitah Bourgeoisie: Wealth and Power in the Middle East, **Middle East Report**, No:142, September-October, 1986, s.39.

¹⁴⁹ Amin, **Egypt in the Era Of Hosni Mubarak**, s.134.

şekli olarak gören ikbal düşkünü kimseler.¹⁵⁰ Sedat ve Mübarek döneminde İnfitah'la birlikte ekonomik refahı elde eden ve rejime karşı en büyük tehdidi oluşturan İslami burjuvalar İslami Yatırım Bankaları yoluyla zenginleşerek üçüncü gruba dahil olan bir burjuva grubu olmuşlardır.

iv. İslami Burjuvazi

Orta sınıfların devlet kontrolünden çıkmasının rejime getirdiği en büyük zorluk İslami sermayenin rejim aleyhine yükselmesi olmuştur. Sedat dönemi sonrası açık ekonomi politikası yerel burjuvazi arasında İslami ve seküler olmak üzere iki ayrı kutup yaratmıştır. İslami ve seküler sermaye arasındaki en büyük fark bağlı oldukları uluslararası kanalların farklı olmasıdır. Seküler burjuvazi batılı kaynaklardan beslenirken, İslami sermaye ise işçi dövizleri ve diğer İslami ülkelerden gelen yardımlardan besleniyordu.¹⁵¹

İnfitah'ın yasal değişikliklerin temel taşı 1974 yılında yürürlüğü giren yatırım yasasıdır. Bu yasayla beraber İslami yatırım şirketleri kurulmuş ve yurtdışında çalışan işçilerin birçoğu birikimlerini bu şirketlere yatırmışlardır. İslami prensipler temelinde çalıştırılan bu şirketlerin uluslararası alanlarda ve çeşitli kurlarda hizmet vermeleri sermayelerini yurtdışında kazanan Mısırlıların cezbetmek için yeterli olmuştur. 1986 yılına gelindiğine bu şirketlerden 18 tanesi şahsi mülkiyet 150'i kadarı da anonim şirket olan pek çok İslami yatırım şirketi Mısır'da faaliyet göstermekteydi.¹⁵² Bu yatırım şirketleri ve sermayenin sahipleri ise Nasır döneminde bastırılmış Müslüman Kardeşler kadrosunun devamıydı. Örneğin Asyuttaki en büyük şirket, Talia al-İman (İmanın Öncüleri), Nasır tarafından 1954 yılında infaz edilen bir Müslüman Kardeşler üyesinin oğlunun şirketidir.¹⁵³ Diğer bir deyişle, Müslüman Kardeşlerin başını çektiği İslami Yatırım şirketleri, İslami

¹⁵⁰ Moheb Zaki, **Egyptian Business Elites**, Arab Center for Development and Future Research, Konrad Adenauer Stiftung, 1998, s.85.

¹⁵¹ Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of Political Order**, s.48.

¹⁵² Springborg, **a.g.e.**, s.47.

¹⁵³ Springborg, **a.g.e.**, s.48.

sermayenin oluşmasına ve İslamcılarının kendi zenginlik ve statülerini devlet dışında bir kanaldan elde etmelerine imkan sağlamıştır. Fakat İslami burjuvazi de İnfitah öncesi ve sonrası olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılmış ve İnfitah'ın başlattığı modern dönem sermaye hareketi ile geleneksel İslami burjuvazi arasında yabancılaşma yaşanmıştır. İnfitah'ın yarattığı modern İslami burjuvazi, Mübarek döneminde yatırım portföyünü genişletmiş ve finans sektöründen, üretim ve hizmet sektörüne kadar pek çok alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Buna karşın, geleneksel İslami burjuvazi, İslami yatırım şirketleriyle çalışmamış, kendi sermayesine sahip olmuş ve genellikle devletten bağımsız faaliyet göstermiştir.¹⁵⁴ Geleneksel İslami burjuvazinin hükümetten bağımsız bir yol izlemesine Nasır, Sedat ve Mübarek döneminde uygulanan kırsal politikalar neden olmuştur. Sermayenin hareketliliğine ve daha fazla artı değer çıkarılmasına odaklanan geleneksel İslami burjuvazi, İslami yatırım şirketlerini yaşadığı kısıtlamalara maruz kalmamıştır.¹⁵⁵

Farklılıklar üretim şekillerindeki ayrılıktan kaynaklanıyor olsa da coğrafi ve kültürel olarak aynı ortamda bulunmayan iki İslami kesim diğer yönlerden de büyük değişiklikler arz ediyordu. Kentli ve kırsal ayrımı iki burjuvaziye hem kültürel hem de siyasi olarak farklılaştırmaktadır. Geleneksel İslami burjuvazi, İslam'ı siyasi ve ekonomik bir motivasyon kaynağı olarak gören modern İslami burjuvazinin aksine, ne dini bir kimlik tanımlaması yapıyor ne de İslami kimlik ticari hayatını değiştiren bir unsur oluyordu.¹⁵⁶

v. Mübarek Dönemi Burjuvazi

İnfitah'la birlikte yükselen hem seküler hem de İslami sermaye, Mısır burjuvazisini Nasır'dan önceki güçlü dönemine döndürmüştür. Ekonomik gücün elde edilmesi rejimin kurduğu dengeyi bozmuş ve sosyal

¹⁵⁴Clement Henry Moore, Money and Power: The Dilemma of the Egyptian İnfitah, **The Middle East Journal**, Vol.40, No.4, Autumn 1986, s.644.

¹⁵⁵Moore, **a.g.m.**, s.638.

¹⁵⁶Springborg, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of Political Order**, s.69.

tabakalaşmanın kriterlerini değiştirmiştir. Devlet kanalıyla elde edilen güç ve prestij belirlendiği sınıf yapısı gelir ekseninde tekrar şekillenmiştir. Otoriter rejimlerin kurtuluş stratejisi olarak kullandıkları liberal ekonomi politikaları, orta sınıfların güçlenmesine ve devlet kontrolünden çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹⁵⁷Ekonomik gücün sağlanmasıyla siyasi güce de ortak olmak isteyen orta sınıflar Mübarek yönetiminin devrilmesinde kilit önemdedir. Hem devrimin gerçekleşmesi hem de devrim sonrası düzenin kurulmasında örgütlü bir yapı arz eden burjuvazi önemli rol oynamıştır. Devrim sonrası Mısır'da iktidar mücadelesi yine burjuvalar arası üstünlük elde etme yarışına dönüşmüştür. Seküler ve İslami burjuvazinin yeni düzenin öncülüğü kavgasını yapması bir yana, iki kesimin kendi içinde verdiği mücadele de Mısır'ın modernleşme sürecinde kemikleşen bir sınıf yapısına kavuştuğunun göstergesidir. İslami cephede modern İslami burjuvazinin siyasi temsilcisi olan Müslüman Kardeşler ile geleneksel İslami burjuvazinin temsilcisi olan Selefiler arasında yaşanan mücadele, İslami bir bütünlükten ziyade iki ayrı gelir ve statü grubu ayrışmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Mısır'daki devrim kitlesel bütünlüğe sahip olmasına rağmen yine batılı manada orta sınıfların öncülüğünde gerçekleşmiştir. Mısır'da devrim her ne kadar siyasi otoritenin meşruiyetini kaybetmesiyle fitillense de, liberal bir ekonomi politikasına geçmeden orta sınıflar düzeni değiştirecek güce sahip olamamışlardır. Bu yüzden Pazar ekonomisine geçiş devrimin ön koşullarının gerçekleşmesinde en önemli tamamlayıcı halkadır.

3. Pazar Ekonomisine Geçiş

a. Giriş

Mısır'ın modernleşme sürecinde gerçekleştirdiği ön koşullardan bir tanesi de Pazar ekonomisi yani serbest piyasa ekonomisine geçilmesidir.

¹⁵⁷Brumberg, a.g.m., s.72.

Ekonominin devlet tekelinden çıkarılıp özel sektör bazında sermayenin oluşması modernleşme yolunda atılan önemli bir adım olmuştur. Fakat Mısır'da ekonomiden devlet müdahalesinin hala tam olarak kaldırılamaması, Nasır döneminin milliyetçi politikalarının ekonomide de ekonomik milliyetçilik olarak kendini göstermesiyle bağıntılıdır. Waterbury, Mısır'ın ekonomi serüvenini üç tür sermaye birikimi ve büyüme evresi altında ele alır. Bunlardan birincisi, 1930'lı yıllarda Büyük Buhranla başlayan ve koruyucu tarifelerin olduğu ithal ikameci sanayileşmenin ilk aşaması. İkinci evre, 1952 yılında askeri darbe ile başlayan ve 1967 yılına kadar süren devlet kaynaklı ithal ikameci sanayileşme. Üçüncü evre ise, 1979 yılı ve sonrasında uygulanan ihracata yönelik büyümedir.¹⁵⁸ Buradan yola çıkarak Mısır ekonomisinin temelde ya ithal ikameci ya da ihracata yönelik büyüme gibi iki tür ekonomi politikası izlediği söyleyebiliriz.

b. İthal İkameci Sanayileşme

Mısır ekonomisindeki değişim Hür Subayların iktidara gelmesi ile olmamıştır. Hür Subaylar, siyasi olarak milliyetçi bir ideolojiye sahip olmalarına rağmen, ekonomi politikte farklı görüşlere sahiptiler. Mısır'da ekonominin devletçi bir strateji izlemesi Nasır'ın General Necip ile girdiği iktidar kavgasından zaferle çıkmasının sonucudur. Bu kavga Mısır'da özel sermaye ve piyasadan devlete doğru kayışın başlangıcıdır.¹⁵⁹Fakat Nasır 1960 yılına kadar açıkça sermaye karşıtı bir politika izlememiş hatta özel sektörün gelişmesi için çaba sarf etmiştir. Özellikle sanayileşmenin başarılması konusunda devlet ile özel sermayenin işbirliği Nasır'ın önemle üzerinde durduğu bir konudur. 1956 yılı kamulaştırmalarına rağmen, hükümet hala yerli ve yabancı sermaye ile işbirliğine hazır olmuştur. Ülke içinde varlık gösteren yabancı sermaye sanayileşmeye katkı konusunda

¹⁵⁸ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes*, s.11.

¹⁵⁹Robert L. Tignor, *Capitalism and Nationalism At The End Of Empire*, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1998, s.84.

herhangi bir işaret göstermemiş fakat ne zaman işbirliği teklif edilse hükümet tarafından hoş karşılanmıştır.¹⁶⁰ Fakat 1952–1957 yılları arasında sanayileşmeye Nasır'ın istediği düzeyde bir yabancı sermaye desteği olmamıştır. Bunun nedeni ise, hem Nasır'ın izlediği milliyetçilik politikası hem de sosyalist söylemlerdir. 1957 yılında sonra ise Mısır'ın devlet müdahaleli ekonomik yaşamı başlar. Nasır'ın Mısır için öngördüğü üç temel ekonomi politikası vardır. (1)Ekonomik yapının üretim lehine radikal dönüşümü , (2)Yüksek derece de ekonomik bağımsızlığın hayata geçirilmesi, (3)Düşük gelir gruplarının yaşamlarında önemli bir değişiklik.¹⁶¹Bu politikalar içinde gelir dağılımının eşitsizliği ve ekonomik bağımsızlık ithal ikameci sanayileşme ve devletçilik anlayışının uygulanmasında esas konumdadır. Nasır ekonomik bağımsızlığı sağlayabilmek adına, sanayileşme hamlesi başlatmış ve ülkeyi dış alımlara kapatarak iç üretim yoluyla Mısır'ı kendi kendine yeten bir ülke konumuna getirmeye çalışmıştır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesinde uygulanan politikalar ise Nasır'ın ülke ekonomisine verdiği kalıcı yönün yıkılmaz kaleleri olmuştur. Nasır, zengin ve fakirler arasındaki boşluğu azaltmak için toprak reformu, millileştirme ve özel mülkün devlete tahsisi gibi yöntemler kullanmıştır.¹⁶²Mısır bu düzenlemelerle 1974 yılına kadar tek üretici, tek tüccar ve tek çiftçinin devlet olduğu bir ekonomik yapıda kalmıştır.

(1)Toprak Reformu

20. yüzyılın ortasında Mısır tipik bir üçüncü dünya ülkesi görünümündedir. Nüfusun üçte ikisi belki de daha fazlası kırsal kesimde yaşıyor ve geçimini tarımla sağlıyordu. Ulusal iş gücünün yarıdan fazlası kırsal kesimde yaşıyor ve tarımın GSMH'ya katkısı %15'den az bir endüstri yanında nerdeyse toplam gelirin üçte birine tekabül ediyordu. Toprak

¹⁶⁰Mourad Magdi Wahba, *The Role Of The State In The Egyptian Economy: 1945-1981*, y.y.' Ithaca Press Reading, 1994, s. 60.

¹⁶¹Amin, *Egypt's Economic Predicament*, s.108.

¹⁶² Peter Mansfield, *Nasser's Egypt*, Maryland, Penguin Books, 1969, s.172.

dağılımı büyük oranlarda adaletsizdi. Toprak sahiplerinin %1'inden azı işlenmiş toprağın üçte birinden daha fazlasına sahipti ve bu mülk sahiplerinin çoğu toprağının başında bulunmayan kişilerdi.¹⁶³Mısır'daki yoksulluk ve gelir adaletsizliği Nasır rejiminin sosyo-ekonomik alanda çözmesi gereken en önemli sorundu. Toprak reformu hem kitlesel desteği sağlama da hem de modernleşme alanında gerekli teknolojik ve ekonomik tabanı elde etme de önemli bir aşamaydı.¹⁶⁴Ayrıca toprak reformu Hür Subaylar'ın yukarıdan devrim olarak da adlandırabileceğimiz modernleşme anlayışlarına uyumlu bir yapı arz etmektedir. Orta sınıf kökenli Nasır ve Hür Subayların köylüyü modernleştirme hamlesi askerin bilinçsiz halkı bilinçlendirme misyonunun bir parçasıdır.

Toprak reformunun ilk ayağı toprağın eşit dağılımı üzerine olacaktır. 1950'li yıllarda Mısır'da toprak sahipliği şu şekildeydi. Küçük toprak sahiplerinin %94'ü, işlenebilir toprağın %35'ine sahipken, geri kalan %6'lık kısım toprağın %65'ini elinde bulunduruyordu. 2.800.000 toprak sahibinin nerdeyse 2 milyonu 1 feddan'dan daha az araziye sahipti. Küçük toprağa sahip köylüye ek olarak sadece işçi konumunda olup hiç toprağı olmayan köylü sayısı ise neredeyse 1 milyondur.¹⁶⁵Bu rakamlar toprak reformunun artık bir zorunluluk olduğunu gösteriyordu. 1952, 1961 ve 1969'da ki üç reform büyük toprak sahibi olan küçük grubun parçalamış, aile ve kişi başına düşen maksimum toprak sahipliğini kısıtlamıştır. Sınır aile başına 100 feddan kişi başına ise 50 feddan olarak saptanmıştır.¹⁶⁶ 1952–1970 yılları arasında yürürlüğe giren toprak reformu yasaları sonucu 817,538 feddan(işlenmiş toprağın yaklaşık %12,5'i) 341,982 aile arasında (kırsal nüfusun %9'u) dağıtılmıştır.¹⁶⁷

¹⁶³ İliya Harik, Continuity and Change in Local Development Policies in Egypt: From Nasser to Sadat, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.16, No.1, March 1984, s.43.

¹⁶⁴ Richard H.Adams, **Development and Social Change in Rural Egypt**, s.100.

¹⁶⁵ Doreen Warriner, Land Reform in Egypt and Its Repercussions, **International Affairs**, Vol.29, No. 1, s.2.

¹⁶⁶ John Waterbury, **Egypt; Burdens of the Past/Options for the Future**, Bloomington: Indiana University Press, 1978, s.88.

¹⁶⁷ Mahmoud Abdel-Fadil, **Development, Income Distribution and Social Change In Rural Egypt(1952–1970)**, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, s.10.

Toprak reformu ve dağıtımının hem sosyo-ekonomik hem de siyasi sebep ve alınmak istenen sonuçlarını Harik 5 madde altında toplamıştır. (1)Toprak sahipliğinin kişiselliğini devam ettirme, fakat tarımsal üretimin ve pazarlamanın devlet kontrolünden olması. (2)Toprak dağıtımı; işlenebilir toprakların küçük toprak ve sahipleri ve topraksız köylü arasında dağıtılması, (3)Üretimin devam etmesi ve modern yöntemlerle arttırılması, (4)Toprağın tarıma elverişli hale getirilmesi, (5)Köylünün yerel toprak sahiplerinin tahakkümünden kurtarılıp milli hükümete destek vermelerinin sağlanması.¹⁶⁸ Birinci madde, tarımı devlet kontrolüne alırken köylülerin şahsi toprak talebi ve gelirlerin iyileştirilmesi gibi konuları göz ardı etmemiş ve görece bir özgürlük ortamı sağlamıştır. İkinci madde, toprağın kontrolünü zengin toprak sahiplerinin elinden alarak ve sağlanan artı değer köylünün refahı için kullanılmasını sağlayarak ülkedeki gelir eşitsizliğine bir çözüm olmuştur. Üçüncü ve dördüncü madde toprağın daha etkili yöntemlerle işlenmesi, sermayesiz köylüye kredi, gübre gibi destekler verilmesi yoluyla üretimin arttırılmasını amaçlamıştır. Beşinci madde ise, diğer sosyo-ekonomik nedenlerin yanında siyasi bir amacında güdüldüğünün göstergesidir.

Nasır'ın siyasi meşruiyetinin bir parçası olarak da görebileceğimiz Toprak reformu milli birliğin sağlanması için köylü ile devlet arasındaki taşeronun ortadan kaldırılması ve rejimin amaçlarının kırsal kesimde de kabul görmesi gibi bir takım siyasi amaçlara da hizmet etmektedir. Nasır'ın toprak reformunun diğer bir önemi toprağın büyük toprak sahiplerinden alınıp devlet tekeline geçirilmemesidir. Devlet kontrolü sağlansa dahi toprağın şahsiliğine dokunulmamıştır. Endüstriyel alanlardaki kamulaştırmalar göz önünde alındığında tarım alanında Nasır'ın kendi politikasına aykırı bir tavır izlediği görülmektedir.¹⁶⁹ Fakat 1950'li yılların Mısır'ında kent ile kırsal kesim arasındaki gelir farkı ve yoksulluk bir köylü ayaklanmasına meydan verecek duruma geldiği için kamulaştırma uygulanamamıştır. Eski rejimin kalıntıları

¹⁶⁸Harik, **a.g.m.**, s.44-45

¹⁶⁹Ray Bush, Coalitions for Dispossession and Networks of Resistance? Land, Politics and Agrarian Reform in Egypt, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol.38, No.3, December 2011, s.395.

olan büyük toprak sahipliğinin parçalanması ve köylülerin rejime gösterdikleri rıza Nasır için yeterli olacaktır.

Nasır'ın toprak reformu politikasını uygulaması gelir dağılımındaki adaleti sağlamanın yanı sıra sanayileşme için sermayenin kaynağı olarak görülmesinde önemi büyüktür. Tarım sektöründeki büyük toprak sahiplerinin parçalanması toprak yapısından dolayı sermayelerini sanayi sektöründe değerlendirmeleri Nasır'ın en büyük beklentisidir. Ayrıca toprak reformu, Nasırın kamulaştırmalar silsilesi içinde özel sektöre bıraktığı bir alan olarak da görülebilir. Fakat toprağın işlenmesi ve mülkiyeti köylü ve küçük toprak sahiplerine bırakıldığı için, rejimi tehdit edici bir yerel ya da yabancı sermayenin uzanamadığı bir alan olmuştur. Bu yüzden, Mısır'da tarım, sanayi ve hizmet sektörüne nazaran devlet kontrolünün minimum düzeyde olduğu bağımsız bir alan olarak ekonomik modernleşme ve piyasa ekonomisinin yerleşmesinde öncü rol oynamıştır.

(2) Millileştirmeler

Nasır 1952'den 1956 yılına kadar kamu sektörünün gelişmesi için çalışırken aynı zamanda maddi bir destek vermese dahi özel sektörde var olması için çaba göstermiş ve bu yıllar arasında kamu sektörü, özel sektör aleyhine bir büyüme göstermemiştir.¹⁷⁰ Fakat 1956 yılında Süveyş Kanal Şirketi'nin millileştirilmesiyle, Nasır'ın kurduğu kamu-özel sektör dengesi bozulmuş ve Mısır devletçi ekonomi politikanın ilk uygulamasına şahit olmuştur.

i. Süveyş Kanalının Millileştirilmesi

Süveyş Kanalının Millileştirilmesi, Nasır'ın devletçilik politikasının ilk ayağı olarak görünse de, yerel sermayenin değil de yabancı sermayenin

¹⁷⁰ Ellen Kay Trimberger, **a.g.e.**, s.163.

hedef alındığı bir millileştirme olduğu için, ülke içindeki özel sektör ve sermaye gruplarını endişe sevk etse dahi, kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılamamışlardır.¹⁷¹Süveyş'in devlet kontrolüne geçmesi Mısır için siyasi bağımsızlığın son ekonomik bağımsızlığın ise ilk aşamasıdır. İngiliz, Fransız tahakkümü ve sermayesinden kurtulan Süveyş Kanalı'ndan elde edilen geçiş gelirleri Nasır dönemi ve sonrası için de Mısır'ın en önemli sıcak para kaynağı olmuştur. Kanalin tamamen devlet kontrolüne alınması ve Mısır'ın kanal işleri konusunda rekabet edebilme kapasitesini gösterme adına bir takım yetenekli üst düzey Mısırlı teknisyen yeni kanal otoritesinin yürütme kısmında yer almıştır. Eski Sanayi ve Ticaret bakanı Muhammed Hilmi Bahgat Badawi'nin yürütmenin başına getirilmesi Kanal'a verilen önemi ve devlet kontrolünün derecesini göstermesi bakımından da önemlidir.¹⁷²

ii. Mısır Bankasının Millileştirilmesi

Sosyalist Ekonomi Politikası'nın muğlak tanımı 1961 yılına kadar devlete özel sektörün büyümesini teşvik etmek ve sanayileşme amacını işbirliği ile gerçekleştirmek için bir kapı aralamıştır.¹⁷³Fakat devlet mülkiyetinin özel sektör lehine genişlemeye başlaması bu hassas dengeyi bozmuştur. Mısır'ın Süveyş gibi yabancı sermayeyi yok etmek için yaptığı millileştirmeler dışında, Mısır Bankası'nın millileştirilmesi, Nasır'ın yerli sermayeyi hedef alan ilk girişimi olmuştur. Süveyş Kanalı Şirketi'nin devlet kontrolüne geçmesi, özel sektör ile rejim arasındaki dengeyi sarsmış ve güvensiz bir ortam yaratarak sermaye yatırımlarının azalmasına neden olmuştur. Bunun üzerine 1960 yılında Mısır Grubu ve Mısır Bankasının millileştirilmesi devletle özel sektör arasındaki bağı tamamen koparmış ve yerel sermayeye vurulan ilk darbe olmuştur.¹⁷⁴ Mısır Bankasının önemi, özel Mısır sermayesinin kalesi olarak düşünülmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca

¹⁷¹ Richards, Waterbury, **a.g.e.**, s.195.

¹⁷²Tignor, **a.g.e.**, s.116.

¹⁷³ Wahba, **a.g.e.**, s.80.

¹⁷⁴ Richards, Waterbury, **a.g.e.** , s.195.

Mısır Bankası sanayi sermayesine sahip ve endüstriyel sektörün neredeyse tamamını kontrol eden bir oluşum olduğu için, bu bankanın millileştirilmesi Mısır'ın sanayi adına ne kadar kazanımı varsa hepsinin yine tek bir elden devlet kontrolüne geçmesi anlamına geliyordu.¹⁷⁵Mısır Bankası olayı Nasır dönemi yerli sermayenin ekonomiden dışlanması, yerel burjuvazinin kısıtlanması ve tamamen devlet kontrollü bir ekonomi politikanın uygulanmasının başlangıcı olarak ele alınabilir.

iii. İlk 5 Yıllık Plan

Nasır döneminde uygulanan ilk 5 yıllık plan(1959/1960–1964/1965) ithal ikameci sanayileşme stratejisinin açıkça uygulamaya geçirilmesinin başlangıcıdır. Tekstil, şeker, otomobil ve ilaç gibi hafif ve çelik, kimyasal ve gübre sanayi gibi ağır endüstrilerin planlanmasını içeren ilk 5 yıllık planın uygulanması Mısır için 1 milyon yeni iş ve yıllık %6 büyüme oranını beraberinde getirmiştir.¹⁷⁶Fakat Mısır gibi petrol ihracatçısı olmayan ülkeler de ithal ikameci sanayileşmenin en büyük problemi, ürettiği ürünü diğer pazarlara ihraç edememesidir. Mısır'ın da yeni endüstrisi ithalata ihtiyaç duyduğu halde, ithalatı karşılayacak yabancı değişimi üretilmediği için ithal ikameciliğin sorunsuz uygulanması mümkün olmamıştır. İlk 5 yıllık plan döneminde yakalanan başarı ikinci 5 yıllık planda kendini göstermemiş ve Sedat döneminde ithal ikamecilikten vazgeçilmiştir.

iv.1961'in Sosyalist Kararları

1961 yılına gelindiğinde Nasır'ın muğlak ekonomi politikası bir takım kararlar ışığında açıklığa kavuşturulmuştur. Bu kararlar, büyük ölçekli sanayinin, tüm bankaların, sigorta şirketlerinin, yabancı ticaretin, tüm kamu hizmetlerinin, deniz taşımacılığının, hava yollarının, çoğu otelin ve büyük

¹⁷⁵ Wahba, **a.g.e.**, s.85.

¹⁷⁶ Amin, **a.g.e.**, s.110.

mağazanın kamulaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁷⁷ 1961'in sosyalist kararları böylece bankacılık, sigorta, ithalat ticareti ve ağır sanayiden özel sektörü soyutlamış ve yaşam hakkı tanımamıştır. Aslında 1961 yılı kamulaştırmalarının altında yatan neden yerli ve yabancı sermayenin sanayileşme hamlesinde yeterli desteği göstermemeleridir. Ekonomide köklü bir değişimin yapılmasında özel sektör'ün öncü rolü oynamakta olan isteksizliği, Mısır da tüm değişimsel rolü devletin üstlendiği bir atmosfer yaratmıştır.¹⁷⁸ 1961'den sonra Mısır ekonomisi tamamen devletçi bir strateji izlemiş ve devlet ekonomi politikayı geniş yönetim araçlarıyla değil, kamu girişim sektörünün sahibi olma unvanıyla yönlendirmiştir. Böylece tarım alanları hariç, tüm Mısır ekonomisi kamu sektörünün eline geçmiştir. Kamu sektörü demir-çelik, Asvan Barajı'nın inşası, tekstil ve taşımacılık petrol, otomobil ve ilaç sanayi gibi ağır endüstri alanlarında tek söz sahibi olmuştur.¹⁷⁹

v. Özel Mülkün Devlete Tahsisi

Nasır hükümetinin ilk özel mülke el koyması Ağustos 1952'de Delta demiryolu taşımacılığı şirketi üzerinden olmuştur. Fakat Ahmed Abbud'un şeker şirketine el koyulması, bu şirketin sahip olduğu yüksek sermaye, özel sektör de uzun soluklu olması ve Fransız finansal çıkarlarıyla güçlü bir bağının bulunması nedeniyle Nasır'ın yaptığı en önemli müsadere'dir.¹⁸⁰ Abbud'un kişisel olarak batı yanlısı olarak görülmesi ve rejim karşıtı söylemleri bu müsadere'nin yapılmasında önemlidir. Bu olay yerel sermayenin Nasır dönemi ekonomi politikasına olan güvensizliğinin oluşmasında da etkilidir.

¹⁷⁷ Richards, Waterbury, **a.g.e.**, s.196.

¹⁷⁸ Anthony McDermont, **Egypt From Nasser to Mubarak: A Flawed Revolution**, New York, Croom Helm Publisher, 1988, s.122.

¹⁷⁹ Tignor, **a.g.e.**, s.184.

¹⁸⁰ Tignor, **a.g.e.**, s.110.

Nasır'ın ekonomi politikaları ülkenin devlet destekli bir sanayileşme politikası izlemesine ve devletçilik gereği tarım dışı tüm alanların devletin kontrolüne geçerek, kamu sektörünün hakim olduğu bir devlet sermayesi ve bu sermayeyi yönlendiren bir sınıf oluşmasına yol açmıştır.

c. İthal İkameden İhracata Yönelik Büyüme Geçiş Dönemi

İthal İkameci Sanayileşme ve devlet destekli büyüme politikası 1967 yılına kadar uygulanmış ve ilk 5 yıllık planda bahsedildiği üzere kısmen bir başarı da yakalanmıştır. Fakat 1967 savaşı siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da yıkıcı olmuştur. Bu savaş dışı kapalı ekonomik deneyimin sonunun geldiğini Sedat İnfitah'ı başlatmadan 7 yıl önce göstermiştir.¹⁸¹ Savaşta Sina'daki petrol kaynağı bölge kaybedilmiş ve Süveyş Kanalı bloke olmuştur. Mısır'ın en önemli iki gelir kaynağının ardından kaos ortamından etkilenen Turizm sektörü de ani bir düşüş yaşamış ve Mısır ekonomik krizin eşiğine gelmiştir. 1967 Savaşı dışında ekonominin dengesini bozan diğer nedenler ise, nüfus artış hızı, savunma masraflarının ağır yükü, petrol dışındaki doğal kaynakların kısıtlı olması, okur-yazarlık oranının düşük olması ve bölgenin daimi siyasi istikrarsızlığıdır.¹⁸² Ağır sanayiye ve ithal ikameye yapılan vurgu hızla genişleyen iş gücüne yeterli iş yaratmakta başarısız olmuş ve 1970'lere kadar ihmal edilen tarım sektörü gıda boşluğunun genişlemesine neden olmuştur. Bunun dışında kamu iktisadi kuruluşlarının verimsizlikleri bütçe açığının oluşmasında önemli bir katkı yapmışlardır.¹⁸³ Devlet destekli büyüme ülke içi birikim ile yatırım ve ihracat ile ithalat arasındaki ikili boşluğu doldurmakta başarısız olmuş ve büyük dış borçların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Fakat Mısır 1979 yılına kadar tam olarak ihracata yönelik büyüme modeline geçmemiş, Nasır'ın 1952–57 yılları

¹⁸¹ McDermott, **a.g.e.**, s.127.

¹⁸² Richards, Waterbury, **a.g.e.**, s.219.

¹⁸³ Richards, Waterbury, **a.g.e.**, s.233.

arasında uyguladığı özel sektörle işbirliği yoluna giderek devletçiliğin hafifletilmesini tercih etmiştir.

Sedat'ın iktidara geldiğinde çözmesi gereken ekonomik problemleri o dönemki siyasi atmosferden de ayırmamak gerekir. Uluslararası alanda hızlı bir şekilde değişen dünya sahnesi-açık bir soğuk savaştan yumuşama dönemine geçilmesi-, ülke içinde güçlü bir profesyonel ve girişimci elitin gelişmesi, petrol ihraç eden komşu ülkelerde yaşanan ekonomik patlama ve kamu bürokrasinin yükselmek için artık tek kanal olmaktan çıkması Mısır'da ki ekonomik değişimi destekleyen unsurlardır.¹⁸⁴ Mısır'ın pazar ekonomisine entegre olmasında önemli bir süreci temsil eden geçiş dönemi 1973 yılında İnfatih ile başlamış ve 1981 yılında son bulmuştur. Waterbury ihracata yönelik büyümeyi 1979 yılında başlatsa dahi Mısır ekonomisinde devletçiliğin son bulması Mübarek yönetimiyle mümkün olmuştur. Bu yüzden 1981 yılı ihracata yönelik büyümenin başlangıç tarihi olarak ele alınacaktır.

(1) İnfatih: Açık Kapı Politikası

İnfatih, devlet ekonomi politikasında ki özel sektör vurgusuna dönüş, kamu sektöründe karar almada reform, uluslararası pazarlara açılış ve pazar gücüne olan büyük güven olarak tanımlanabilecek bir terimdir.¹⁸⁵ Sedat 1973 yılında Ekim bildirisiyle İnfatih'ı ilan etmiş ve 1974 yılında uygulamaya geçirmeye başlamıştır. İnfatih'la birlikte Mısır'ın 1952 yılından beri uyguladığı devletçilik politikası değişmemekle birlikte, devletçiliğin doğasıyla çelişkili bir takım uygulamalar ortaya çıkmıştır. Fakat bu uygulamalar devletçiliğin bitmesinden ziyade, dünyanın geri kalanına kapılarını açmak ve uluslararası aktörlerle yerel toplum arasında arabulucu rolü oynayan bir devlet olarak ekonomi de devletçiliğin yeniden inşa edilmesi olmuştur.¹⁸⁶ İnfatih'ı devletçilik ya da sosyal devlet anlayışından kopuş olarak gören kitleleri sürece ikna

¹⁸⁴ Ayubi, *The State and Public Policies in Egypt Since Sadat*, s.17.

¹⁸⁵ Richard, Waterbury, *a.g.e.*, s.238.

¹⁸⁶ Richards, Waterbury, *a.g.e.*, s.240.

etmek ve infitahı meşrulaştırmak için Sedat bu projenin amacının genel eşit dağılım prensibinden uzaklaşmak olmadığı aksine milli ekonominin iyileştirilmesi için bir ara formül olduğunu vurgulamıştır.

Mısır ekonomisini İnfitah'a iten nedenler yerel, bölgesel ve uluslar arası olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Yerel olarak Nasır'ın uygulamaya çalıştığı sosyalistsiz sosyalizm deneyiminin ağırlıkla yönetici ve teknokratlara dayanan karışık bir ekonomi modeli olmasından dolayı vaat edilen eşitlikli idealler sağlanamamış onun yerine sistemin burjuvalaştırılması söz konusu olmuştur.¹⁸⁷

Bölgesel olarak ise, komşu ülkelerin petrol gelirleri ve bunların idaresinde Mısır'ın oynayacağı öncü rol ekonominin dışa açılmasında önemli olmuştur. Komşu ülkelerdeki ani zenginleşme Mısır'ın kronik ekonomik problemlerini çözmesine yardımcı olabilirdi. 1970'lerin petrol patlaması Mısır için Körfezdeki ana petrol ihracatçısı ülkelere gelecek sermaye akışını ihtimalini doğuruyordu.¹⁸⁸ Bu yüzden Sedat petrol de yaşanan önemli gelişmelere Mısır'ı kapatmamış ve bu sermaye birikimini Mısır'ın lehine çevirmiştir. Arap ülkeleri arasında nüfus potansiyeli açısından önemli bir yeri olan Mısır'da Körfez ülkelerine işçi olarak giden Mısırlıların dövizleri sermaye açığı için önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

Uluslararası alanda ise, petrol piyasasında yaşanan değişiklikler ve soğuk savaşta yumuşama dönemine geçilmesi İnfitah'ın uygulanmasında etkili olmuştur. Mısır'ın stratejik önemi ve Arap Dünyasındaki lider konumu, petrolün hayati önemde olduğu bu yıllar da Batı dünyası için oldukça önemlidir.¹⁸⁹

İnfitah, Mısır insan gücünün Arap parası ile birleştirilmesi ve Batı teknik bilgisinin de Mısır'ın gelişiminin yararı için kullanılması anlamına geliyordu.

¹⁸⁷ Ayubi, **a.g.e.**, s.3.

¹⁸⁸ Marvin G. Weinbaum, **Egypt and the Politics of U.S Economic Aid**, Boulder and London, Westview Press, 1986, s.34.

¹⁸⁹ Ayubi, **a.g.e.**, s.4.

(2) Özel Sektör-Kamu Sektörü Dengesi

i. Kamu Sektörü

Nasır dönemi kamulaştırmaları ve müsadereleleriyle ekonominin devlet tekeline alınması ülke içindeki yerli sermayenin ve özel sektörün büyük iş sahalarından tasfiyesine yol açmıştır. Süveyş Kanal otoritesinin, Helwan demir-çelik fabrikasının ve Aswan barajının her türlü yönetim ve işleyişinin devlet kontrolüne geçmesi bu alanlarda devlete bağımlı çalışan bir kitle yaratmıştır. Mısır'ın sosyal tabakalaşmasında önemli bir yeri bulunan bu kitlenin, devlet ekonomisine getirdiği yüke karşılık ürettiği değerin yeterli olmaması Nasır dönemi ekonomiyi krize sokan nedenlerden biridir. Sedat'ın çözüm bulması gereken önemli ekonomik sorunlardan bir tanesi olan kamu sektörünün verimsizliği İnfitah'ın da temel konularından biri olmuştur. Devletçiliğin krizine bir çözüm olarak İnfitah, kamu sektörünün karlılığını arttırabilmek için iki yöntem kullanmıştır. Birincisi, teşebbüste otonomi ve yönetsel takdir yetkisidir. İkincisi ise, çok daha önemli olan, kamu sektörünün özelleştirilmesidir.¹⁹⁰ Birinci yöntem önceki reformist dönemin devamı olarak görülmekle birlikte bürokrasi de merkezi yönetimi geri plana alıp yerinden yönetime ağırlık verildiğinin ve kırtasiyecilik yükünün azaltılmaya çalışıldığının bir kanıtıdır. İkinci yöntem ise, kamu sektörü açısından Nasır döneminden tamamen kopuşu ifade eder. Mübarek dönemi kamu sektörünün zeminini hazırlayan bu yöntem, devletin yükünü hafifletmekle birlikte, yine devletin yarattığı bir kitlenin, bugüne kadar devlet adına kullandığı sermayeyi, kendi adına kullanmaya başlamasının ve çöküşün başlangıcıdır. Fakat kamu sektörü İnfitah'ın uygulanmasından 10 yıl sonra bile ekonomideki baskın rolünü devam ettirebilmiştir. Mısır'ın refah devleti anlayışından vazgeçmemesi kamu sektörünün devamlılığının da en büyük nedenidir.¹⁹¹ Kamu sektörünün yabancı sermaye ile işbirliği yaparak

¹⁹⁰ Wahba, a.g.e., s.160.

¹⁹¹John Waterbury, "The Soft State and the Open Door: Egypt's Experience with Economic Liberalization", 1974–1984, **Comparative Politics**, Vol.18, No.1, January 1985, s.76.

yatırım yaptığı alanların başında tarım, sanayi ve finans sektörü gelmektedir. Tarım alanında Delta Şeker Şirketinin şeker pancarı projesi kamu ve yabancı sermaye ortak yatırımına güzel bir örnektir.¹⁹²Fransa-Mısır ortak yapımı bu projeye kamu sektörü katkısı 15 milyon Mısır lirası olmuş ve 786 ton üretim yapılmıştır. Sanayi sektöründe ise ortak yatırımların en fazla olduğu alan inşaat olmuştur. İnfitah kapsamında bu ortak yatırımların %66'sı kamu sektörü tarafından finanse edilmiştir. Finans ve bankacılık alanında ise sadece Mısır Milli Bankası 35 tane ortak yatırım projesine imza atmış ve pek çoğu sadece %51 Mısır sermayesi ortaya koyularak yapılmıştır.¹⁹³

ii. Özel Sektör

Sedat'ın İnfitah politikasını uygulamaya geçirirken başvurduğu kanuni kaynak 1974 yılında Anayasaya eklenen 43. madde ve revize edilen 32. maddedir.¹⁹⁴43. madde ekonomik liberalleşmenin sınırlarını çizerken, Nasır dönemi ekonomik milliyetçiliğin de tasfiyesini öngörüyordu. Bu kanunlar Mısır ekonomisinin yabancı yatırıma açılmasına, kamulaştırma ve istimlaklara karşı yatırımın korunmasına, yeni yatırımların vergiden muaf tutulmasına¹⁹⁵ kadar pek çok konuda yatırımcıyı teşvik edecek kolaylıklar sağlamıştır. 43. madde yabancı sermayenin teşvik edilmesi kadar yerli sermayenin de önünün açılması anlamına geliyordu. Fakat geleneksel özel sektör İnfitah süresince faaliyetlerini çeşitlendiremediği gibi üretimini ve sermayesini de arttıramamıştır. Yabancı yatırımların ise güvenilirliği bakımından devlet sermayesiyle ortak olmak istemeleri, yerli özel sektörü yine ekonomik gelişmenin dışında bırakmıştır.

¹⁹² Wahba, **a.g.e.**, s.161.

¹⁹³National Bank of Egypt Annual Report 1981,

(Erişim) <http://www.nbeuk.com/eng/pdf/financial/RAv5-20110922.pdf>,15 Nisan 2013

¹⁹⁴ Hamza Ateş, Mehmet Duman, Yüksel Bayraktar, A Story of İnfitah: Egypt Liberalisation Under Stress, **Yapı Kredi Economic Review**, Vol.17, No.1, June 2006, s.62.

¹⁹⁵ Galal Amin, "Some Economic and Cultural Aspect of Economic Liberalisation in Egypt", **Social Problems**, Vol.28, No.4, 1981, s.434.

(3)Yabancı Sermaye ve Yardımlar

Mısır'ın Nasır dönemindeki gelir kaynakları Süveyş Kanalı geçiş ücretleri, Pamuk İhracatı, Petrol ve Turizm'den elde edilen gelirlerdir. Sedat döneminde İnfitah'la beraber bu kaynaklara ek olarak Körfez ülkelerinde çalışan işçilerin dövizleri ve yabancı yardımlar da eklenmiştir. İnfitah'ın önemli bir getirisi olan dış yardımlar Mısır ekonomisinin de dengenin sağlanmasında kullanılmıştır. Sedat dönemiyle birlikte Sovyetlerle bozulan ekonomik ilişkilerin yerini Arap Ülkeleri ve ABD doldurmaya çalışmıştır. Bu yüzden İnfitah politikası kimi zaman Mısır'ın sadece ticaretine bölgesel olarak verdiği bir değişiklik olarak görülmüştür. Mısır'ın Doğu Avrupa ülkeleriyle yaptığı takas ticaretinin yerini, Batı ekipmanı ve gıda maddeleri almıştır.¹⁹⁶

Sedat'ın açık kapı politikası Batı ile ilişkileri iyileştirmiş, Camp David antlaşmaları ise neredeyse Batı ile müttefik haline getirmiştir. 1975 yılından 1979 yılına kadar ABD ile Mısır arasında değeri \$215,9 milyon olan yedi tane antlaşma imzalanmış ve endüstriyel yatırım ve gelişme de kullanılması istenmiştir. Ayrıca IMF ve Dünya Bankası'nın tahsis ettiği krediler ise hem ekonomik açıkların kapatılması, hem de Süveyş Kanalı'nın tekrar açılması başta olmak üzere, ağır sanayi alanlarına yatırım da kullanılması isteniyordu.¹⁹⁷ 1978 yılı sonuna gelindiğinde Mısır'da yapılan toplam yatırımın %16'sı Arap ülkelerinden, %10'u ABD'den, %6'sı Batı Avrupa ülkelerinden ve %13'ü diğer ülkelerden olmak üzere %45'lik bir oranla yabancı sermaye yatırımı söz konusuydu.¹⁹⁸ Fakat yabancı sermayenin ülkeye gelmesine rağmen, sanayi de hala aşırı iş yükü, yetersiz sermaye miktarı ve yanlış ücret yapılanması gibi alanların yüklerini taşıyordu. Yabancı sermaye sanayi alanında-petrol keşfi dışında-yatırım yapmaktan çok bankacılık, ilaç sektörü, inşaat ve turizm alanında yatırım yapmışlardır. Bu

¹⁹⁶ Richard, Waterbury, **a.g.e.**, s.241.

¹⁹⁷ Ayubi, **a.g.e.**, s.35.

¹⁹⁸ Ayubi, **a.g.e.**, s.39.

yüzden yabancı yatırımın %60'dan fazlası sanayi sektöründen ziyade hizmet sektörüne yapılmıştır.¹⁹⁹ Yardımlar dışında petrol zengini Arap ülkelerinin paralarını Mısır bankalarına yatırmaları Mısır'ın sermayesinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

(4) İnfitah'ın Sonuçları

İnfitah, Mısır ekonomisinin dışa açılmasının başlangıcı olarak ülke için hem kazanımları hem de kayıpları beraberinde getiren bir projedir. Her şeyden önce İnfitah, Mısır'daki devlet mekanizmasını devletçilik misyonu içinde bir çatışmaya götürmüştür. Kalkıncı devlet mi yoksa refah devleti mi? Refah devleti, sosyal istikrarın korunması adına endüstrileşmeyi ikinci plana iten, iş garantisi olan ve geleneksel kamu sektörünün sosyal barış adına görevlerinin olduğu eski devletçi politika anlayışyken, kalkıncı devlet ise; sanayileşme ve modernleşme politikalarını takip eden ve aktivite seçiminde bir kapitalist gibi davranarak en yüksek kar getiren projeyi tercih eden bir ekonomi anlayışıdır.²⁰⁰ İnfitah projesi hem kalkıncı bir politika izleyip hem de refah devleti anlayışından vazgeçmediği için sonuçları itibarıyla yeterli verim alınamamıştır.

i. Kazanımlar

İnfitah'ın ülke ekonomisine pozitif katkılarını üç başlık altında toplayabiliriz. (1)Ekonomik büyümedeki dikkate değer artış, (2)Kişisel teşebbüsün her alanda serbest bırakılmasının yarattığı ekonomik hareketlilik, (3)Özel sektörün yeniden canlandırılmasının kamu sektörünün

¹⁹⁹ Weinbaum, a.g.e., s.40.

²⁰⁰ Wahba, a.g.e., s.168.

durağan bürokrasisini harekete geçirmesi.²⁰¹ İnfitah'la birlikte Mısır'daki ekonomik büyüme 1970'lerin sonunda %9 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. Ayrıca ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, ortak yatırımlar yerli ve yabancı sermayenin direk yatırımları ülke ekonomisini canlandıran diğer önemli kazanımlardır. Kamu sektörünün özel sektörle rekabet haline girmesi, alt yapı çalışmalarını hızlandırmış ve taşımacılık, telekomünikasyon gibi alanlara yapılan yatırımlar yaşam seviyesinin yükselmesini sağlamıştır. Kamu sektörünün, özel sektör gibi girişimci rolü oynaması İnfitah'ın Mısırlıların yaşam standardının iyileşmesinde oynadığı pozitif rolden bir tanesidir.²⁰²

ii. Kayıplar

İnfitah bir kalkınma projesi olmasına rağmen Mısır'ı kendi iç dinamikleriyle değil dışa bağımlı bir kalkınmaya mecbur kılmıştır. Bu yüzden İnfitah'ın en önemli negatif sonucu Mısır'ı ekonomik bağımsızlık döneminden dışa bağımlı bir ekonomi durumuna getirmesidir.²⁰³ 1970'lerin iki beklenmedik gelir kaynağı petrol ve işçi dövizleri yokluğunda Mısır bu ekonomik gelişmeyi yakalayamazdı. Bu yüzden tüm bu birikim kaynağı bölge ve dünya ekonomisindeki özellikle petrol fiyatlarındaki değişime bağılıydı. Ayrıca İnfitah dış ticaret dengesi problemini çözmemiş üstüne dış borçlanmanın artması, enflasyon gibi kötü ekonomik koşulların yüklenmesiyle ülkeyi farklı bir ekonomik çıkmaza sokmuştur.

Yine de İnfitah kamu sektörünü düzene sokma, özel sektörü teşvik etme ve yabancı yatırımı çekme konusunda başarılı olmuştur. Bu yüzden Mısır'ın Pazar ekonomisine geçmesinde ilk açılım olan İnfitah'ın Sedat

²⁰¹Waterbury, "The Soft State and the Open Door: Egypt's Experience with Economic Liberalization, 1974–1984", s. 79.

²⁰² Ayubi, **a.g.e.**, s.55.

²⁰³ Nazem Abdalla, The Role of the Foreign Capital in Egypt's Economic Development, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.14, No.1, February 1982, s.88.

dönemi, Mübarek döneminin İnfıtah politikasına temel olmuş ve Mısır'ın dünya ekonomisine entegre olmasında zemin görevini üstlenmiştir.

d. İhracata Yönelik Büyüme Dönemi

Sedat'la başlayan İnfıtah politikası, Mübarek yönetiminin ilk on sene boyunca değiştirmeden kullandığı bir politika olarak 1991 yılına kadar sürdürülmüştür. Mısır ekonomisinin 1991 yılında geçirdiği dönüşümün, daha önce gerçekleşmemesinin sebebi, IMF, Dünya Bankası ve diğer kredi kuruluşlarının önerdiği reformların halkın yaşam standardını düşürmesi ve kitlesel muhalefete sebep olmasıdır.²⁰⁴Yönetimi Sedat'tan devralan Mübarek için bu 10 yıl siyasi meşruiyetinin sağlaması için gerekli olan bir zaman dilimiydi. Bu yüzden her ne kadar İnfıtah politikasından şikâyet edilen bir atmosfer olsa da, ekonomik politikalarında bir değişikliğe gidilmemiş ve IMF ile kapsamlı bir antlaşma imzalanmamıştır. Bu süreçte aşamalı bir yaklaşım izleyen Mübarek, liberalleşme sürecini durdurmamış fakat büyük adımlar da atmamıştır.

1980'lerin sonuna gelindiğine, özel sektör canlandırılmış, dış borç artmış fakat İnfıtah hala tam anlamıyla uygulanamamıştır. Gelir dağılımındaki kötüleşme özellikle yoksulluk sınırı altına düşen insan sayısındaki artış, enflasyon ve işsizlik oranındaki büyük artış, hükümet destekli gıda sübvansiyonları ve sosyal servislerdeki azalmanın yanı sıra tüm bu olumsuzluklara 1986 yılında petrol fiyatlarındaki büyük düşüşün eklenmesi²⁰⁵,Mübarek yönetiminin İnfıtah politikasını devam ettiremeyeceğini gösteriyordu. 1986 yılında meydana gelen iki büyük olay, petrol fiyatlarının düşmesi ve Soğuk Savaş'ın sonuna gelinmesi, ekonomik liberalleşmenin hızlandırılmasında hayati önemdedir.

²⁰⁴Ateş, Duman, Bayraktar, **a.g.m.**, s.66.

²⁰⁵Amin, **a.g.e.**, s119.

(1) Ekonomik Reform ve Yapısal Uyum Programı

1986–1990 yılları arasında Mısır ekonomisindeki düşüş, büyük mali açık, yüksek enflasyon oranları, negatif kar oranları, birikmiş dış borç ve yüksek orandaki açık işsizlikle birleşince Mısır hükümeti 1991/92–1992/93 periyodu için Dünya Bankası, IMF ve Afrika Kalkınma Bankası’nın desteğiyle Yapısal Uyum Programını başlattı.²⁰⁶

Yapısal uyum projesinin amaçları; (1)Enflasyonu azaltmak ve makro ekonomik dengeyi tekrar sağlayabilmek için ekonominin istikrar kazanması, (2)Orta ve uzun vadede büyümeyi hayata geçirmek için yapısal uyumun sağlanması, (3)Ekonomik reformun düşük gelir grupları üzerindeki kötü etkilerini azaltmak için sosyal politikalar da değişiklik.²⁰⁷ Aslında bu programın ve reformların esas amacı özel sektörün öncülüğünde pazar eksenli bir ekonominin yaratılmasıdır.²⁰⁸Yapısal uyum programının uygulanmasının koşulları ise birtakım özelleştirmeyi beraberinde getirmiştir. Buna göre, kamu sektörü teşebbüslerinin özelleştirilmesi, ticaret ve fiyatların liberalizasyonu, iş kanunlarının esnetilmesi ve git gide artan sosyal politikaların kaldırılması²⁰⁹ bu programın temel koşullarıydı. Uluslararası Finans kuruluşlarının yoğun baskısı altında Mısır hükümeti birtakım tasarruf tedbirleri almaya başladı. Bu tedbirlerin başında özelleştirmelerin yapılması ve sosyal devlet anlayışının terk edilmesi geliyordu.

i. Özelleştirmeler

²⁰⁶Economic Reform and Structural Adjustment Programme, **Project Performance Evaluation Report(PPER)**, Arap Development Bank Group, 15 May 2000, s.1. (Erişim) <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Evaluation-Reports/05092259-EN-EGYPT-ECONOMIC-REFORM-AND-SAP.PDF>, 18 Nisan 2013

²⁰⁷ PPER, s.2. (Erişim) <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Evaluation-Reports/05092259-EN-EGYPT-ECONOMIC-REFORM-AND-SAP.PDF>

²⁰⁸ Privatization in Egypt, **Quarterly Review**, April-June 2002, Carana Corporation s.8.

²⁰⁹Angela Joya, The Egyptian Revolution: Crisis of Neoliberalism and the Potential for Domestic Politics, **Review of African Political Economy**, Vol.38, No.129, September 2011, s.370.

Mısır özelleştirme örneği iki temele dayanıyordu. Birincisi kamu sektörünün büyüklüğü, ikincisi ise performansı idi. Kamu sektörünün baskın pozisyonu İnfatih'la kırılmamış sadece etkisinin azaltılması yoluna gidilmiştir. Büyük ve etkisiz kamu sektörünün Mısır ekonomisi üzerinde negatif etkisi vardı. Bu etki, büyümenin yavaşlamasına, zayıf ihracat performansına, büyük bir dış açığa, genişleyen gıda boşluğuna ve yabancı yardımlara sağlıksız bir şekilde bağlı olmaya yol açıyordu.²¹⁰ IMF programları doğrultusunda Mısır'da 314 devlet kurumunun özelleştirilmesi öngörülmüştür. Aslında Mısır da yapılan özelleştirmeleri üç aşamaya bölmek mümkündür. Birinci evre, 1993/94 yılından 1996'ya kadar sürmüş, 3 şirket direkt olarak, 16 tanesi ise %5'ten %20'ye kadar değişen oranlarda elden çıkarılmıştır. İkinci evre de özelleştirme hız kazanmış ve 65 şirketin satılmasıyla sonuçlanmıştır.²¹¹ Üçüncü evre de ise, Kamu Girişim Sektörü'nün geriye kalan ve az kar getiren kısmı stratejik yatırımcılara satılmıştır. 1998 yılı süresince 21 tane şirket satılmıştır. 1999 yılında da 65 şirketin özelleştirilmesiyle Yapısal Uyum'da öngörülen 314 özelleştirmenin büyük bir bölümü tamamlanmıştır.²¹² Aslında özelleştirme programı 1991 yılında başlamış olmasına rağmen, 1993 yılına kadar hızının düşük olması, gerekli yasal düzenlemelerin için vakte ihtiyaç olmasından dolayıdır. Aynı zamanda ülkenin sosyo-ekonomik kültürünün özelleştirme düşüncesini kabule henüz hazır olmaması da süreci geciktiren diğer bir etkidir.²¹³ Özelleştirme programına başlarken karşılaşılan en temel zorluk bu programın kamuoyunun tarafından kabulüdür. Mısır'da da Mübarek yönetimi özelleştirmelerin getireceği sosyal huzursuzlukları önlemek için ise temel alanlarda özelleştirmeye gidilmeyeceği vurgusunu yapmıştır. Kamu girişiminin çalıştırmaya devam edeceği üç alan belirlenmiştir. (1) Süveyş

²¹⁰ Said El-Naggar, Prospects and Problems of Privatization, Ibrahim M.Oweiss(ed), **The Political Economy of Contemporary Egypt** içinde, Washington D.C, Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, 1990, s.50.

²¹¹ By a Staff Team Led By Howard Handy, Egypt, Beyond stabilization Toward a Dynamic Market Economy, **International Monetary Fund Occasional Paper**, Washington D.C., May 1998, s.51-52

²¹² PPER. s.14. (Erişim) <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Evaluation-Reports/05092259-EN-EGYPT-ECONOMIC-REFORM-AND-SAP.PDF>

²¹³ Privatization in Egypt, s.8.

Kanalı ve petrol gibi önemli doğal kaynakların kontrolü, (2)Doğal tekellerin kontrolü, (3)Özel sektörün kapasitesini aşan ileri teknoloji ve sermayenin gerekli olduğu aktivitelerin kontrolü.²¹⁴ Bu alanlarda özellikle Süveyş Kanalı ve petrol konusunda Kamu sektörü oldukça başarılıdır ve kamu gelirlerinin büyük bir bölümü buradan sağlanmaktadır. Kamu sektörü bu alanlarda varlığını sürdürmekle beraber, kamu denetiminde olmasının bir amaç ifade etmediği diğer alanlarda özelleştirmeler kendini göstermiştir. Market, alışveriş merkezi, fırın, un fabrikaları, matbaalar, kitapçılar, dergi ve gazete yayımcılığı, reklamcılık, otelcilik, turizm acenteleri, müteahhitlik işleri gibi alanlarda özelleştirmeler yapılmış ve kamu sektöründen tamamen ayrılmıştır.²¹⁵Zaten bu alanlarda yaşanan finansal kayıplar ve bütçeye getirdiği zararlar, kamu sektörünün imajını zedelediği için özelleştirilmesinden bir sakınca görülmemiştir.

ii. Kamu Girişim Sektörü ve 203. Madde

1980'lerin başından beri bir takım özelleştirmeler yapılmıştır. Fakat yine de kamu sektörü Gayrı Safi Milli Hasıla'nın %37'sini, endüstriyel üretimin %55'ini, ithalat-ihracat'ın %80'nini, bankacılık ve sigorta sektörünün %90'nunu oluşturduğundan ekonominin baskın gücüydü.²¹⁶Kamu Girişiminin performansını arttırmak için, 1991 yılında kabul edilen 203. madde olarak da bilinen, kamu teşebbüsü kanununun amacını ticari oryantasyon, yönetsel hesap verme sorumluluğu ve kamu girişiminin özerkliği gibi başlıklar altında toplayabiliriz.²¹⁷ 203. Maddenin asıl özelliği ise Kamu Girişim Sektöründe mülkiyet, sahiplik ile idare, yönetim arasındaki ayrılmanın sağlanmasıdır. Yeni holding şirketler ve onların bağlı şirketleri artık hükümet kuruluşu olmaktan ve kamu hukukuna bağlı olmaktan çıkarılmış ve hisse sahipleri

²¹⁴El-Naggar, **a.g.m.**, s.51.

²¹⁵ El-Naggar, **a.g.m.**, s.55.

²¹⁶ Privatization in Egypt, s.8.

²¹⁷Howard Handy, **a.g.e.**, s.49.

özel hukuka tabi kılınıp kendi hisselerinden sorumlu tutulur hale gelmiştir.²¹⁸ Kamu Girişim Sektörünün yıllık yatırım ihtiyaçlarını devlet bütçesinden karşılamasının önüne geçilmiş ve kamu girişim sektörünün hem sermaye hem de genişleme için lazım olan finansal kaynağı piyasa da araması gerektiği anlayışı ekonomik sistem içine yerleştirilmiştir. Kamu sektörü yatırımlarının devlet yatırım bütçesinden ayrılması hükümetin yıllık planlarına etkide bulunmamış, 1978 yılında hazırlanan 5 yıllık plan hem kamu hem de özel iş sektörüne rehberlik edecek şekilde revize edilmiştir.²¹⁹ 203. maddenin uygulanmaya başlanmasıyla 314 tane finansal olmayan kuruluş yeni kurulan 27 holding altında şekillendirilmiştir.²²⁰ Çoğu kamu girişiminin bakanlıklarla olan bağlantısı kesilmiş ve 1993 yılında holdinglerin sayısında revize yapılarak 17'ye düşürülmesi öngörülmüştür. Ayrıca tek bir holding'in sektörel olarak tek bir alanda tekel kurmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1991 yılında Kamu Teşebbüs Bakanlığı bünyesinde, özelleştirme sürecinde tavsiyeler de bulunmak üzere Kamu Girişim Ofisi kurulmuştur.²²¹

iii. Sektörel Bazlı Özelleştirmeler

1980 yılından itibaren başlayarak Yapısal Uyum Programı ile devam eden ortak teşebbüs özelleştirmeleri 2002 yılına kadar şu şekilde gerçekleşmiştir. İnşaat sektöründe 3,450 LE milyon değerinde 62 şirket, Tarım sektöründe 3,543 LE milyon değerinde 44 şirket, Hizmet sektöründe 14,628 LE milyon değerinde 115 şirket, Sanayi sektöründe 15,564 LE milyon değerinde 153 şirket, Turizm sektöründe 4,349 LE milyon değerinde 62

²¹⁸ Nazih N. Ayubi, "Perestroika at Last?! The Egyptian Political Economy from 'Opening' to 'Restructuring'", Hans Hopfinger(ed), **Economic Liberalization and Privatization in Socialist Arab Countries: Algeria, Egypt, Syria and Yemen as Examples** içinde, Gotha, 1996, s.61.

²¹⁹Fouad Sultan, Production, Public Ownership and Private Ownership, Ibrahim M. Oweiss(ed), **The Political Economy of Contemporary Egypt** içinde, Washington D.C., Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, 1990, s. 84.

²²⁰PPER, s.13. (Erişim) <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Evaluation-Reports/05092259-EN-EGYPT-ECONOMIC-REFORM-AND-SAP.PDF>

²²¹Ayubi, "Perestroika at Last?! The Egyptian Political Economy from 'Opening' to 'Restructuring'", s.61.

şirket, Ticaret sektöründe 215 LE milyon değerinde 10 şirket, Taşımacılık sektöründe 1,529 LE milyon değerinde 12 şirket, Sigorta sektöründe 1,906 LE milyon değerinde 7 şirket, Bankacılık sektöründe 21,582 LE milyon değerinde 44 şirkettir.²²²

Mısır'ın özelleştirme serüveninde Turizm ve Tarım sektörü dışında, Sanayi sektörü büyük ölçekli özelleştirmeler için hala zor bir alan olmaya devam ediyordu. Pazar ekonomisine geçmek ve kamu sektörünün ekonomideki ağırlığını azaltmak için Endüstri sektörünün özelleştirilmesi liberal bir ekonomiye geçişte hala önemini korumaktadır.

iv. Özelleştirmenin Sonuçları

Dünya Bankası özelleştirme sürecinde hükümete, yapılandırma kapsamında programın tamamına etkileyecek üç konuda baskı yapmıştır. (1)Hükümette ve kamu sektöründe işçi azaltımı, (2)Fiyat artırımı ve (3)Sosyal hizmetlerin azaltılması. Dünya Bankası tarafından külfet olarak görülen tüm bu uygulamalar değiştirilmiş ve sonuç olarak kent yoksullarını ve orta sınıfları büyük oranda etkilemiştir.²²³Ayrıca, Mısır'daki özelleştirmeler diğer ülkelerdeki özelleştirme örneklerinden farklı olarak büyük bir patlama etkisi yaratmamıştır. Yerli sermaye yeni yapısal programı coşkuyla karşılayıp, uluslararası sermaye bu programa destek verirken, aslında yaşanan özelleştirmeler temel olarak Mısır'da devlet tarafından kendi amaçları için yapılmıştır. Devletin ekonomi de devam eden baskın rolü özelleştirmelerin liberalleşmeden ziyade tekrar bir düzenleme anlamına geldiğini göstermektedir.²²⁴ Pazar ekonomisinin öncü koşulu olan özel sektör'ün varlığı ve etkinliği Mısır özelleştirmesinin de temel amaçlarının olmasına rağmen, yabancı sermayenin özel sektörle, yatırım ve iş birliği konusundaki gönülsüzlüğü bu amacın gerçekleşmesine sekte vurmuştur.

²²² Privatization in Egypt, s.29.

²²³Ayubi, "Perestroika at Last?! The Egyptian Political Economy from 'Opening'to'Restructuring, s.51.

²²⁴Ayubi, **a.g.m.**, s.52.

Yabancı sermayenin iş birliğine yönelik isteksizliğinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Birinci sebep, Mısır'ın İsrail ile imzaladığı barış antlaşması sonrası Arap dünyasından soyutlanmasıdır. Diğer bir sebep ise, rejimin yerleşmiş refah devleti anlayışından vazgeçecek ve bu sistemi parçalayacak güçlü ve katı bir uygulama da bulunmaya muktedir olamayacağıdır.²²⁵ Bu yüzden özel sektörün varlığına ve devamlılığına güvenemeyen yabancı yatırımın devlet sektörüyle partnerliği güvenli bir alışveriş şekli olmuştur. Ayrıca Camp David'ten sonra yabancı ve uluslararası ajansların Mısır'a yaptıkları önemli miktardaki ekonomik yardımlar, yabancı yatırımcılarında yararlanmak istedikleri bir kaynak olduğu için kamu sektörüyle işbirliği, özel sektörden daha cazip geliyordu. Sonuç olarak Mısır'ın özelleştirme serüveni, Pazar ekonomisine geçişte önemli bir dönemeç olmasına rağmen, devlet sektörünün ağırlığının kırılmaması ekonomiyi muallâkta bırakmıştır. Yine de Mısır'ın ekonomik liberalleşmesi, siyasi liberalleşmesinin önüne geçmiş ve devrimin zeminini hazırlayan ön koşullardan en önemlisi olmuştur.

²²⁵ Marsha Pripstein Posusney, Labor and Privatization in Egypt Recent Developments and Future Scenarios, Hans Hopfinger(ed), Economic **Liberalization in Socialist Countries: Algeria, Egypt, Syria and Yemen as Examples**, Gotha, Perthes, 1996, s.68.

İKİNCİ BÖLÜM

NEOPATRİMONYAL TOPLUMLARDA MERKEZ VE ÇEVRE İLİŞKİLERİ: MISIR SİYASİ YAŞAMINDA ELİT KOMPOZİSYONLARI

Üçüncü Dünya çalışmaları literatüründe yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişki genellikle iki başlık altında incelenmektedir. Birincisi, temel olarak köylü toplulukları, patronaj(patron-client) bağları, kent komşuluk ilişkileri ve benzeri konulara odaklanan, devlet kaynakları ve politikalarına başvururken yerel düzeydeki sosyal hayatın karmaşıklığını da ele alan çalışmalardır.²²⁶ İkinci tür çalışmalar ise güçlü elitler, sermaye, yabancı yatırım gibi daha etkili unsurların üçüncü dünya ülkelerin de belirleyici rol oynadığını savunur.²²⁷ Politika yapıcılar toplumun geri kalanını değiştirme, dönüştürme ya da bastırma görevini üstlenirler. Üçüncü Dünyacı çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturan modernleşme teorileri ise ikinci türe bağlı kalarak bu ayrımı merkez ve çevre kavramları üzerinden yapmaktadır.²²⁸ Migdal, devlet ve toplum ilişkilerinin merkez ve çevre üzerinden tanımlanmasına değişimin sadece merkezden çevreye doğru olduğu yani devlet toplumu şekillendirirken, toplumun devleti şekillendirmesi mümkün olmadığı için karşı çıkmaktadır.²²⁹ Fakat Migdal, patrimonial

²²⁶ Devletin toplum ile ilişkilerini köylü topluluklarıyla özdeşleştiren, genel itibarıyla köylünün modernleştirilmesi misyonunun devlete biçildiği, köylü toplulukları literatürü içinde önemli bir çalışma için bkz. Theodor Shanin(ed), **Peasants and Peasants Societies: Selected Readings**, 'y.y.'Blackwell Publisling, 2nd Edition, December, 1987. Ayrıca patronaj ilişkileri literatüründe detaylı bir çalışma için bkz. Steffen W. Schmidt, LauraGvasti, Carl H.Lande, James C.Scott, (ed) **Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism**, Berkeley, University of California Press, 1977

²²⁷ Joel S.Migdal, **Strong Societies and Weak States: State Society Relations and State Capabilities in the Third World**, Princeton, Princeton University Press, 1988, s.3.

²²⁸Merkez-Çevre ayrımının modernleşme teorileri açısından değerlendirilmesi için bkz. - S.N Eisenstadt, **The Political Systems of Empire: The Rise and Fall Historical Bureaucratic Societies**, New Jersey, Transaction Publishers, 1993

²²⁹ Migdal, **a.g.e**, s.181.Migdal, Modernleşme teorileri, Marksist teoriler, Bağımlılık ve Dünya Sistemi Teorilerini gücün merkezileşmesi ve devlet merkezli olmak konusunda eleştirel davranmamakla suçlar. Çalışmada modernleşme teorileri ekseninde ele alınacak devlet-toplum ilişkileri Mısır için Migdal'ın öngördüğü biçimden oldukça farklıdır. Mısır'da siyasi merkez sadece ekonomik kaynaklara değil güç ve prestije de sahip bir merkezdir. Nasır rejiminin temel taşı olan devletçilik ekonomiyi tekeline almak ve sınıf farklılıklarını birleştirmek görevlerini üstlendiği için, toplumsal bölünme farklı

toplum yapısına sahip çoğu üçüncü dünya ülkesinde çevrenin merkez üzerinde etkisi olmamasından dolayı modern döneme geçilemediğini gözden kaçırmakta ve devlet-toplum ilişkisini güçlü-zayıf toplum ya da devlet olarak, patrimonyal devletlerin en büyük sorunu olan kurumsallaşma ekseninde incelemesi diğer bir hatası olmaktadır. Bu yüzden modern döneme geçememiş fakat küresel dünyanın modern pratikleriyle tanışan Mısır için devlet-toplum ilişkileri, yaptığımız neo-patrimonyal toplum tanımlamasına uygun olarak, merkez ve çevre eksenince incelenecektir.

I. EİSENSTADT'IN MERKEZ-ÇEVRE KURAMI

Eisenstadt, patrimonyal toplum yapısına sahip pek çok Ortadoğu toplumundaki hiyerarşi ve katmanlaşma formasyonunun ilk özelliğinin siyasetin ekonomik ve sosyal alanlar üzerindeki baskınlık ve kontrolü olduğuna dikkat çekiyor. Bu kontrole ek olarak toplumun merkezinin, ana bir statü kazanmak ya da bu statüye ulaşmak için veyahut merkez ve çevre arasında yaşanan kaynak akışına ortak olmak için var olan bir yer olarak görülmesi, diğer bir özelliği ise, farklı statü grupları arasındaki değişimlerin merkez tarafından kontrol altına alınması ve azaltılması olduğunun altını çiziyor.²³⁰ Patrimonyal toplumlarda aristokrasi neopatrimonyal toplumlarda ise bürokrasi üst sınıfın doruk noktası ve sosyal hareketlilik kanalı olarak, merkezdeki yönetici grup ile çevredeki geniş gruplar arasında keskin bir ayrım yaratmıştır.²³¹ Bu yüzden patrimonyal toplumlarda statüler yatay olmaktan daha çok dikey bir şekilde oluşmuştur. Bürokrasi mekanizması merkezin ekonomik kaynaklar ve güç üzerinde tekel kurmasına izin verdiği

sınıf ya da çıkar gruplarının merkezi ele geçirmesi olarak değil, merkezin devletleşmesi yoluyla olmuştur. Nasır sonrası dönemde ise merkez-çevre ilişkileri devlet merkezine dâhil olan devlet burjuvazisi ya da elitler ile çevre de yer alan yerel burjuvazinin mücadelesine sahne olmuştur. 2011 ayaklanmasından sonraki dönem de aynı şekilde burjuvalar arası devletleşen merkezi ele geçirme yarışı devam etmektedir.

²³⁰ S.N Eisenstadt, *Convergence and Divergence of Modern and Modernizing Studies: Indications from the Analysis of the Structuring of Social Hierarchies in Middle Eastern Societies*, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.8, No.1, January 1977, s.16.

²³¹ Eisenstadt, **a.g.m.**, s.18.

için patrimonyal toplumların sosyal tabakalaşması diğer toplum yapılarından çok daha farklı olmuştur. Ekonomik kaynaklara sahip olmaktan çok bunların kullanımının kontrolü kritik bir önem taşımış ve zenginliğin statü sahibi etmesinden ziyade, siyasi kontrolün zenginliği beraberine getirmesi söz konusu olmuştur. Fakat Patrimonyal toplum yapıları modernleşmenin başlamasıyla birlikte bazı geleneksel özelliklerini değiştirmiş ya da tamamen kaldırmışlardır.²³² Patrimonyal toplum ile modern toplum arasındaki geçiş evresini temsil eden Neo-patrimonyal yapılar ise bu kısmi değişim evresinin özelliklerini taşırlar. Yeni ekonomik ve mesleki pozisyonların özellikle kentsel gelişimle birlikte Batılı orta sınıflar ve işçi sınıflarıyla eşitlenmesi, yüksek derecede sosyal hareketlilik ve mesleki değişimler geleneksel merke-çevre yapısının kırılması için önemli adımlar olsa da yeterli olmamıştır.²³³ Politikanın ekonomik kaynaklar üzerindeki hakimiyeti, sosyal düzenin statü sembollerinin hala merkez tarafından tayin edilmesi, güç ve prestij ekseninin gelir eksenine oranla hala baskın olması gibi nedenlerden dolayı merkezin çevre üzerindeki hakimiyeti kırılamamıştır. Modern döneme geçilmesi ya merkezin çevre üzerindeki hâkimiyetini sonlandırması ya da çevrenin merkezi ele geçirmesiyle mümkün olacaktır.

Eisenstadt göre, modernitenin siyasi programının ve modern siyasi kuruluşlarının temel karakteristiklerini üçe ayırılır. (1)Modern toplumların siyasi dinamiklerinin odak noktası olarak merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılandırılması, (2)Toplumun farklı kesimlerinin, taleplerinin siyasileşmesine doğru güçlü bir eğilim, bu kesimler arasında çatışma ve (3)siyasi alanın mücadelenin devam ettiği bir alan olarak yeniden tanımlanması.²³⁴ Modern

²³² Eisenstadt, **a.g.m.**, s.21.

²³³Eisenstadt, **a.g.m.**,s.25.

²³⁴ Eisenstadt, *Multiple Modernities*, s.6. Eisenstadt'ın kullandığı merkez ve merkez-çevre ilişkileri analizi Edward Shils, tarafından geliştirilmiştir. Eisenstadt, "The Political Systems of Empire"adlı eserinde Roma, Bizans, Müslüman İmparatorluklar, Antik Mısır gibi imparatorluklardaki merkez-çevre ilişkilerini incelemiştir. Farklı siyasi sistemlerin-kabile toplumları, şehir devletleri ya da patrimonyal rejimlerin-merkez-çevre ilişkileri de bu analize dâhildir. (S.N Eisenstadt, **The Political Systems of Empire: The Rise and Fall Historical Bureaucratic Societies**, New Jersey, Transaction Publishers, 1993) Eisenstadt'ın Neopatrimonyal toplumlar özelinde bir merkez-çevre değerlendirmesi yapmaması, çalışmada patrimonyal toplumlar için öngördüğü sistemin ülke içi dinamikleri de dikkate alarak aynı şekilde kullanılması sonucunu doğurmuştur. Eisenstadt'ın patrimonyal toplumlar için

bir devlette merkezi elde etmek için çatışan siyasi güçlerin olması ve merkezin değişebilirliği belirli bir elit grubunun hâkimiyetine son vererek, kaynak akışının ve toplumu şekillendirmenin çevreden merkeze doğru olduğu bir atmosfer yaratacaktır. Mısır devriminin de temel özelliklerinde biri ekonomi ve statü tekelinin siyasi elitlerin kontrolünde olmasıdır. Nasır dönemi itibariyle Mısır toplumu, asker-bürokrat-teknokrat gibi değişik grupların merkezi ele geçirip elitleşmesiyle şekillenmiştir. Bu yüzden değişimin derecesi sadece merkezin farklı bir grup tarafından ele geçirilmesiyle değil, kalıcılıktan uzak dönemsel değişimlere tabi olmasıyla ölçülecektir. Devlet-toplum ilişkilerinin Migdal'ın tabiriyle merkezin çevreyi çevrenin de merkezi etkileyebilecek düzeye gelmesi neo-patrimonyal düzeninin de sonu anlamına gelecektir.

A.Nasır, Sedat ve Mübarek Döneminde Merkez-Çevre İlişkileri

Mısır'da 1952 yılından beri merkez ve çevre kompozisyonu çevre lehine değişmeden kalsa da, merkez içindeki elitlerin değişimi yönetimin kişiselliğinden dolayı, her yönetici döneminde büyük ölçüde değişmiştir. Mısır'da elitleri siyasi, sosyal ve ekonomik elitler olarak üçe ayırmak mümkündür. Siyasi elitler; askerler, kabine üyeleri, yüksek rütbeli memurlar ve kamu teşebbüsü yöneticileridir. Sosyal elitler; kentli profesyoneller, ticari birlik yöneticileri, esnaf teşkilatı ve köy konseyi başkanlarıdır. Ekonomik elitler ise, orta büyüklükte toprak sahipleri, müteahhitler, kamu girişimcileri ve finansörleridir.²³⁵ Fakat Mısır'da merkezin sahip olduğu ayrıcalıklara ulaşmanın yolu gelire bağlı olarak değişmiyordu. Bu yüzden bu elitlerin içinden siyasi otoriteyle uzlaşabilen kısmı merkeze katılmayı başarabilmiştir. Siyasi otoritenin devlet başkanı dışında temsilcisi olan ASB, UDP gibi

merkez ve çevrenin homojen topluluklardan oluşmadığı varsayımı, çalışmanın ikinci bölümünün temel dayanak noktasıdır.

²³⁵Shahrough Akhavi, Egypt: Diffused Elite in a Bureaucratic Society, I. William Zartman 'v.d.', **Political Elites in Arab North Africa: Morocco, Algeria, Tunisia, Libya and Egypt** içinde, New York, London, Longman 1982, s.223.

partilerin yürütme kademesine katılmak merkezde yer almak anlamına geliyordu. Bu yüzden Mısır'da merkez siyasi elitler başta olmak üzere iki elit grubundan oluşmuştur. Siyasi elitler ve siyasi elitler dışında, Devlet Başkanına yakınlık ya da diğer yetenekleri sayesinde merkezde yer almaya başaran ekonomik ve sosyal elitler, stratejik elitler olarak ele alınacaktır.

1. Nasır Dönemi

1952 yılına kadar Mısır'ın siyasi ve ekonomik elitleri genellikle yabancı kökenli kişilerdi. Bunlar dışında yabancı sermaye ile işbirliği yapan büyük toprak sahipleri ve diğer tekeller de mevcuttu. 1952 devrimi bu resmi kesin olarak değiştirmiş siyasi güç yerli halkın oğulları olan Hür Subaylara geçmiştir.²³⁶ Yeni merkezin ilk işi yönetimi ele geçirdikten sadece altı hafta sonra toprak reformu yasasını uygulamak olmuştur. Mısır'ın sosyal kontrolünü elinde bulunduran büyük ve zengin toprak ağalarının gücünü kırmak isteyen Nasır, ekonomik gücün tamamen devlet merkezinde toplanmasını istemiştir. Toprak reformu, kamulaştırmalar, el koymalar gibi yöntemlerle kolonyal döneme ait tüm sermaye grupları ekonomik hayattan dışlanmış ve ekonomik merkez devlet kadrosunun eline geçmiştir. Bu yüzden, eski elit kadrolarının tasfiyesi, yönetimi ve merkezi ele geçirecek yeni bir elit grubunun yaratılmasını zorunlu kılmıştır. Nasır elit kompozisyonunun ilk adımı askeri kanat ağırlıklı bir siyasi elit oluşturma, ikinci adım ise, askeri kanadın devlet kademelerine dağıtılması olmuştur.²³⁷

Nasır dönemi merkez iki tür elit koalisyonundan oluşuyordu. Birinci grup yönetici sınıfından, ikinci grup ise temel olarak idare ve teknokrasi ile ilgilenen stratejik elit grubundan oluşuyordu.²³⁸ İkili bir ayrıma gitmekle beraber aslında siyasi elit kategorisini oluşturan bu iki grup Nasır döneminin merkezi olarak diğer elit pozisyonlarının oluşmasına izin vermemişlerdir. Ekonominin devlet kontrolüne alınmasıyla ekonomik elitler, toprak

²³⁶ Akhavi, **a.g.m.**, s.226.

²³⁷ Migdal, **a.g.e.**, s.187.

²³⁸ Amos Perlmutter, **Egypt the Praetorian State**, New Jersey, Transaction Books, 1974, s.108.

reformuyla birlikte ise sosyal elitlerin tasfiyesi gerçekleşmiş ve devrim sonrası yerlerini yeni bir grup doldurmamıştır. Sadece siyasi elitlerin yeniden yapılandırılması ülkenin merkezini siyasi elitlerin tek başına yönetmesine yol açmıştır. Stratejik elitler ise, merkezde yer almalarına rağmen, karar mercii olmaktan çok uygulamayı gerçekleştiren kısım olmuşlardır.

a. ASB ve Siyasi Elitler

ASB'nin kurulması siyasi elitlerin bir parti yönetimi altında faaliyet göstermelerinin başlangıcıdır. ASB'ye karşı muhalif bir siyasi hareketin var olmaması yönetici elitin işini kolaylaştırmıştır. ASB'nin amacının milli birlik kurmak olması ve muhalefete izin verilmemesi de diğer önemli bir nedendir. Nasır partileri yasaklamasının ardından, doğu bloğu ülkelerindeki partilere benzer şekilde sosyalist tabanlı bir parti kurmuştur. Genel olarak ülke yönetimi partiden yürütüldüğü için partinin genel sekreterleri önemli kişiler olmuştur. ASB'nin genel sekreteri Ali Sabri ve diğer temel organizatörleri Sami Şerif ve Sha'arawi Guma ülke kontrolünde inisiyatifi elinde bulunduran ve Nasır'dan sonra Sedat ile rejim içi anlaşmazlığa düşen insanlardır.²³⁹ Sabri ASB'nin amaçlarını şöyle açıklıyordu. (1)Kamu sektörü ve idaresinin ASB'nin güdümüne alınması, (2)İşçi ve profesyonel birliklerini ASB kontrolü altına almak ve bunların içindeki devrimci öğeleri arttırmak, (3)ASB'nin ve devletin beyni olacak bir Merkez Komitesi kurulması.²⁴⁰ Sabri'nin kendi kişisel ihtirasları dışında ASB ve siyasi elitlerin çevre üzerindeki kontrolü ve rızayı sağlamak istemesi bu amaçlardan anlaşılmaktadır. Devrim sonrası Mısır'ın her alanında olduğu gibi ASB ve siyasi elitlerde büyük oranda askerlerden oluşmaktaydı. 1952-1967 yılları arasında her biri en tepe hükümet pozisyonlarında olan dört kişi'nin -Devlet Başkanı,birinci dereceden Başkan Yardımcısı,Başbakan,ikinci derece Başkan Yardımcısı,-sadece biri

²³⁹ Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes*, s.334.

²⁴⁰Waterbury, *a.g.e.*, s.323

sivildi.²⁴¹ ASB Nasır dönemi siyasi elitlerinin oluşmasında ve sonrasında Mısır merkezinin kontrolü sağlamasında en önemli organ olmuştur.

b. Stratejik Elitler

Nasır'ın Mısırı'nda ikinci tür elitler profesyonel ve teknokratların oluşturduğu stratejik elitlerdir. Stratejik elitlerin bir kısmı her alanda olduğu gibi asker kadrosundan seçilmiştir. Askeri darbenin hemen ardından 3.500 asker, ordudan ayrılmış ve diğer devlet kademelerinde çalışmaya başlamışlardır. 1961 yılında, yaklaşık 300 tane eski asker kökenli kişi bakanlıklarda çalışırken, 1964 yılına gelindiğinde 26 eyalet valisinden 22'si asker kökenliydi.²⁴² Fakat diğer bir kısmı bir grup ya da akrabalık bağı olmadan, yetenekleri temelinde işe alınan kişilerdir.²⁴³ Nasır dönemi oluşan devlet burjuvazisinin de temellerini atan bu ordu dışı kadrolaşma, stratejik elitlerin ne yönetime dâhil olmasına izin vermiş ne de gelir ve statü açısından bu grubu çevreleştirmiştir. Stratejik elitler avukatlar, mühendisler, profesörler ve eski rejimin yozlaşmış sistemine dâhil olmayan iş adamları ve finansörlerdir. Bu teknik-profesyonel-ekonomik elit, eski rejimin Wafdçı, gazeteci ve politikacı siyasi elitinin aksine, yeni siyasi elite karşı bir tehdit ifade etmemiştir.²⁴⁴ Yönetici olmayan bu elit grubu fonksiyonel ve ekonomik departmanlar olan Finans, Ekonomi ve Endüstri Bakanlıklarında yer almışlardır. Sanayi Bakanlığının ayrı bir kurum olarak varlık göstermesinde etkili olan endüstri devi Aziz Sıtkı, dönemin ekonomik elitleri içinde yer alan en önemli isimdir. Ayrıca tarım reformu sürecinin yöneticisi olarak Seyyid Marei de önem arz eden isimlerdendir. Muhammed Hasan Haykal ise basın patronu olarak hem ekonomik hem de sosyal elitler içinde yer alan ve

²⁴¹ Perlmutter, **a.g.e.**, s.112.

²⁴² Migdal, **a.g.e.**, s.188.

²⁴³ Perlmutter, **a.g.e.**, s.115.

²⁴⁴ Perlmutter, **a.g.e.**, s.116.

Nasır'ın toplumu dönüştürme projesine basını kontrol altına alma yoluyla destek veren sosyal elitlerdendir.²⁴⁵

c. Nasır Dönemi Çevre

1952 Devrimi öncesi Mısır'ında merkez-çevre kolonyal yapının etkisiyle yerli-yabancı şeklinde ayrılıyordu. Elitlerin büyük bir kısmı ya yabancı ya da yerli işbirlikçilerdi. Devrim sonrasında değişen bu yapı yabancı tahakkümünü kendiliğinden ortadan kaldırmış, toprak reformu ise yerel sermayedarların etkisini azaltmıştır. Fakat yönetimi yönetilenin belirlemediği bir toplum yapısında yeni oluşan merkezin yine çevre üzerinde yaptırımları olmuş ve bağımlılık ilişkisi devam etmiştir. Toprak reformuyla çevrenin maddi olarak tatmin edilmesi söz konusu olsa bile, merkezin çevreyi dönüştürme misyonu ilişkilerin yönünün yine merkezden çevreye doğru olmasını sağlamıştır. Nasır'ın demokrasi konusundaki isteksizliği ise çevrenin yeterli düzeyde devrimci tedrisattan geçmediği ve eğitilmesi gerektiği gibi nedenlerden dolayı rafa kaldırılan bir konu olmuştur. Demokratik bir yönetime geçme çekincesi çevrenin geleneksel yapısından dolayı eski kolonyal kadronun tekrar seçilmesi ve devrimin amacına ulaşamaması riskini barındırdığından dolaydır. Nasır dönemi yeni sanayileşen ve büyük ölçüde tarım toplumu olan Mısır'ın merkez dışında kalan kısmı bu yüzden köylüler, işçiler ve eski aristokratlardır. Fakat Nasır millî birlik projesi içinde çevrenin dışlanmasına retorik olarak karşı çıkmıştır. ASB köylü işçi ve tüm çalışan-üreten sınıfların partisi olarak merkez-çevre ilişkilerinde dengeyi korumak için kalkan görevi üstlenmiştir. Bir kitle partisi olarak ASB'nin kırsal kesim üyeleri ve bürokratlarının sayılarının 28.000 civarı olması partinin çevreyi de içine alan bir organizasyon olduğunu göstermektedir.

²⁴⁵Hinnebusch, *Egyptian Politics Under Sadat-The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State*, s.96.

2. Sedat Dönemi

Mısır'da merkez kişisel otoritenin değişimine bağlı olarak çeşitlense de devlet başkanları hep askeri kökenli ve ordunun desteklediği kişiler olmuştur. Nasır'ın ölümünün ardından ASB genel sekteri olarak Ali Sabri ve Sedat arasında yaşanan mücadele iktidar için yine asker kökenli kişilerin yarıştığını göstermektedir. Ali Sabri'nin rızasını alarak devlet başkanlığı koltuğuna oturan Sedat, yeni dönemde merkez içinde önemli boyutlarda değişikliklere imza atmıştır. Sedat dönemi elit değişikliği ilk olarak siyasi elitlerin değişimiyle gerçekleşmiştir. Siyasi elitler içinde üst yöneticilerin seçiminde oy birliği ile seçim değişmeden kalsa da personel temini ve işe alma kanallarında büyük oranda değişiklik olmuştur.²⁴⁶ (1) Nasır yönetiminde Hür subaylar organizasyonu üst tabaka elitlerin belirlenmesinde ayrıcalıklı bir yeri vardı. Ayrıca ikinci ya da üçüncü rütbeden subayların da devrime katılımları, ideolojiye bağlılıkları, yöneticilik yetenekleri gibi kriterler göz önüne alınarak merkez siyasi elitlerine katılma şansları vardı. Fakat Nasır döneminde siyasi elitlerin seçimi Hür subayların tekelinden çıkarılmıştır. Devrimci özellikler göz ardı edilerek, yakın arkadaşlık ya da akrabalık bağları gibi kriterler dikkate alınmıştır. (2) Nasır siyasi elitlerin seçiminde bürokrasi, yargı, akademi gibi kanallardan da yararlı olsa da merkezin askeri ağırlığı her zaman devam etmiştir. Buna karşın, Sedat döneminde askerin merkez üzerindeki tekeli sona ermiş ve siyasi elitlerin sivillerden seçilmesi yaygınlaşmıştır. Diğer bir önemli nokta ise, elitlerin iş adamları gibi özel sektör kesiminde yer alan kişilerden seçilmesidir.

a. UDP ve Siyasi Elitler

²⁴⁶Hinnebusch, a.g.e., s.92.

Nasır'ın ölümünden sonra siyasi elitler içinde Hür Subaylardan sadece Sedat ve Hüseyin Shafa'i kalmıştır. Askerin siyasi elitler içinde ağırlıkta kaldığı tek alan ise savunma olmuştur. Savunma Bakanlığı ve polis teşkilatı asker kökenli siyasi elitlerin merkezi haline gelmiştir. Bunun dışında Başkan yardımcısı olarak atanan asker kökenli Hüsnü Mübarek siyasi elitleri oluşturan birkaç kişiden biridir.²⁴⁷ ASB'nin tasfiye edilerek yerine UDP'nin kurulması başta Ali Sabri olmak üzere eski Nasır merkez kadrosunun tasfiye edilmesine yol açmıştır. UDP, siyasi elitlerin ağırlığının ekonomik ve sosyal elitlere doğru kaymasını ve partinin askeri kompozisyonunun bozulmasını beraberinde getirmiştir.

b. Stratejik Elitler

Sedat dönemi stratejik elitlerin yapısı Nasır döneminden pek çok açıdan farklı olmasına rağmen en dikkate değer farklılık patronaj ilişkilerinin oluşmasıdır. Mısır'a merkez-çevre kuramının uygulanmasının bir diğer alternatifi patronaj ağlarının (clientelism)²⁴⁸ devletle toplum arasındaki ilişkiyi belirlemesidir. Fakat bu tür bir patronaj ilişkisi Nasır dönemi dinamiklerini göz ardı ettiği için Mısır'ın devlet-toplum ilişkilerinin tamamını kucaklayan bir açıklama sunamaz. Bu dönemin stratejik elitlerinin diğer bir sorunu ise, ekonomik ve sosyal elitlerin Nasır döneminde olduğu gibi stratejik elitler grubuna dâhil etmenin mümkün olmamasıdır. Zira Sedat, stratejik elitlerin üst kesimlerine bakanlık ya da yönetim görevi vererek, onları siyasi elitlere dâhil etmiştir. Bu yüzden siyasi ya da ekonomik elit kavramı bu dönem için ayrımını yitirmiştir. Ekonomik elitlerin siyasi elitlere dâhil olduğu iki örnek Osman Ahmed Osman ve Seyyid Marei bu açıdan önemlidir.

²⁴⁷ Hinnebusch, **a.g.e.**, s.94.

²⁴⁸ Bruce J. Berman, Clientelism and Neocolonialism: Center-Periphery Relations and Political Development in African States, **Studies in Comparative International Development**, Vol.9, No.2 , Summer 1994, s.1.

i. Osman Ahmed Osman ve Seyyid Marei

Osman Ahmed Osman 70'li yıllarda Mısır siyasetinin Sedat'tan sonra gelen ikinci adamıdır. Osman'a göre, politikacı olmak isteyen biri üretmeli, vatandaşının sıkıntılarını bilmeli, gıda, ev ve iş gibi sorunlarına çözüm bulabilmelidir.²⁴⁹ Sedat, Osman'ı infitah politikasının merkezine almış ve özel sektörün desteğini bu yolla kazanmaya çalışmıştır. Osman, mühendis ve müteahhit olarak Sedat'ın yarattığı İnfitah zenginliğinden yararlanmış ve zengin, etkili Mısırlılar sınıfına dahil olmuştur. Ayrıca Sedat tarafından İmar ve Kalkınma Bakanlığına getirilen Osman bu yolla siyasi elit kadrolarına da dâhil olmuştur. Osman'ın siyasi elit kadrosuna dâhil olması Sedat döneminde değişen askeri merkezi anlatmak açısından da önemlidir. Osman MK üyesi olarak siyasi mekanizmada yerini alan ilk kişidir. Her ne kadar MK'yı bir organizasyon olarak terk ettiğinin altı çizilse de, Osman kendini İslami prensip ve değerlere bağlı biri olarak tanımlamıştır.²⁵⁰ Osman'ın stratejik elit kompozisyonundan çıkıp siyasi elitlere katılmasının bir diğer kolaylaştırıcı faktörü ise akrabalık yoluyla olmuştur. Sedat dönemi patronaj ilişkilerine de güzel bir örnek Osman'ın Sedat'ın kızlarından biriyle evlenmesidir.²⁵¹ Akrabalık yoluyla ilişkileri sağlamlaşan Sedat ve Osman, liberal ekonomi politikalarını uygulamada da el ele vermişlerdir. Osman, liberalleşen ekonominin kontrolünü eline alabilmek için, hükümette, partide ve birliklerde bir takım görevler üstlenmiştir.²⁵²

Seyyid Marei ekonomik elitin siyasileşmesinde önemi olan ikinci kişidir. Nasır döneminde toprak reformunun kilit isimlerinden olan Marei, Sedat döneminde de varlığını sürdürmüş ve teknokrat rolünden sıyrılıp siyasi elitlere dâhil olmuştur. Yine patronaj ilişkileri dâhilinde Sedat'ın damadı olan

²⁴⁹Raymond Willian Baker, **Sadat and After: Struggle for Egypt's Political Soul**, Cambridge, Harvard University Press, 1990, s.15.

²⁵⁰Baker, **a.g.e.**, s.18.

²⁵¹Bill, Springborg, **a.g.e.**, s.221.

²⁵²Baker, **a.g.e.**, s.25.

ve yakın çevresini oluşturan birkaç kişi arasına giren Marei, meclis başkanı, başkan danışmanı gibi sıfatlarla siyasi elitler arasında yerini almıştır.²⁵³

Marei ve Osman örnekleri dışında Nasır dönemi teknokratlarından Sıtkı ve Haykal da siyasi elitlere dâhil olan kişiler olmuştur.

ii. Diğer Stratejik Elitler

Stratejik elitlerin diğer kısmı ise Nasır dönemine oranla yükselişe geçmiştir. Mühendislik ya da tarım alanındaki profesyonellerin sayısı %21,5'ten %26,5'e yükselmiştir. Ekonomi ve ticaret alanındaki stratejik elitlerin sayısı %9,2'den %13,2'ye yükselmiştir. Diğer bir önemli gelişme merkez elitleri içindeki akademisyenlerinin oranının %20'lerden %34,7'ye yükselmesidir.²⁵⁴ Fakat akademi içinde sosyal bilimler alanında yaşanan düşüşe rağmen teknik ve fen alanında faaliyet gösteren akademisyen sayısında yaşanan artış bu yükselmenin sadece İnfitah'la bağlantılı olduğunu göstermektedir.

c. Sedat Dönemi Çevre

İnfitah politikası Sedat dönemi Mısır'ın da hem iç hem dış dinamikleri etkilemesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Ekonominin liberalleşmesi, zenginliğin devlet dışında elde edilmesinin önünü açmıştır. Bu yüzden Nasır döneminde büyük zarar gören yerel sermaye kendini toparlama fırsatı bulmuş ve ekonomik hayatta yerini almıştır. Mısır'da çevrenin ekonomiye dâhil olması, merkez-çevre ilişkilerinin yönünü değiştirmeye başlasa bile, siyasi merkez hala ele geçirilmekten oldukça uzaktır. Siyasi merkezin izin verdiği ölçüde faaliyetlerine devam edebilen

²⁵³ Bill, Springborg, *a.g.e.*, s.221.

²⁵⁴ Hinnebusch, *Egyptian Politics Under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian Modernizing State*, s.100.

kısıtlı özel sektör dışında kalan halk kesimleri ise İnfitah politikasından oldukça rahatsızdır. Sedat döneminde çevreye yönelik ekonomik ayaklanmaların en önemlisi Ocak 1977 yılında yaşanan gıda ayaklanmasıdır.²⁵⁵ Mısır'ın pek çok şehriden katılımın olduğu bu ayaklanma İnfitah'ın düşük gelir grupları üzerindeki olumsuz etkisinin sonucudur. Rejime yönelik siyasi bir başkaldırının söz konusu olmadığı bu dönemde ayaklanmalar çevrenin merkeze yönelik tepkilerinin ekonomik kaynaklı olduğunu göstermektedir. Nasır döneminde devletle toplum arasında kurulan sosyal sözleşmenin Sedat döneminde aksaması huzursuzluk kaynaklarından biridir. İnfitah projesinin bir kesimi zenginleştirirken diğer bir kesimi yoksullaştırması, ülkedeki gelir dengesini de etkilemiştir. Açık kapı politikası ekonomide liberalleşmeyi savunurken, siyasi liberalleşmeye sıcak bakmaması huzursuzluk kaynaklarından bir diğeridir.²⁵⁶

3. Mübarek Dönemi

Sedat'ın suikasta uğraması ile başkan yardımcısı Hüsnü Mübarek devlet başkanlığı görevini üstlenmiş ve siyasi elitlerin merkez kişisi yine asker kökenli bir kişi olmuştur. Mübarek dönemi elit kompozisyonunun Sedat döneminden farkı tasfiye noktasına varan askeri kadronun tekrardan siyasi elit içinde yer almaya başlamasıdır. Bunun önemli bir nedeni, Mübarek'in diğer iki liderden farklı olarak meşruiyetini baskı yoluyla sağlamış olmasıdır.²⁵⁷ İç politika da ordu ve polis destekli yönetim Mübarek'i askeri elitlerle işbirliğine itmiştir. Ekonomik açıdan ise Özelleştirmeler yoluyla devletin küçülen rolü, çevrenin ekonomik zenginliğe ortak olmasına yol açsa da, siyasetin merkezine ulaşabilmeleri hala mümkün değildi. Sedat dönemi İnfitah politikasının devamı olan özelleştirmeler Mübarek dönemi ekonomik elitlerinin yükselmesini ve siyasete dâhil olmalarını sağlamıştır.

²⁵⁵Joel Beinin, *Workers Struggle Under Socialism and Neoliberalism*, Rabab el-Mahdi-Philip Marfleet(ed), **Egypt: The Moment of Change**, içinde, Zed Books, 2009, s.70.

²⁵⁶Ayubi, **The State and Public Policies in Egypt Since Sadat**, s.59.

²⁵⁷ Kassem, **a.g.e.**, s.27.

a. Siyasi Elitler

Mübarek döneminde siyasi elitler içindeki yönetici-idareci kadrosu büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. Zekeriya Azmi ve Kemal al-Shazli gibi siyasi figürler 1980'li yıllardan beri elit pozisyonlarını korumuşlardır. Hatta çoğu zaman elitler arasında sirkülasyon bile yaşanmamıştır. Osama al-Baz, devlet başkanının siyasi danışmanı olarak, Safwat al-Sharif, Enformasyon bakanı olarak, Yusuf Vali, Tarım bakanı olarak, 1981'den beri aynı görevi sürdürmüşlerdir.²⁵⁸ Ayrıca Atıf Sıtkı hükümeti, 1914 yılındaki ilk modern kabinenin kurulduğu günden bu yana en uzun (1986–1996) süre hizmet veren hükümet olmuştur.²⁵⁹ Fakat yönetimde bulunan bu kişilerin uzun süre varlık göstermelerinin nedeni Mübarek'in kişisel karizmasına engel teşkil etmedikleri içindir.

Askeri alanda yaşanan değişimler ise Mübarek'in merkeze askeri ağırlığını verirken kendine rakip bir elit kadrosunun oluşmasını da engellemeye çalışmasının sonucudur. 1980 yılında Sedat tarafından Savunma Bakanı olarak atanan Ebu Ghazala, görevine Mübarek döneminde de devam etmiştir. Ghazala, 80'li yılların Mısır'ın da ikinci adam olarak tanınıyor ve Mübarek'in halefi olarak görülüyordu.²⁶⁰ Bu yüzden Mübarek, Ghazala'yı 1989 yılında görevden almış ve yerine daha az karizmatik olan Hüseyin el-Tantawi'yi atamıştır. Tantawi'nin liderin meşruiyetine gölge düşürmeyen yapısı görevini Mübarek iktidarı kaybedene sürdürmesine hatta geçiş döneminde de önemli bir isim olmasına neden olmuştur.²⁶¹ Tantawiyle birlikte İstihbarat Başkanı Ömer Süleyman da Mübarek'e sadık kalan ve Mübarek sonrası dönem için düşünülen isimlerden biridir. Neredeyse 10 yıldır İstihbarat Başkanlığı görevini yürüten Süleyman, ülkenin en güçlü

²⁵⁸ Kassem, **a.g.e.**, s.28.

²⁵⁹ Kassem, **a.g.e.**, s.29.

²⁶⁰ Daniel Sobelman, Gamal Mubarak, President of Egypt, **Middle East Quarterly**, Vol.8, No.2, Summer 2001, s.33.

²⁶¹ Hinnebush, **a.g.e.**, s.197.

isimlerinden biri olmasına rağmen, Mübarek ile aynı yaşlarda olması, gelecek için zayıf bir aday olarak kalmasına yol açmıştır.²⁶²

Mübarek dönemi siyasi elit kompozisyonundaki önemli isimlerden birisi de Amr Musa'dır. 1991 yılında Dış İşleri Bakanı olarak atanan Musa, İsrail-Filistin meselesindeki başarılı politikalarıyla ülkenin gündemine oturmuştur. Mübarek'in zayıf dış politikalarının aksine Musa'nın yükselen imajı, siyasi otoritenin meşruluğuna gölge düşürmüştür. Bu yüzden, 2001 yılında Musa görevden alınmış ve yerine eski büyükelçi Ahmed Mahir getirilmiştir.²⁶³

Sonuç olarak, Mübarek dönemi siyasi elitleri Mübarek'in kişisel rızasına bağlı olarak şekillenmiştir. Nasır ve Sedat'ın aksine, sağlam bir otorite kuramayan Mübarek, siyasi elitleri kendine rakip olmayacak kişilerden seçmiş ve hatta özellikle iktidarı dönemince başkan yardımcısı bile seçmemiştir. Mısır siyasetinin Nasır döneminden beri klasik pratiği olan başkan yardımcısının devlet başkanının halefi olması, Mübarek'in uygulamaya koymaktan en çok çekindiği politika olmuştur. Başkan yardımcısı seçmemesine yönelik eleştirilere, bu yardımcının ileride illa ki başkan olmasının gerekmediğini de belirten bir ton da cevap vermesi, Mübarek'in halef seçme olayını sıcak bakmadığını göstermiştir.²⁶⁴ Bunun ardında yatan en büyük neden şüphesiz ki oğlu Cemal Mübarek'in bu görev için aday olarak düşünülmesidir.

b. Stratejik Elitler

Mübarek dönemi Mısır'ın ekonomik ve sosyal elitleri Sedat döneminde olduğundan çok daha fazla siyasi elit kompozisyonuna dâhil olmuştur. Mısır'daki iş adamları topluluğu son 10 yılda liberalleşme çağının başlangıcına göre daha birbirine bağlı ve ortak kararlar alabilen bir hale

²⁶² Sobelman, **a.g.m.**, s.35.

²⁶³ Kassem, **a.g.e.**, s.29.

²⁶⁴ Sobelman, **a.g.m.**, s.36.

gelmiştir.²⁶⁵ Özellikle Cemal Mübarek ve iş adamları kadrosunun siyasi arenada yükselmeleri ekonomik elitlerin son dönem Mısır siyasetindeki rolünü anlamak açısından önemlidir. Bir bankacı ve yatırımcı olarak Cemal Mübarek'in Londra'dan Kahire'ye dönmesi 1996 yılı itibariyle Mısırlı iş adamlarının devletle iş birliğini artıran bir unsur olmuştur. Cemal'in liberal ekonomi anlayışı ve ABD ile Mısır'ın ikili ilişkilerinde arabulucu rolü oynaması, Mısır'daki nüfuzlu iş adamlarının desteğini almasını sağlamıştır.²⁶⁶ 2002 yılında ise UDP'nin karar verme yapısının kilit noktasına Politika Sekreterliğine getirilmiştir. Politika Sekreterliğinin UDP politikalarını formüle etmek, UDP'nin modernleşmesini sağlamak gibi görevleri vardı. Politika Sekreterliği 200 kişilik kadrosuyla, Cemal Mübarek ve arkadaşlarının yönetimini üstlendiği bir kurum olmuştur. Cemal ile birlikte yükselen ve özelleştirmenin önde gelen isimlerinden olan ekonomik ve sosyal elitler ise siyaset bilimci Aly Eldin Helal, demir-çelik baronu olarak bilinen multi-milyoner Ahmed Ezz, Dış Ticaret ve Sanayi ²⁶⁷Bakanı Raşid Muhammed Raşid ve Yatırım Bakanı Mahmud Mohieddin'dir. Mübarek dönemi özelleştirmeleriyle birlikte büyüyen yeni iş adamları ya da ekonomik elit gruplarının Cemal Mübarek'e bağlı olarak 2000 yılı itibariyle başlayan siyasi yükselmeleri 2004 yılında Ahmet Nazif'in Başbakan olmasıyla tepe noktasına ulaşmıştır.²⁶⁸ UDP içindeki yeni elitler devletin ekonomi içindeki rolünü kısıtlamak isterken, eski elitler ise kamu sektörü ve bürokrasinin verdiği gücü kaybetmemek için buna karşı çıkıyorlardı. Zekeriya Azmi, Saffet Şerif, Müfid Şehab gibi eski elitler ile Cemal Mübarek, Ahmed Ezz, Ali Hilal Dessouki gibi yeni elitler arasındaki çatışma, UDP içindeki bölünmenin ve ekonomik elitlerin siyasileşmesinin önemli bir göstergesidir.²⁶⁹

²⁶⁵ Zaki, **a.g.e.**, s.132.

²⁶⁶ Mohammed Zahid, The Egyptian Nexus: The Rise of Gamal Mubarak, the Politics of Succession and the Challenges of Muslim Brotherhood, **The Journal of North African Studies**, Vol.15, No.2, June 2010, s.218.

²⁶⁷ Zahid, **a.g.m.**, s.218.

²⁶⁸ Stephan Roll, Gamal Mubarak and the Discord in Egypt's Ruling Elite, October 1, 2010, (Erişim) <http://carnegieendowment.org/2010/09/01/gamal-mubarak-and-discord-in-egypt-s-ruling-elite/6bcv>, 19 Nisan 2013

²⁶⁹ Roll, **a.g.m.**, October 1, 2010, (Erişim) <http://carnegieendowment.org/2010/09/01/gamal-mubarak-and-discord-in-egypt-s-ruling-elite/6bcv>

Mübarek dönemi merkezin siyasi ve ekonomik elitler arasındaki bölünmesinin diğer bir önemli nedeni, Mübarek'ten sonra yönetimi kimin devralacağı sorunudur. Cemal Mübarek'in UDP'nin karar mekanizmasına geçip adeta Başbakan gibi davranması, Beşşar Esad'ın yönetimi babasından devralmasının arifesinde, hem Mısırlılar hem de siyasi elitler arasında kaygıya neden olmuştur.²⁷⁰ Bu kaygılar, 1952 yılından beri devlet başkanlarının askeri kökenli olması, Cemal Mübarek'in, askerin destek ve rızasını almadan yönetimi ele geçiremeyeceği manasına geliyordu. Askerler ise parti ve hükümet içindeki bölünmeye tarafsız kalmış böylelikle yeni elitlere açık bir kapı bırakırken, eski elitlerle işbirliğini de sürdürmeye devam etmiştir. Ekonomik elitlerin siyasileşmesi, siyasi arena da yaşanan ikilemler, Mübarek'in kendi oğlunu işaret eden politikalar dışında yasal olarak halef bırakmaması, siyasi elitlerin anlaşmazlıklarında arabulucu olarak askerin devreye girmesi, Mısır'da orduya sınırsız bir güç vermiş ve nihayetinde de Mübarek'in devrilmesiyle geçiş yönetimini ordu üstlenmiştir.

c. Mübarek Dönemi Çevre

Mübarek döneminde, diğer dönemlerin aksine, ekonomik ve siyasi olarak pasifize edilmiş bir çevre söz konusu değildir. Mübarek'in siyasi meşruiyetini sağlamak için kullandığı demokrasi söylemi yerini getirilmemiş bir vaat olarak çevreyi isyana teşvik eden bir unsur olmuştur. Sedat döneminden beri uygulanan ekonomik politikalar, devletin ekonomideki varlığının azalması, yerel sermayenin canlanması ve İslami sermayenin yükselmesine neden olmuştur. Bu yüzden halkın ekonomik kaynaklara devlet dışında ulaşımının önünün açılması, sosyal refah devleti anlayışından vazgeçilmesi gibi uygulamalar siyasi iradenin gönüllü aktarımına engel teşkil etmiştir. Ayrıca Mübarek döneminde çevrenin, diğer dönemlerdeki çevreden önemli bir farkı da, siyasi liderin şahsına yönelik protestoların

²⁷⁰ Sobelman, **a.g.m.**, s.37.

gerçekleşmesidir. Yani çevrenin siyasi pasifliği Mübarek döneminde özellikle 2000'li yıllarla birlikte aktif protesto hareketlerine dönüşmüştür. Eisenstadt, modern siyasi süreçlerin temel karakteristiklerinden olan çevrenin merkeze katılma talebinin açık, demokratik ya da çoğulcu rejimlerde değil, otokratik ve totaliter rejimler içinde de gelişebileceğini savunur.²⁷¹ Siyasi aktivizmin bir sınıf yapılanması temelinde kitleleri harekete geçirmesi Mısır içinde kentli orta sınıfın organize ettiği hareketler temelinde olmuştur. Bu hareketlerin içinde en popüler olanları kuşkusuz Kifaya (Yeter), 6 Nisan Gençlik Hareketi ve Değişim İçin Milli Birlik, Hepimiz Khaled Said'iz, gibi hareketlerdir. Diğerlerine oranla en etkili hareketler ise Kifaya ve 6 Nisan Gençlik Hareketidir.

i) Kifaya

Mısır İçin Değişim Hareketi, 2004 yılında Mısır'ın ilk sosyal hareketi olarak, en bilinen sloganı yeter anlamına gelen Kifaya ile tanınmıştır. Kifaya'nın Mısır'da daha önce gerçekleşen ekmek ayaklanması ya da ekonomik sıkıntılarla ilgili ayaklanmalar dışında direkt olarak Mübarek'i hedef alan bir organizasyon olması, rejimin karşısına çıkan ilk siyasi ayaklanma olmasını sağlamıştır.²⁷² Muhalif bir hareket olma özelliğini taşıırken, ideolojik olarak herhangi bir sabite bağlı kalmayan Kifaya, kurucuları ve üyeleriyle, entelektüeller, sosyalistler, İslamcılar gibi farklı siyasi fikirlerle sahip tüm yaşam tarzlarından insanların bulunduğu bir örgütlenmeydi. Kifaya ilk büyük ayaklanmasını 2005 yılında yapmış ve bir ilke imza atarak Mübarek'i istifaya çağırmıştır.²⁷³ Kifaya'nın istediği değişiklikler ise hem siyasi hem sosyo-ekonomik hayatta büyük reformların yapılması manasına geliyordu.

²⁷¹ S.N.Eisenstadt, *Modernity in Socio-Historical Perspective*, (ed) Eliezer Ben-Rafael and Yitzhak Sternberg, **Comparing Modernities Pluralism versus Homogeneity**, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers and VSP, 2005, s.36.

²⁷² Rabab El-Mahdi, *The Democracy Movement: Cycles of Protest*, Rabab el-Mahdi-Philip Marfleet(ed) **Egypt: The Moment of Change**, London and New York, Zed Books, 2009, s.89.

²⁷³ Seta Policy Reports, **The Anatomy of Egyptian Revolution From 25th of January to the New Constitution**, January, 2012, Report No.9, s.14.

Bunlardan birkaçı şöyledir; (1)Devlet Başkanlığı koltuğundan başlamak üzere, her alanda gücün tekelleşmesinin sona ermesi, (2)Hukukun üstünlüğü, (3)Ekonomik tekelleşmenin ve ulusun zenginliğinin israf edilmesinin sona ermesi, (4)Mısır'ın uluslar arası arenada ki öneminin ve itibarını geri kazanması.²⁷⁴ İstenilen değişikliklerden birincisinin temel sebebi, Mübarek'in 2005 seçimleriyle Devlet Başkanlığı'nı 5. kez 6 yıllığına yeniden ele geçirmesidir. Bununla birlikte oğlu Cemal Mübarek'in devlet başkanlığı için Mübarek'in halefi olarak görülmesi, saltanat yönetimi kurulmak istenildiği gerekçesiyle Kifaya'nın karşı çıktığı bir durum olmuştur.²⁷⁵ Hukukun üstünlüğü isteği ise aslında var olan hukuk sisteminin siyasi iradede bağımsız olarak işleyebilmesi isteğidir. 2005 seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle ülkenin önde gelen iki hakimi Mahmud Makki ve Hisham al-Batawisi parlamento seçimlerini tasdik etmeyi reddetmişlerdir. Bu yüzden 2006 yılında hukuki dokunulmazlıkları elinden alınmış ve devletin yasal düzenini bozmakla suçlanmışlardır. İnsan Hakları İzleme Komitesinin bu olaya yorumu "Hükümetin hakimleri görevlerini yaptıkları için yargıladı" olmuştur.²⁷⁶ Bunun üzerine yapılan protesto gösterilerine Kifaya büyük katkı göstermiş ve yargının bağımsızlığı için çaba göstermiştir. Üçüncü madde ise, ekonominin merkez tekeline alınmasının ya da diğer bir deyişle Cemal Mübarek ve iş adamları kadrosunun ekonomik faaliyetlerinin önüne geçilmesi anlamını taşımaktadır. Dördüncü madde, diğerlerine oranla, Mısır için bir gurur meselesi haline gelmiş dış politikayla ilgili yapılması istenen değişikliklerdir. Uluslararası arena da Mısır'ın siyasi itibarını sarsan üç olay, Oslo Barış Sürecinin başarısız olması, 2000 yılındaki ikinci Filistin intifadası ve 2003 Irak İşgali, Kifaya'nın Mübarek'i suçladığı diğer bir alandır.²⁷⁷ Rejimin İsrail'le olan yakın ilişkileri, Irak Savaşı'nın tarafı olunmasa bile ABD'ye yeterli eleştiride bulunulmaması gibi sebepler özellikle Filistin meselesi neredeyse tüm ülkenin üzerinde anlaştığı bir konuydu.

²⁷⁴ El-Mahdi, "The Democracy Movement: Cycles of Protest", s.90.

²⁷⁵ Henri Onodera, The Kifaya Generation: Politics of Change Among Youth in Egypt, **Suomen Antropologi Journal of the Finnish Anthropological Society**, Vol. 34, No.4, Winter 2009, s.48.

²⁷⁶ Human Rights Watch (2006) Egypt Investigate Election Fraud, Not Judges, April 4, 2006 (Erişim) <http://www.hrw.org/en/news/2006/04/24/egypt-investigate-election-fraud-not-judges>, 20Nisan 2013

²⁷⁷ El-Mahdi, Enough! Egypt's Quest for Democracy, s.1021.

Genel itibariyle Kifaya, istediği hiçbir siyasi reforma ulaşamasa bile, rejimi eleştirebilme geleneğini yerleştirmiş ve diğer grupları örgütlenme açısından cesaretlendirmiştir. Ayrıca Kifaya, sosyal ve dijital teknolojiyi iletişim ve harekete geçme yöntemi olarak kullanan ilk siyasi girişim olmuştur.²⁷⁸

ii) 6 Nisan Gençlik Hareketi

6 Nisan Gençlik Hareketi, 6–7 Nisan 2008 yılında Mahalle el-Kübra'daki tekstil işçilerinin ayaklanmasına destek veren, 100.000 üzerinde üyesi olan bir Facebook grubunun daha sonradan siyasi bir harekete dönüşerek, bu tarihi greve atfen 6 Nisan adını almalarıyla ortaya çıkmış bir harekettir.²⁷⁹ 6 Nisan hareketinin Kahire merkezli yönetici kesimi eski Değişim için Gençlik hareketinin İşçi ya da Ghad Partisinden üyeleri olsa da, üyelerin çoğunluğu siyasette yeni olan kişilerdi. Üniversite öğrencileri, genç profesyoneller, işsizler ve Facebook grubu sayesinde harekete geçen kişilerdi.²⁸⁰ Mahalle el-Kübra işçi sınıfının tarihi merkezi olarak 2008 yılında tüm beyaz yakalı devlet çalışanlarının dâhil olduğu bir greve sahne oluyordu. Çoğu talep, ücretlerin arttırılması, sözleşme şartlarının iyileştirilmesi, prim ve iş güvenliği gibi ekonomik nedenler etrafında toplanıyordu. Bu sosyo-ekonomik protesto 6 Nisan Gençlik Hareketi başta olmak üzere, diğer hareketlerin de destek vermesiyle Mısır tarihinin en büyük protesto hareketine dönüşmüştür.²⁸¹ Mahalle el-Kübra ayaklanmasının siyasi bir ayaklanmaya dönüşmesi ise, grev sırasında sadece ekonomik iyileştirmelerin değil devletin ekonomi politikasının değiştirilmesinin istenmesidir. Mübarek dönemi özelleştirme politikasının tavan yaptığı dönem

²⁷⁸Guide to Egyptian Elections, Kifaya (The Movement For Change), October 22, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/22/the-egyptian-movement-for-change-kifaya>, 20 Nisan 2013

²⁷⁹Guide to Egyptian Elections, The April 6 Youth Movement, October 22, (Erişim) , <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/22/the-april-6-youth-movement>, 20 Nisan 2013

²⁸⁰Onodera, **a.g.m.**, s.53.

²⁸¹El-Mahdi, Enough! Egypt's Quest for Democracy, s.100.

2004 yılında Cemal Mübarek kadrosunun güçlü isimlerinden Ahmed Nazif'in Başbakan olduğu dönemdir. Nazif kabinenin ilk yılında 17 tane kamu girişimini özelleştirerek neredeyse bir ilke imza atmıştır. Bu özelleştirmelerin ise işçiler ve düşük gelir grupları üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. Mısır'da yoksulluk sınırı 2 dolar iken, 10 milyon Mısırlı günde sadece 1 dolar kazanır hale gelmiştir.²⁸² Bu yüzden ülkenin ikinci büyük sektörü olarak tekstil sektörü özelleştirmelere karşı ayaklanmış ve diğer gençlik hareketleri de bu ayaklanmaya destek vermiştir. Bu gençlik hareketlerinden olan 6 Nisan Hareketi de, bu ayaklanmaları sonrada varlığını devam ettiren bir yapılanma olmuştur

²⁸² Seta Policy Report, The Anatomy of Egyptian Revolution From 25th of January to the New Constitution, s.21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİMİN SONUÇLARI: SAF DEVRİME ULAŞMA ÇABALARI

Eisenstadt'a göre devrimin, saf bir devrim olabilmesi için var olan sistemin tüm kurumlarıyla birlikte değişmesi ve yeni bir döneme geçilmesi gerekir. Bir sosyal değişikliği devrim olarak adlandırabilmek için, sadece neo-patrimonyal yöneticinin değil aynı zamanda sistemin devamını sağlayacak tüm neo-patrimonyal kurumlarında alaşağı edilmesi elzemdir. Devrimin ön koşullarının sağlanması ve patrimonyal yapının devamını sağlayan merkez-çevre ilişkilerinin çevre lehine değişmeye başlaması, devrimin gerçekleşmesi için yeterli sebepleri ortaya koymaktadır. Eisenstadt, siyasi otoritenin devrilmesini, sosyal değişim ve dönüşüm yolunda bir başlangıç olarak görmekte ve saf bir devrime ulaşmak için, devrim sonucu ortaya çıkan atmosfere önem vermektedir. Buna göre saf bir devrim için, devrimle birlikte olması gereken değişiklikleri beş başlık altında toplamıştır. (1)Mevcut rejimin şiddet yoluyla değişimi, (2)Merkezdeki siyasi elitlerin tasfiyesi, (3)Tüm kurumsal alanlarda kapsamlı değişiklik, (4)Geçmiş ile radikal kopuş, (5) Güçlü bir ideoloji ve devrimci imaj.²⁸³ Devrimle birlikte tüm bu değişikliklerin olması saf bir devrimin olduğunu ve geçiş sürecinin tamamlandığını gösterecektir. Fakat devrim olsa bile bu değişikliklerin gerçekleşmemesi, normalleşme sürecinin anormallikleri olarak kalacak ve saf devrime ulaşılamayacaktır. Buna göre, Mısır'da gerçekleşen halk ayaklanması sonucu siyasi otoritenin devrilmesi, bir üçüncü dünya ülkesi olarak Mısır'ın devrim gerçekleştirdiği izlenimini vermektedir. Mısır Devriminin gerçek bir devrim olup olmadığı ise devrim sonucunda gerçekleşecek değişikliklere bağlıdır.

²⁸³Eisenstadt, *Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*, s.348

I. MEVCUT REJİMİN ŞİDDET YOLUYLA DEĞİŞİMİ

Mısır'daki yozlaşma, ekonomik şartların kötülüğü ve siyasi haklardan yoksunluk gibi devrime yol açacak pek çok şartın bir arada bulunması sosyal değişikliğe yol açacak faktörler olarak görülmesine rağmen, devrimin zamanının tahmin edilmemesi sosyal bilimcilerin çoğu zaman Mısır ve Ortadoğu ülkelerini diğer ülkelerden ayıran bir istinacılığa (exceptionalism) saplanmalarından dolayıdır.²⁸⁴ Bu tür karışık sistemler, Mısır için Mübarek sistemi örneğinde olduğu, kırılğan bir yapıya eğilimli olmalarına rağmen, aynı zamanda herhangi görünür bir risk taşımadıkları için devamı mümkün olan yapılar olarak görülmüşlerdir.²⁸⁵ Mısır'da son dönemde merkez-çevre ilişkilerinin yapısında olan değişiklikler (çevrenin aktif olarak siyasi ve ekonomik konularda merkezi etkilemeye başlaması, sosyal hareketlerin sadece Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehir merkezlerinde değil küçük şehirlerde de faaliyet göstermeye başlaması gibi), demokratikleşme yolunda atılan adımlar, İslami ya da diğer özel sosyal hizmet kurumlarının devletten bağımsız devletin rolünü paylaşır hale gelmesi, göz ardı edilmiştir. Bu yüzden Mısır'da siyasi otoritenin devrilmesi, kimi kesimler tarafından yine Mısır halkı dışında diğer pek çok güç odağının yaptığı bir değişiklik olarak görülmüştür. Fakat bu oryantalist bakış açısının aksine, Mısır devrimi top yekûn bir halk hareketi olarak, 1952 yılından beri süren otoriter yönetime kendi iç dinamikleri yoluyla son vermiştir.

²⁸⁴Bellin, **a.g.m.**, s.139. İslami kesimin Mübarek sonrası siyasi platformunun temel aktörü olması, din ile demokrasi sorununu yeniden gündeme getirmiştir. İslami partilerin Mübarek öncesi dönemde sistemle bütünleşmeye çalışmaları Takiyye yapmak olarak görülmüştür. (Robert Springborg, **Mubarak's Egypt**, s.219.)İslami kesimin demokrasiye verdiği desteğin ancak seçimler yoluyla var olabildikleri için olduğu, yönetimi ele geçirmeleriyle birlikte otoriter yönetime dönecekleri kaygısı bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, dinle özellikle İslam ile otoriteryanizm arasında kurulan bağlantıya eleştirel bir bakış için bkz. Alfred C. Stepan, Religion, Democracy and the "Twin Tolerations" **Journal of Democracy**, Vol.11, No. 4, October 2000, s.37-57..

²⁸⁵Daniel L. Tavana, Party Proliferation and Electoral Transition in Post-Mubarek Egypt, **The Journal of North African Studies**, Vol.16, No.4, December 2011, s.555.

A. Mübarek'in Otoriter Yönetiminin Devrilmesi

Mısır'daki rejim karşıtı ayaklanmanın, ülkenin iç dinamikleri dışında bir tetikleyicisi varsa bu konuda en büyük rol Tunus halkına düşmektedir. Tunus'ta 2011 yılında başlayan demokrasi yanlısı hareket, Yasemin Devrimiyle sonuçlanmış ve Bin Ali'nin otoriter yönetimi son bulmuştur. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı eski başkanı ve Değişim için Milli Birlik hareketinin kurucusu olarak Muhammed El-Baradei 24 Ocak'ta Mısır neden hala duruyor diyerek ülkeyi harekete geçirmiştir. Bunun üzerine 6 Nisan Gençlik Hareketi, Khaled Said adlı gencin polis tarafından öldürülmesi üzerine kurulan Hepimiz Khaled Said'iz adlı Facebook grubuyla birlikte 25 Ocak'ta tüm üyelerini Tahrir Meydanına toplanmaya çağırmıştır. 25 Ocak'ta Khaled Said ve 6 Nisan hareketlerine ek olarak, Adalet ve Özgürlük için Gençlik, Özgürlüğün Öncü Gücü, Ghad Partisi ve El-Baradei grubu gibi hareketlerde protestonun organize edilmesinde yer almıştır.²⁸⁶ İskenderiye, Mansura ve Süveyş'teki ayaklanmalara Khaled Said Hareketi, El-Baradei grubu, Ghad Partisi ve Demokratik Cephe önderlik ederken, Sharqia ve İsmailideki ayaklanmalara, 6 Nisan Hareketi, Değişim için Milli Birlik ve Müslüman Kardeşlerin çoğu üyesi, organizasyondan bağımsız olarak önderlik etmişlerdir.²⁸⁷ Sosyal hareket önderlikleri dışında ayaklanmanın sonlarına doğru kalabalıklar neredeyse tüm Mısır halkının karışımı haline gelmiştir. Tüm yaşlardan insanlar, kadın-erkek, eğitilmiş-eğitimsiz, zengin-fakir, orta sınıf, Hristiyan-Müslüman bu ayaklanmaya katılmışlardır. Gençler, Batı basınında Facebook devrimcileri olarak, öne çıkarılsa da, hatta ayaklanmanın başlaması ve organizasyonunda hayati önemde olsalar bile, Mısır halkının tamamı bu ayaklanmaya katılmış ve Mübarek'in devrilmesine destek vermiştir.²⁸⁸ Mısır ayaklanması sosyal hareketler öncülüğünde Tunus'ta Bin Ali'nin devrilmesinde tam on gün sonra yani 25 Ocak 2011

²⁸⁶ Cyber ignition: The key role of the uprising's youth movements," *Ahram Online*, March 7, 2011. (Erişim) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/5362/Egypt/Politics-/Cyber-ignition-The-key-role-of-the-uprisings-youth.aspx>, 20 Nisan 2013

²⁸⁷ Cyber ignition: The key role of the uprising's youth movements," *Ahram Online*, March 7, 2011.

²⁸⁸ Peter Khalil, Wildfires and ways forward: Egypt's transition to democracy, *Global Change, Peace and Security*, Vol.23, No. 2, June 2011, s.250.

tarihinde başlamıştır. Tarihe 25 Ocak Devrimi olarak geçecek bu ayaklanma kitlesel protestoların ülke çapında yayılmasından 18 gün sonra yani 11 Şubat'ta 30 yıllık Hüsnü Mübarek hükümetini devirmiştir.²⁸⁹ 25 Ocak'ta başlayan halk ayaklanması yozlaşma, şiddet, yoksulluk ve işsizliği reddetmiştir. Mısır tarihinde benzeri olmayan bu devrim siyasi, ekonomik ve sosyal talepleri olan tüm yaşam biçimlerinden insanları bir araya getirmiştir. Mısır, bundan sonra nasıl bir yol izlerse izlesin, gerçekleşen devrim halkın uzun süredir devam eden otoriter rejim korkusunun sonunu getiren bir olay olmuştur.²⁹⁰

1. Müslüman Kardeşlerin Rolü

Mübarek sonrası Mısır siyasi hayatının temel aktörü olan MK'nın ayaklanma boyunca gösterdikleri tavır devrimi ideolojik bir zeminden soyutlaması bakımından da önemlidir. MK protesto hareketlerinde anahtar konumda bulunmasına rağmen, bu hareketleri ne teşvik etmiş ne de itici gücü olarak arka planında yer almıştır. Başlangıçta MK'nın 30 yıldır Mübarek yönetimi tarafından bastırılan geleneksel kadrosu, ayaklanmalara destek vermekte gönülsüz davranmıştır. Mübarek ve onun kadim kadrosu gibi başlangıçta ne olduğunu anlayamamış ve çekingen davranmışlardır.²⁹¹ Fakat daha sonra MK'nın eğitimli genç kadrosunun bireysel olarak ayaklanmaya katılmasına ve İslami kesimleri de bu ayaklanmalara katılmaya teşvik etmelerine izin verilmiştir. Fakat MK'nın rejim karşıtı ayaklanmaya aktif olarak katılmamasının alternatif açıklamaları da bulunmaktadır. Buna göre, MK'nın protesto hareketlerinde gücü ele geçirmek istememesinin nedeni, farklı gruplar tarafından desteklenen ayaklanmanın ruhuna gölge düşürmemektir. Eğer, MK tarafından İslami bir devrim yürütülürse, ayaklanmalar sadece bazı insanların desteğin kaybetmekle kalmayacak aynı

²⁸⁹ Joya, **a.g.m.**, s.367.

²⁹⁰ Joya, **a.g.m.**, s.368.

²⁹¹ Khalil, **a.g.m.**, s.250.

zamanda uluslararası alandan gelecek bir baskıyla da karşılaşacaktı. Bu yüzden MK ayaklanmalara katılmakta organizasyon olarak bulunmaktan ziyade, üyelerine bireysel katılma hakkı tanımıştır.²⁹² Her iki tür açıklama da sonuç olarak MK'yı devrimin merkezine koymamıştır.

2. Şiddet Yerine Pasif Direniş

2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde gerçekleşen demokrasi yanlısı hareketler, büyük değişiklikler getirmekle birlikte her ülke için farklı sonuçlar doğurmuştur. Mübarek gibi kimi diktatörler düşerken, kimileri de Libya'daki Kaddafi örneğinde olduğu gibi, iktidarı bırakmamak adına güvenlik güçlerini kendi halka karşı kullanmıştır. Bu durumda, Mısır'da siyasi otoritenin pasif bir halk direnişiyle düşürülmesi, Eisenstadt'ın şiddet teziyle çatışmaktadır. Avrupa modernleşmesinin temeli olan Fransız İhtilali şiddet ortamını referans alarak devrimin şeklini belirleyen Eisenstadt'ın, her rejim değişikliğinin şiddet yoluyla olacağı öngörüsü, Mısır devrimi için geçerli değildir. Mısır devriminin kendine özgü dinamikleri şiddet kullanmaya gerek kalmadan siyasi otoritenin tasfiyesini mümkün kıldığı için, yıkıcı yöntemlere başvurulmamıştır.

Devrim sonuçlarından belki de en önemlisi olan siyasi otoritenin devrilmesi, bölgedeki tüm ülkeler için liberal demokrasiye geçildiğinin kanıtı değildir. Tunus ve Mısır gibi demokrasiye geçişin sağlandığı ülkeler de bile, devrimin başarıyla tamamlandığı söylenemez.²⁹³ Rejimin sadece görünen yüzü olan liderlerin devrilmesi, otoriter rejimlerin devamını sağlayacak tüm mekanizmanın yok edilmesi manasına gelmemektedir.

²⁹² Seta Policy Reports, The Anatomy of Egyptian Revolution From 25th of January to the New Constitution s.20.

²⁹³ Khalil, a.g.m., s.249.

II. MERKEZDEKİ SİYASİ ELİTLERİN TASFİYESİ

A. UDP Elitlerinin Tasfiyesi

25 Ocak'ta başlayan halk ayaklanması devam ederken, isyanı bastırmak adına çeşitli yöntemler deneyen Mübarek yönetimi, UDP'de kadro değişikliği yaparak kaos ortamına bir çözüm bulmaya çalışmıştır. UDP genel sekreteri Saffet El-Şerif ile partinin politika komitesi başkanı Cemal Mübarek'i görevden alarak yerine reformcu olarak görülen Hossam Badrawi'yi atamıştır.²⁹⁴ Siyasi elitlerin özellikle Cemal Mübarek ve kadrosunun tasfiyesini isyanı bastırmak için yeterli gören Mübarek, 2004'te İç İşleri Bakanlığı'na gelen ve halk tarafından yolsuzluk ve adaletsizliğin nedeni olarak görülen Nazif'i de görevinden almıştır.²⁹⁵ Fakat Tahrir atmosferini de anlamakta başarısız olan Mübarek nihayetinde istifa etmiştir. Mübarek'in istifasından sonra bir saatten az bir süre içinde UDP Genel Sekreteri Hossam Badrawi'nin de parti lideri olarak istifa etmesi, Mısır siyasi tarihinde 1978'den beri var olan UDP'nin hâkimiyetine son vermiştir. Mübarek'in istifasından sonra çoğu girişimci UDP ile bağlarını kopararak dağılmışlardır. Yolsuzluk ya da diğer benzeri suçlardan dolayı pek çok kişi itibarını kaybetmiş ve hakkında dava açılmıştır. Eski Kamu Girişim Bakanı ve aynı zamanda demir-çelik sanayi devi olan Ahmed Ezz hakkında kamu fonlarını israf ettiği gerekçesiyle bir dava açılmış ve mahkeme Ezz'i 34 yıl hapse mahkûm etmiştir.²⁹⁶ Bunun dışında Cemal Mübarek takımından çoğu akademisyen yolsuzluğa adı karışmış bile olsa üniversitelere geri dönebilmiştir. Devrim sonrası Mısır'da eski rejimin elitlerine karşı olan marjinalleştirmenin siyasi elitlere yönelik olarak değil, siyasileşen ekonomik

²⁹⁴ Hossam Badrawi Replaces NDPs Secretary General, **Ahram Online**, February 5, 2011, (Erişim) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/5039/Egypt/Politics-/Hossam-Badrawi-replaces-NDPs-Secretary-general-Saf.aspx> 21 Nisan 2013

²⁹⁵ Eberhard Kienlei, Egypt Without Mubarak, Tunisia after Bin Ali: Theory, History and the Arab Spring, **Economy and Society**, Vol.41, No.4, November 2012, s.535.

²⁹⁶ Ahmed Ezz Sentenced to 34 Years for Squandering Public Funds, **Egypt Independent**, March 6, 2013, (Erişim) <http://www.egyptindependent.com/news/ahmed-ezz-sentenced-34-years-squandering-public-funds> 22 Nisan 2013

elitlere yönelik olması, devrimin ekonomik kaynağını gözler önüne seren önemli bir konudur. Eski rejimin siyasi elitlerinin UDP dışında büyük bölümünü oluşturan askeri elitlere karşı bir hareketin olmaması hatta ordunun devrimcilerle iş birliği yaptığı yanlışlığı, sorunun siyasi değil ekonomik temelli olmasından kaynaklanmaktadır. Mübarek'in Nazif yerine atadığı son Başbakanı Ahmed Şefik, herhangi bir yolsuzluğa bulaşmadığı için, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Mursi'nin rakibi olabilmıştır. Bu tablo, devrimin amacının 1952 yılında kurulan asker temelli devlet anlayışından vazgeçmek değil, 1991 yılında Mübarek tarafından başlatılan ekonomi politikasını değiştirmek olduğu izlenimi vermektedir. Bu yüzden, Özelleştirme politikasıyla özdeşleşen Cemal Mübarek ve ahbap-çavuş (crony) kapitalizmi²⁹⁷, halkı isyana teşvik eden en büyük sebep olduğu için, Mübarek döneminin siyasi elitlerinin büyük bir kısmı, Mübarek sonrası dönemde de siyasi arena da varlıklarının sürdürmeye devam etmişlerdir. Devrimden sonra geçiş hükümeti Essam Sharaf Başbakanlığı önderliğinde kurulduğunda, tanınan hiçbir iş adamı hükümette yer almıyordu. Onların yerine yeni hükümette Yahya El-Cemal, Ahmed El-Burai, Macit Osman, Hazem Beblawi, Gouda Abdel Khalek gibi eski rejim tarafından yozlaştırılmamış memurlar ve tarafsız ya da sol eğilimli akademisyenler vardı.²⁹⁸

B. Demokrasiye Geçiş Dönemi

1. Yüksek Askeri Konsey

Mübarek'in istifasının ardından, Mısır Yüksek Askeri Konseyi(YAK) geçiş dönemini yönetmek için ülkenin kontrolünü üstlenmiştir. Mübarek'in düşmesiyle birlikte, militer yapılanma, YAK öncülüğünde kendine devrim

²⁹⁷John Sfakianakis, The Whales of the Nile: Networks, Businessman and Bureaucrats During the Era of Privatization in Egypt, Steve Heydemann (ed), **Networks of Privilege in the Middle East: The Politics of Economic Reform Revisited**, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s.78.

²⁹⁸Kienlei, a.g.m., s.535.

destekçisi pozisyonu vermiş ve Mısır'ın asker kökenli siyaseti geçiş döneminde de devam etmiştir. Çoğu Mısırlıda askerin geçiş dönemi için üstlendiği rolü kabullenmiştir. Ayaklanmadan sonra yapılan bir kamuoyu yoklamasında Mısırlıların %94'ü hala orduya güven duyduklarını belirtmişlerdir.²⁹⁹ YAK, Mareşal Muhammed Hüseyin Tantawi önderliğindeki 20 yüksek rütbeli askerin yönetiminde demokratik seçimler yapıp yönetimi sivilere devredene kadar iktidarda kalmıştır. YAK demokrasiye geçiş sürecinde üstlendiği aracı rolünü ilk olarak 13 Şubat'ta Anayasanın askıya alınmasıyla kullanmıştır. Bununla beraber, avam kamarası olan, halk meclisini ve senato görevi yapan, Şura Konseyini de feshetmiştir.³⁰⁰ Demokratik seçimlerin yapılabilmesi için diğer bir önemli görev ise var olan ve yeni kurulacak olan partilerin seçimlerde önünü açmak için gerekli olan Siyasi Partiler Kanunu'nun değişmesiydi. En yakın zamanda yapılması planlanan seçimlerde rekabet ortamı yaratabilmek için YAK, 1971 Anayasasının değiştirilmesine karar vermiştir. Anayasal değişikliğin referanduma sunulabilmesi için taslak hazırlamakla görevli 8 kişiden oluşan bir uzman hukukçu grubu oluşturulmuştur.³⁰¹ Anayasa değişikliği için görevlendiren 8 kişiden biri olan Tarık El-Bişri'nin İslami yönüyle bilinen saygın bir hakim olması³⁰² asker ve MK ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilebilecek bir olay olduğu için anayasal değişikliğin Mübarek sonrası Mısır güç dengesini yansıtması bakımından da önemlidir. Anayasa değişikliği komitesi seçim sürecini demokratikleştirmek adına bir dizi öneri sunmuştur. Bunlar, Başkanlık süresinin 6 yıldan 4 yıla inmesi ve sadece 2 kez üst üste seçilme kısıtlamasının getirilmesi, başkanın en az bir tane başkan yardımcısı ataması, yargının seçimleri denetleme ve hüküm verme rolünün yeniden tesis edilmesi ve olağanüstü hal ilan etmek için Millet Meclisi'nin onayının

²⁹⁹H.A Hellyer, The Chance for Change in the Arab World: Egypt's Uprising, **International Affairs**, Vol. 87, No. 6, 2011, s.1316.

³⁰⁰ Tavana, **a.g.m.**, s.558.

³⁰¹ Tavana, **a.g.m.**, s.559.

³⁰² Carrie Rosefsky Wickham, The Muslim Brotherhood and Democratic Transition in Egypt, **Middle East Law and Governance**, No.3, 2011, s.213.

gerekmesi gibi önerilerdir.³⁰³ 19 Mayıs 2011 tarihinde ülke çapında yapılan bir referandumla bu değişiklikler halka sunulmuş ve %77 gibi bir evet oranıyla kabul edilmiştir. Çoğu analiz bu sonucu Mısırlıların istikrar ve otoritenin sivil hükümete çabuk bir şekilde devredilmesi için duyduğu arzunun bir göstergesi olarak kabul ederken, diğerleri ise %23 hayır oyunun MK ve Selefilere karşı olanların oyları olduğunu iddia etmiştir. Yani yeni bir Anayasa yazılacağı zaman Şeriat'ı referans alan maddelerin kabul görmeyeceğinin zemini bu referandumla atılmıştır.³⁰⁴

2. 2011 Parlamento Seçimleri

YAK'ın yönetimi sivil iktidara devretmesi için önemli bir aşama olan parlamento seçimleri hazırlıkları da bir takım yasal düzenlemelerin yapılmasıyla başlamıştır. Millet Meclisi ve Şura Konseyi Kanunu seçim bölgelerinin belirlenmesi ve liste adaylarıyla bağımsız adayların sayıları konusunda anlaşmazlık yüzünden iki kere değiştirilmiştir. Kanunun son hali ise şöyle olmuştur; (1)Parlamentonun üçte birini bağımsız adaylar, üçte ikisini ise parti listelerindeki adaylar oluşturacaktır. (2)508 kişilik Millet Meclisinin, 332'si parti listesi yoluyla, 166'sı bağımsız adaylık yoluyla, geri kalan 10 tanesi ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilecektir. (3)Şura Konseyinin üye sayısı 390'dan 270'e düşürülmüştür. Şura Konseyi üyelerinin 90 tanesi Cumhurbaşkanı tarafından, 120 tanesi parti listelerindeki adaylardan geriye kalanlar ise bağımsız adaylardan seçilecektir.³⁰⁵

Neredeyse 60 yıllık otoriter yönetimin sonunda gerçekleşecek olan demokratik seçimler, partiler arasındaki mücadeleyi ve aktiviteleri arttırmıştır. Mübarek'in istifasının ardından bir takım yeni siyasi gruplar değişen siyasi partiler kanununun yasal şemsiyesi altında tanınmak için uğraşmışlardır. Parlamento üyelerinin üçte ikisinin liste yöntemiyle seçilmesi, ülke içinde

³⁰³Ray Bush, Egypt: A Permanent Revolution? *Review of African Political Economy*, Vol.38, No. 128, June 2011, s.303.

³⁰⁴Wickham, *a.g.m.*, s.213.

³⁰⁵Tavana, *a.g.m.*, s.559.

güçlü parti faaliyetlerine yol açmış ve UDP'nin boşluğunu doldurmak isteyen yeni partiler yoğun bir seçim sürecine girmiştir.³⁰⁶

a. Mübarek Sonrası Siyasi Partiler

Mısır'da siyasi partiler Sedat dönemiyle birlikte var olmaya başlasa da yine de hakim parti ASB'nin ya da UDP'nin gölgesinde kalmışlardır. Genel itibariyle sol ya da liberal partiler açıktan örgütlenebilen partilerken, İslami tabanlı siyasi hareketler ittifaklar yoluyla siyasi alanda var olmaya çalışmışlardır. Müslüman Kardeşler'in siyasi geçmişi uzun olmakla beraber siyasi alanda bağımsız olarak var olabilmeleri yeni bir dönemin kapısını açmıştır. Ayrıca devrim sırasındaki sosyal hareketler ya da devrim ideolojisini benimsemiş hareketler siyasi arenanın yeni aktörleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Mısır'daki siyasi parti kompozisyonu İslami, liberal ve sol eğilimlerine bağlı olarak üç grupta incelenecektir.

(1) Dini Partiler: Hürriyet ve Adalet Partisi ve İslami Blok

Hürriyet ve Adalet Partisi Sedat döneminden beri faaliyet gösteren Müslüman Kardeşler örgütünün siyasi kolu olarak 2011 sonrası Mısır siyasi sisteminde yerini almıştır. Siyasi partilerin dini bir kimlikle kurulmaları önceki dönemlerde olduğu gibi hala yasak olmakla beraber, MK, Hürriyet ve Adalet partisini sivil bir parti olarak kurmuş ve organizasyondan ayrı bir varlık olduğunu söylemiştir.³⁰⁷ MK temel amaçlarının bu partiyle özgürlük ve adaletin evrensel manaları üzerine kurulu demokratik ve sivil, İslam'ın temel değerleri ışığında rengi, dini, mezhebi ve siyasi ideolojisini önemsemeksizin tüm Mısırlıları kapsayacak bir devlet kurmak olduğunu belirtmişlerdir. Yani

³⁰⁶ Tavana, **a.g.m.**, s.560.

³⁰⁷ Guide to Egypt's Transition, Freedom and Justice Party, Carnegie Endowment for International Peace, September 9, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/22/al-hurriyya-wa-al-%E2%80%98adala-freedom-and-justice-party>, 10 Nisan 2013

siyasi alanda ne militer ne de teokratik bir devletin destekçisi olan Hürriyet ve Adalet Partisi, sivil devlet vurgusunu hiçbir zaman kaybetmemiştir. Sosyo-ekonomik alanda ise İslam hukuku ve sosyal adalet çerçevesinde pazar ekonomisine bağlı olan, devletin sivil toplum ve özel sektör ile işbirliği yoluyla ekonomik büyümeyi maksimize etmesini amaçlayan bir ekonomi-politik anlayışına sahiptir.³⁰⁸ Hürriyet ve Adalet Partisi Mayıs 2011 yılından beri ülkedeki hakim İslami parti olarak, seküler kesimin kaygılarını karşılamaya yönelik olarak birtakım liberal ve sol partilerle ittifak yapmıştır. Demokrasi ittifakı bloğu Özgürlük ve Demokrasi Partisini diğer İslami hareketlerden ayıran en önemli özellik olmuştur.

İslami blok altında birleşen diğer İslami partiler ise Selefi El-Nur partisi başta olmak üzere El-Asala ve Cemaat El-İslami'dir. MK'ya nazaran daha radikal bir anlayışa sahip olan Selefiler, din ile davanın ayrılmadığı ve İslami referanslara ağırlık veren bir devlet tasavvuruna sahiptir. Ayrıca MK'dan ayrıldıkları bir diğer önemli nokta da dış politika da ABD ve İsrail ile olan ilişkilere yönelik ağır eleştirileridir.³⁰⁹

(2) Liberal Partiler

Mısır'da hem genel itibariyle partilerin hem de liberal partilerin en eskisi Wafd Partisi, Nasır döneminde parti faaliyetleri yasaklanmadan önce de faaliyet gösteren, önemli bir oluşumdur. 1978 yılında yeni Wafd Partisi olarak tekrar organize olan Wafdçılar, ekonomiye devlet müdahalesinin önünü açan Nasır ve UDP politikalarına karşı çıkmışlardır.³¹⁰ 2011 seçimlerini de ekonomik ve siyasi olarak özgürlükçü söylemlerle katılmışlardır. Siyasi meselelerde savundukları; Cumhurbaşkanı'nın

³⁰⁸ Guide to Egypt's Transition, Freedom and Justice Party, **Carnegie Endowment for International Peace**, September 9, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/22/al-hurriyya-wa-al-%E2%80%98adala-freedom-and-justice-party>, 10 Nisan 2013

³⁰⁹ Egypt Elections Watch, Islamist Bloc (Al Nour), **Ahram Online-Jadaliyya**, November 19, 2011, (Erişim) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/33/103/26940/Elections-/Electoral-Alliances/Islamist-Bloc-AlNour.aspx>, 10 Nisan 2013

³¹⁰ Tavana, **a.g.m.**, s.567.

yetkilerinin azaltılması, olağanüstü hal gibi tüm güvenlik tedbirlerinin kaldırılması, insan hakları ve demokrasinin sağlanması, yargının bağımsızlığı, ifade özgürlüğü gibi konulardır. Ekonomik alanda ise; bağımsız özel sektörü geliştirmek ve kamu sektörünü önemli ekonomik alanlardan kısıtlamak, tekelleşmenin tüm şekillerini yasaklamak, arz ve talebin devlet tarafından belirlenmediği özgür bir ticaret ortamıdır.³¹¹ Liberalizmin eski destekçilerinin yanı sıra devrim sonrasının liberal grupları da Mısır'ın siyasi çoğulculuğunun bir parçası olmuştur. Telekom devi Necip Sawiris'in partisi Özgür Mısırlılar Partisi, devrim sonrasının liberal partilerinden biridir. Sawiris Mısır'ın Hristiyanlarından olmasına rağmen, partisinin amacı tüm Mısırlıları kucaklamak olmuştur.³¹² Siyasi olarak din ile devlet işlerini ayrılmasını, ve devletin herhangi bir dinden soyutlanmasını, ekonomik alanda ise pazar ekonomisini destekleyen bir programa sahiptir.³¹³

(3)Sol Partiler

Sol partiler içinde Ulusal İlerici Birlik Partisi ya da daha çok bilinen adıyla Tagammu, 1976 yılında liberal Wafd ve merkez UDP'ye karşı sosyalist bir alternatif olarak kurulmuştur. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, sosyalizmin dünya çapında yaşadığı düşüşten Tagammu'da etkilenmiş, rejime karşı daha yumuşak politikalar izleyemeye başlamıştır.³¹⁴ Tagammu'nun siyasi programı, vatandaşları ekonomik sömürüden korumak için, güçlü devlet korumasının devam ettirilmesi ve demokrasinin istikrar ve gücün barışçıl bir şekilde aktarımının tek garantörü olarak görülmesidir. Sosyo-ekonomik alanlarda ise, temel endüstrilerin ve doğal kaynakların

³¹¹ Guide to Egypt's Transition, Al-Wafd (Delegation Party), **Carnegie Endowment for International Peace**, September 20, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/20/al-wafd-delegation-party> 10 Nisan 2013

³¹² Tavana, **a.g.m.**, s.567.

³¹³ Guide to Egypt's Transition, Al-Masriyeen al-Ahrrar (Free Egyptians Party), **Carnegie Endowment for International Peace**, September 21, 2011, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/21/al-masriyeen-al-ahrrar-free-egyptians-party> 10 Nisan 2013

³¹⁴ Tavana, **a.g.m.**, s.568.

millileştirilmesi, sosyal adaletin gerçekleştirilmesi için zenginliğin dağıtımının desteklenmesi ve Mübarek dönemi özelleştirme politikalarının devamına karşı olmalıdır.³¹⁵

b. Seçim Sonuçları

Mısır'da 2011 seçimleri temel olarak 4 ittifak bloğu arasında yaşanan bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu ittifaklar, Hürriyet ve Adalet Partisinin bloğu Demokrasi İttifakı, El-Nour partisinin başını çektiği İslamcı Blok, El-Wasat partisinin önderliğinde Devrim Sürüyor İttifakı ve Mısır Sosyal Demokrat Partisi'nin liderliğindeki Mısır Bloku'dur.³¹⁶ 28 Kasım 2011'de başlayan Millet Meclisi seçimleri 3 tur halinde yapılmış ve 10 Ocak 2012'de tamamlanmıştır. Şura Konseyi seçimleri ise 29 Ocak 2012 tarihinde başlayıp, 11 Mart 2012 tarihinde tamamlanmıştır. Buna göre 27 seçim bölgesinden Millet Meclisi için seçilen 498 üyenin partilere göre dağılımı şöyledir. Demokrasi İttifakı 225 koltukla toplam koltuk sayısının %45,2'sine sahip olmuştur. İttifak içinde kazanılan koltuk sayısının 216'sı Hürriyet ve Adalet Partisine aittir. İslami blok 125 koltukla toplam koltuk sayısının %25'ine sahip olurken 109 koltukla El-Nur partisi ittifak içinde en çok koltuk sahibi olan parti olmuştur. Mısır Bloğu ve Devrim Sürüyor İttifakı ise sırasıyla 34'er ve 8'er koltuğa sahip olmuştur. İttifak blokları dışında 25 tane de bağımsız aday Meclise girebilmiştir. Cumhurbaşkanı tarafından atanılacak 10 milletvekili ise YAK tarafından atanmış ve seçimler sona ermiştir.³¹⁷

Ayaklanma süresince Mübarek'e karşı ayaklanan toplumun tüm katmanları-solcular, İslamcılar, feministler, Arap milliyetçileri-, tüm sosyal

³¹⁵Guide to Egypt's Transition, Al-Tagammu (National Progressive Unionist Party), **Carnegie Endowment for International Peace**, September 22, 2011, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/22/al-tagammu-national-progressive-unionist-party> 10 Nisan 2013

³¹⁶ Egypt Elections Watch, Electoral Alliances, **Ahram Online-Jadaliyya**, <http://english.ahram.org.eg/Elections2011/Electoral-Alliances/33/103/0.aspx> 11 Nisan 2013

³¹⁷ Guide to Egypt's Transition, Results of Egypt's People's Assembly Election, **Carnegie Endowment for International Peace**, January 25, 2012 (Erişim) <http://egyptelections-carnegieendowment.org/2012/01/25/results-of-egypt%E2%80%99s-people%E2%80%99s-assembly-elections>, 11 Nisan 2013

sınıf ve grupların seçim döneminde farklılaştığını görüyoruz. Mübarek'in devrilmesinde hem fikir olan bu gruplar, Mübarek sonrası için ortak bir gelecek vizyonu oluşturmamışlardır.³¹⁸ Dini ve seküler gruplar arasında yaşanan ayrışmaya her iki grubun bir de kendi içindeki fikir ayrılıkları eklenince parçalı bir siyasi yapı ortaya çıkmıştır.

Mübarek öncesi dönemin en güçlü muhalefeti olarak MK'nın seçimden zaferle çıkması, Mübarek döneminin yine en örgütlü yapısı olmasından kaynaklanmaktadır. Ne ayaklanmaların ardında ki itici güç olan ne de Tahrir meydanındaki örgütlenmede ana rolü bulunan MK, yine de Mübarek sonrası döneminin temel aktörü olarak siyasi arenadaki yerini almıştır. Fakat Seçimlerin ardından YAK'ın görevini tamamen sivillere devretmesi için bir seçim daha gerekecek ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri genel seçimleri gölgede bırakarak ülkedeki siyasi kutuplaşmayı daha da belirgin hale getirecektir.

3. 2012 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Mısır'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri genel seçimlerin aksine daha sıkıntılı ve mücadeleci bir ortam yaratmıştır. Mısır'ın seküler kesimi genel seçimlerden zaferle çıkan İslami partilerin Cumhurbaşkanlığı görevini de ele geçirmelerini istemedikleri için, eski rejimin önde gelen isimleriyle dahi iş birliği yoluna gitmişlerdir. Adaylar arasında kimisinin tasfiyesine de yol açan bu süreç, Tahrir birlikteliğinin bozulduğunun gözle görülür bir işaretidir. Faruk Sultan önderliğindeki Yüksek Seçim Komitesi seçimler öncesi üç önemli ismi adaylıktan men etmiştir. Bu isimler, MK'nın en önemli adayı Khairat al-Shater, Mübarek dönemi İstihbarat şefi Ömer Süleyman ve önemli bir Selefi İslami düşünür Hazem Salah Abu İsmail'dir. Her biri önemsiz sebeplerden ötürü yasaklanmış olsa da yine de hukuka uygun olmasına dikkat

³¹⁸ Hellyer, a.g.m., s.1317.

edimiştir.³¹⁹ Shater'in Mart 2011 yılına kadar tutuklu olmasının seçim kurallarını ihlal ettiği gerekçesiyle elenmesi, aslında MK'nın adaylık için en güçlü isminin elenmesine kılıf görevi yapmıştır. Süleyman'ın elenmesi ise, adaylık için yeterli imza toplayamadığı gerekçesiyle olsa da, asıl neden Mübarek dönemi İstihbarat şefinin seçimlere girmesinin Tahrir'in ruhuna gölge düşürmesini engellemektir. Diğer bir yasaklı isim, Selefi aday İsmail'in ise annesinin ABD vatandaşı olması elenmesi içi yeterli sebep olarak görülmüştür.³²⁰ Bu isimler dışında Cumhurbaşkanlığı yarışına 13 aday katılmıştır. Fakat asıl mücadele MK'nın adayı Muhammed Mursi, yine MK'nın liberal kanadının temsilcisi olan Abdel Moneim Aboul Fotouh, İsrail karşıtı söylemleriyle ün yapmış eski Dışişleri Bakanı Amr Musa, Mısır sosyal hareketlerini ve Tahrir devrimcilerini temsilen Hamdeen Sabahi ve Mübarek'in son başbakanı Ahmed Şefik arasında geçmiştir.³²¹ İlk tur sonuçlarına göre Mursi %24,9 ile en çok oyu olan aday olurken, Şefik %24,5 ile ikinci sırada yer almıştır. Sabahi %21,1, Fotouh %17,8 ve Musa %11,3 gibi oy oranlarıyla diğer adayların gerisinde kalmışlardır.³²² Mısır seçim yasalarına göre ilk turda %50 çoğunluğu sağlayan bir aday olmadığı için, en çok oy alan iki aday arasında ikinci bir seçim yapılmıştır. Mursi ve Şefik arasında geçen 2. turda oyların sırasıyla 51,3'ünü ve 48,7'sini alan Mursi ve Şefik'ten Mursi, rakibini geçerek Mısır'ın yeni Cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı yarışı Mısır'da hala devrim ile eski rejim arasında yaşanan kararsızlığı göstermesi bakımından önemlidir. Mübarek rejiminin temsilisi olan Şefik'in %48 gibi bir oranla tercih edilmesi, Mübarek'in 30 yıl boyunca meşruiyetini sağlayan temel paradoksu yeniden gündeme

³¹⁹ Guide to Egypt's Transition, Egypt's Next President, **Carnegie Endowment for International Peace**, May 9, 2012, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/09/egypts-next-president> 11 Nisan 2013

³²⁰ Guide to Egypt's Transition, What is the significance of the recent barring of candidates, including three frontrunners, running for Egypt's presidency? **Carnegie Endowment for International Peace**, May 9, 2012 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/09/egypts-next-president> 11 Nisan 2013

³²¹ Thomas Plofchan, Candidates in the 2012 Egyptian Presidential Election, **The Cairo Review of Global Affairs**, April 27, 2012, (Erişim) http://www.aucegypt.edu/GAPP/Cairo_Review/Pages/article_Details.aspx?aid=162 12 Nisan 2013

³²² Marina Ottoway, Egypt Elections: Setback for the Transition, Carnegie Endowment for International Peace, May 29, 2012 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/29/egypt-elections-setback-for-the-transition>, 12 Nisan 2013

getirmiştir. Mısır'da Kıpti nüfusuda içine alan seküler kesimin otoriter Mübarek yönetimi ya da seçimler yoluyla İslami kesim hakimiyeti arasında kalan siyasi duruşları Şefik'in desteklemesinde büyük rol oynamıştır. Amr Musa'nın ise beklentilerin aksine düşük oy almasının arkasında yine İslami kesim hegemonyasından duyulan korku yatmaktadır. Musa'nın Mübarek döneminde rejim ile olan anlaşmazlıkları ve dış politikaya getirdiği bağımsız bakış açısı takdir edilmekle birlikte, seküler kesim için MK kadrosuna karşı yeterli muhalefeti yürütemeyecek hatta işbirliğine gidebilecek bir isim olması kaybetmesinin arkasındaki en önemli nedendir. Adaylar arasında diğer bir önemli isim olan Sabahi ise Tahrir meydanındaki milli birliğin seçimler yoluyla dağıldığının ve devrimin herkes tarafından sahiplenilen bir ideolojiye sahip olmadığının kanıtıdır. Kifaya ve Değişim için Milli Birlik gibi sosyal hareketlerin kurucu kadrosunda yer alan Sabahi'nin %21 gibi bir oy oranı alması³²³, devrimin destekçesi ve genç nüfus dışında da değişime inanan insanların olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Fakat Sabahi'nin Kahire ve İskenderiye gibi metropollar dışında kalan kırsal bölgelerden yüksek oy alamaması devrimin ülkenin tamamına nüfuz etmediği anlamına gelmektedir.

4. Ordu-İktidar İlişkileri

Mısır ordusu, 1952 yılından itibaren siyasi arenanın temel aktörü olarak varlığını sürdürdüğü gibi, Mübarek sonrası dönemde de iktidarın karşısındaki en önemli rakiptir. Ordunun hala gerek ülke yönetiminde gerekse ekonomik kaynaklara sahip olma bakımından birincil önemde olması, eski rejimin sadece siyasi otoritenin devrilmesiyle değişmeyeceğinin altını çizmektedir. Aslında Mısır ordusu Mübarek dönemine kadar liderle özdeşleşen ve kontrolü lider tarafından sağlanan bir militer örgütlenme

³²³ Thomas Plofchan, Candidates in the 2012 Egyptian Presidential Election, **The Cairo Review of Global Affairs**, April 27 2012, (Erişim) <http://www.aucegypt.edu/GAPP/CairoReview/Pages/articleDetails.aspx?aid=162> 12 Nisan 2013

olmasına rağmen, bu kompozisyon Mübarek'le birlikte değişmeye başlamıştır. Mübarek'in siyasi bir lider olarak seleflerine nazaran kişisel karizmadan yoksun olması ordu içindeki itibarını da zedeleyen bir faktör olmuştur. Bunu dışında belki de en önemli neden, ekonomik açıdan ihmal edilen ordu orta sınıflarının siyasi otoriteden kopuşlarıdır.³²⁴

a. Mübarek'in Devrilmesinde Ordunun Rolü

Tahrir Meydanı ve ülke genelindeki ayaklanmalara müdahale etmemesi ve Mübarek'in devrilmesine kadar, kışlasından çıkmaması, ordunun tarafsız kaldığı hatta bu ayaklanmayı desteklediği yolunda yanıltıcı bir bakış açısının doğmasına sebep olmuştur. Ordunun ayaklanmalar sırasında siyasi otoriteye destek vermemesi, Mübarek ve asker arasındaki ikili ilişkilerin çok daha önceden bozulmasına dayanmaktadır. Ordu içindeki yüksek rütbeli askeri elitler ile orta rütbeli subay ve memurlar arasındaki bölünme bu anlaşmazlığı iki ayrı zemine taşımış ve ülke çapındaki rahatsızlık orduyu da ikiye bölmüştür. Ordunun büyük bir bölümünü oluşturan orta rütbeli subaylar ile siyasi otoritenin çatışması Mübarek'in 90'lı yıllardan itibaren izlediği ekonomi politikalarına dayanmaktadır. Sosyal devlet anlayışının özelleştirmeler ve kesintiler yoluyla çökmeye başladığı Mısır atmosferinde elitler dışında kalan diğer kesimler gibi orta sınıfa mensup askerler de ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Mübarek'in kurduğu ekonomik patronaj sistemi üst düzey askerleri içine alırken, ordunun geri kalanını dışlamıştır. Bir orta rütbeli subayın \$333 ile \$414 arasında değişen aylık maaşı kaba bir hesaplama Kahire'deki bir taksi şoförünün gelirin eşitti.³²⁵ Silahlı Kuvvetlerin askerler için sağladığı ev ve sağlık hizmetleri bir artı olmasına rağmen, yine de ekonomik olarak önceki dönemlere nazaran oldukça kötü durumdaydılar. Emekli bir generale göre, askerler arasındaki

³²⁴Hicham Bou Nassif, Why the Egyptian Army Didn't Shoot, **Middle East Report**, Vol. 42, No. 265, Winter 2012, s.20.

³²⁵ Nassif, **a.g.m.**, s.21.

yaygın kanı rejimin Mısır'ın zenginliğini çaldığı, Cemal Mübarek ve ekibinin ise Mısır'ı yağmaladığı yönündeydi. Hatta çoğu orta rütbeli asker ekonomik yetersizliklerden dolayı evlenememekten yakınıyordu.³²⁶Mübarek'in baskı sisteminin bir parçası olan ordu içindeki huzursuzluk, ayaklanmalar sırasında ordunun olaylara müdahale etmemesinin en büyük nedeni olmuş ve asker Mübarek için kendi halkına silah doğrultmak istememiştir.

Ordu içindeki bölünmenin ikinci ayağı ise, askeri elitler ile Mübarek arasında yaşanan hem ekonomik hem de siyasi sorunlardır. Ekonomik sorunların başlangıcı özelleştirme politikasının derinlemesine uygulanmasıyla başlamıştır. Mübarek döneminde askeri elitler, valilik, devlet şirketi yöneticiliği gibi önemli bürokratik mekanizmaların başına getirilmişlerdir. Bu atamalar Mübarek'in ordunun gücünü arkasına almasını sağlamıştır. Fabrikalar ve şirketler aracılığıyla ordu üretim, tarım, inşaat ve tüketim endüstrileri, turizm ve gaz sektöründe önemli bir aktör olarak ekonomi de yükselmiştir.³²⁷ Askeri elitlerin ekonomideki varlıkları giderek büyüdüğü için özelleştirmenin ilk döneminde iktidarla uyumlu politikalar izlemişlerdir. Böylece özelleştirmeler yoluyla devlet varlıkları çoğu askeri elitler olan bir yapılanmaya ya da oligarşik bir grubun eline geçmiştir.³²⁸Fakat 1996 yılı itibarıyla ordunun ekonomi içindeki rolü ikiye bölünmüş ve devlet kurumlarının özelleştirilmesinden kazanç sağlayan ikinci bir oligark grubu oluşmaya başlamıştır. Ordunun kendine biçtiği milli kapitalist rolü, yabancı yatırımı teşvik eden yeni neo-liberal grupla mücadeleye girmiştir. Paul Amar, askerin devleti şekillendiren patronaj politikasıyla, yeni kapitalist grubun farkını şöyle anlatmıştır.

“Askerin yabancı yatırımı teşvik etmesine rağmen, ekonomik ve sembolik olarak milli sınırlara bağlılık gösteren milli kapitalistler olduğu fakat Mübarek ve oğlu Cemal’le bağlantılı neo-liberallerin her şeyi özelleştirdiği ve

³²⁶Nassif, **a.g.m.**, s.21.

³²⁷Joya, **a.g.m.**, s.372.

³²⁸ Stephen Maher, The Political Economy of the Egyptian Uprising, **Monthly Review**, November 2011, s.34.

ülkenin varlıklarını Çin, ABD ve Körfez sermayesine satmaları askerle aralarında kanlı bir rekabetin doğmasına sebep olmuştur.”³²⁹

Bu yüzden asker tutunduğu pek çok ekonomi dalında neo-liberal değişikliklerin olmasını kendine karşı bir tehdit olarak algılamıştır. Neo-liberal reformlar derinleştikçe askerin küresel ve bölgesel sermayeyle bağlantılı olan neoliberal rakipleriyle mücadelesi zorlaşmaya başlamıştır. Özelleştirmeler askeri sahip olduğu işletmelerin özel ve yabancı sermaye karşısında özellikle otel endüstrisinde niteliklerini arttırmaya zorlamıştır.³³⁰ Sonuç olarak, askerin ekonomik hakimiyeti kaybetme korkusu Mübarek ile arasının açılmasında önemli bir neden olmuştur.

Asker ile Mübarek'in anlaşamadığı siyasi konu ise, Mübarek'in oğlu Cemal'i halefi olarak tayin etmek istemesidir. Mübarek asker kökenli bir siyasi lider olarak, diğer liderler gibi ordunun siyasetinde merkezinde olmasını istememiş ve sivil liderlik görünümünü tercih etmiştir. Askerin hem Cemal Mübarek kadrosunun ekonomik elitinin siyasileşmesinden hem de siyasi arenadan soyutlanmaya başlamaktan duyduğu rahatsızlık, Mübarek'in ordu nezdindeki itibarını da azaltmıştır. Ayrıca bir sonraki devlet başkanının rejim geleneği bozulmayarak yine asker içinden biri olması Cemal Mübarek'e karşı olmalarının en büyük nedeniydi.³³¹ Askerin devlet mekanizmasından soyutlanmasının diğer bir örneği ülke güvenliğindeki polis teşkilatının önem kazanan varlığıydı. Devletin askeri ağırlığını azaltmak isteyen Mübarek, baskı aygıtı olarak ordu yerine polisi kullanmayı tercih etmiştir. Ordu ile iktidarın arasını açan polis teşkilatının varlığı kısa dönemde askerin dışlanmasına neden olsa da uzun vadede askerin işine yaramıştır. Çünkü Mübarek korku devletini polis aracılığıyla kurmuş ve asker halkın gözünde rejimin baskı mekanizması dışında güvenilir bir kurum olarak kalmıştır.³³² Pek çok anlaşmazlığa rağmen askeri elitler yine de Mübarek rejiminin

³²⁹ Paul Amar, Why Mubarak is Out? **Jadaliyya**, January 1, 2011, (Erişim) <http://www.jadaliyya.com/pages/index/516/why-mubarak-is-out-> 12 Nisan 2013

³³⁰ Joya, **a.g.m.**, 372

³³¹ Nassif, **a.g.m.**, s.19.

³³² Noha El-Hennawy, The Making of a Police State: From the Battle of Ismailiya to Khaled Saeed, **Egypt Independent**, January 27, 2011 <http://www.egyptindependent.com/news/making-police-state-battle-ismailiya-khaled-saeed>, 8 Mayıs 2012

yanında kalmış fakat ordunun tamamını bu fikir için ikna edememiştir. Mübarek'in ardından gelecek İslami yönetim ve ekonomik kazanımları kaybetme korkusu, orduyu rejimi desteklemeye ittiyse de, askeri elitlerin çabaları ordunun geri kalanını etkileyememiştir. Bu yüzden, ayaklanmalar sırasında ordunun tarafsız kalmamış aksine süreci rejim lehine yönetememiştir.

b. Ordunun Ekonomik Kaynakları

Mısır ordusunun Mübarek döneminde sahip olduğu ekonomik kaynaklar iç ve dış kaynaklar olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. İç kaynakları ordunun sahip olduğu devlet şirketleriyken, dış kaynaklar ise Mısır ordusuna savunma için ABD tarafından tahsis edilen kaynaklardır. Fakat bugüne kadar Mısır ordusunun ekonomik varlığı bilinmez bir alan olarak kalmıştır. Ordunun şeffaflıktan uzak ekonomi varlığının Mısır ekonomisinin %25 ila %40'i arasında olduğu tahmin edilmektedir. Askerin ekonomik varlığı, hükümet adına gayrimenkul alım satımı, temizlik şirketlerinin, gaz istasyonlarının yönetimi, hayvancılık, gıda üretimi gibi gelir getirici farklı iş kollarını kapsıyordu.³³³ Ayrıca Nasır döneminden beri ordu altyapı çalışmaları, kamu konut projeleri, Sedat ve Mübarek döneminde turizm alanında arazi geliştirme projelerinin genişlemesi gibi alanlarda önemli rol oynamaktadır. İnşaat sektöründe, Savunma Bakanlığı 1986 yılından bu yana Kahire civarında kendi askeri sitelerini inşa etmeye devam etmektedir. Ayrıca Savunma Bakanlığı hala Kahirenin en büyük inşaatçısı olarak faaliyetlerine devam etmektedir.³³⁴ Ordunun sahip olduğu ekonomik kaynaklara 2004–2011 yılları arasında Cemal Mübarek kabinesi tarafından hızlandırılan

³³³ Zeinab Abul-Magd, The Army and the Economy in Egypt, December 24, 2011, **Egypt Independent**, (Erişim) <http://www.egyptindependent.com/opinion/army-and-economy-egypt, 17> Nisan 2013

³³⁴ Joya, **a.g.m.**, s.372.

özelleştirme programı bile dokunamamıştır.³³⁵ Mübarek'in devrilmesinin ardından, Cemal Mübarek ve grubu haklarında açılan yolsuzluk davalarından yargılanıp, mal varlıklarına el konulurken, ordu sahip olduğu ekonomik kaynaklar için halka hesap vermemiştir.

Ordunun gelirinin diğer önemli bir kısmı ise ABD tarafından yapılan ekonomik yardımlardır. ABD' nin Mısır ile olan ilişkileri ordu üzerinden inşa edilmesi, ordunun neden ülkedeki en önemli güç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ordunun Ortadoğu boyunca ABD politikalarının destekleyici rolünü oynamasına karşılık, ABD Mısır ordusuna yıllık yaklaşık \$1.4 milyar'lık yardım yapmaktadır.³³⁶ Ordunun ekonomik harcamaları devlet sırrı olarak görüldüğü için açıklanmamaktadır bu yüzden ABD'nin savunma için yaptığı yardımın nasıl kullanıldığı muammadır. Fakat büyük bir kısmının askeri sanayi dışında hizmet sektöründe kullanıldığı tahmin edilmektedir.³³⁷

c. Mursi ile YAK arasında yaşanan çatışma

MK toplumu Mübarek ya da Sedat zamanında devrimci bir hareket değildi. Tutuklamalar ve bastırılma yoluyla geçen siyasi mücadeleleri boyunca direnmemiş aksine kabullenme yoluyla varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu yüzden YAK yönetimindeki geçiş süresince ya da Mursi'nin seçilmesinden sonraki süreçte de MK'nın devrimci bir harekette bulunmaması sürpriz olmamıştır.³³⁸ Devrimci olmasa bile kısmi değişiklikler yapma konusundaki girişimleri ise iktidarın verdiği güven duygusunun sonucudur.

Mursi'nin YAK'ın cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlayan kararını kaldırmak ve siyasetteki etkisini azaltmak için başvurduğu ilk yöntem yetkileri

³³⁵ Zeinab Abul-Magd, The Army and the Economy in Egypt, December 24 2011, **Egypt Independent**, (Erişim) <http://www.egyptindependent.com/opinion/army-and-economy-egypt> 17 Nisan 2013

³³⁶ Henry Veltmeyer, Unrest and Change: Dispatches from the Frontline of a Class War in Egypt, **Globalizations**, Vol. 8, No. 5, November 2011, s.613.

³³⁷ Zeinab Abul-Magd, The Army and the Economy in Egypt, 24 December 2011, **Egypt Independent**, (Erişim) <http://www.egyptindependent.com/opinion/army-and-economy-egypt> 17 Nisan 2013

³³⁸ Joshua Stacher, Establishment Mursi, **Middle East Report**, Vol. 42, No. 265, Winter 2012, s.10.

kendinde toplayan bir değişiklik yapmak istemesidir. 22 Kasım kararları olarak bilinen bu değişiklikler genel itibari şunları içeriyordu. Mursi' nin göreve gelmesinden sonra yayınlanan hiçbir anayasal deklarasyon, yasa ve kararname herhangi bir kişi ya da siyasi veya resmi kurum tarafından iptal edilemeyecek bunlara karşı itiraz yolu da kapalı olacaktır. Kurucu meclis ya da Şura Konseyi hiç bir yargı mercii tarafından lağvedilemeyecektir.³³⁹ 22 Kasım kararlarıyla Mursi yasama, yürütme ve yargı'yı kendi bünyesinde toplayarak yeni bir diktatörlük yarattığı gerekçesiyle suçlanmış ve bu anayasal değişikliklerden vazgeçerek geri adım atmak zorunda kalmıştır. Mursi' nin eski rejimin kalıntılarından bağımsız hareket edebilmek için başvurduğu ikinci yöntem ise YAK'ın üst düzey askeri yöneticilerine emekliye sevk etmek olmuştur. İsrail-Gazze-Mısır sınırındaki Mısır karakoluna düzenlenen bir saldırıda 16 Mısır askerinin öldürülmesi bu kararın önünü açan olay olmuştur. Saldırıyı kimin yaptığı bilinmemesine rağmen, suç ordu ve istihbaratın üstüne kalmıştır. Sonuç olarak Mursi, YAK başkanı Tantawiyle birlikte dört üst düzey askeri görevden almıştır.³⁴⁰ Mursi'nin darbesi olarak adlandırılan bu olay, aslında ordunun ülkeyi açık bir şekilde yönetmeye devam etmesinin önüne geçmek için alınan önleyici bir vuruştur. Ordu ile siyasi otorite arasında yaşanan yönetim kavgası ülkeyi iki başlı bir yapıya çevirmiş ve ayaklanmaların esas nedeni olan ekonomik sıkıntılar, siyasi mücadelenin gölgesinde kalmıştır. Bu yüzden Mursi'nin görevi devraldığından beri ordunun ülke yönetimine olan müdahalesi Mübarek'in devrilmesinin yarı-devrim yarı-darbe olarak adlandırılmasına neden olmuştur.³⁴¹ Ordunun ayrıcalıklı pozisyonu 2012 Anayasası ile de değişmiş ve Anayasanın 197. maddesi bu yüzden eleştirilere neden olmuştur. Yeni Anayasanın 197. maddesinin Milli Savunma Konseyi ile ilgili kısmı eleştirilerin odak noktasıdır. Bu maddeye göre Konsey, ülkenin güvenlik ve emniyeti ve Silahlı Kuvvetlerin bütçesini sağlama yöntemlerinden sorumlu tutuluyordu.

³³⁹Mısır'da Mursi'ye karşı eylem çağrısı, 23 Kasım 2012, **BBC**, (Erişim) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/11/121122_mursi_decree.shtml, 18 Nisan 2013

³⁴⁰Kareem Fahim, Mayy El Sheikh, Egypt Lifts a Junior Corps Impatient Over Military Failure, August 13, 2012, **New York Times**, (Erişim) <http://www.nytimes.com/2012/08/14/world/middle-east/purge-by-morsi-shows-impatience-within-egypts-military.html?pagewanted=all> 18 Nisan 2013

³⁴¹ Stacher, **a.g.m.**, s.11.

Ayrıca Silahlı Kuvvetlerle ilgili yasa tasarılarının Konseye danışılarak alınması şartı diğer bir eleştirisi noktasıdır.³⁴² İlk iddia, Milli Savunma Konseyinin, Mısır'ın askeri kurumlarını ve büyük çaptaki gizliliği bulunan ekonomik teşebbüslerini hukukun üzerinde korumaya devam etmesinin önünü açıldığı yönündedir. Anayasa da kullanılan dilin Konseye askeri bütçeyi tüm yönleriyle kontrol etmesine izin vermesi ve yasa tasarısı konusunda Konseye danışılması yasamanın bağımsızlığına gölge düşürmesi açısından kaygı verici olarak görülmektedir.³⁴³ Askerin ülke içindeki ekonomik ve siyasi pozisyonunu elinden almaktan ziyade ayrıcalıklı pozisyonunun devam etmesine izin veren yeni anayasa, Mısır modern siyasi sisteminin eski rejimden farkının sadece seçimlerle sınırlı olduğunu göstermektedir.

III. TÜM KURUMSAL ALANLARIN KAPSAMLI DEĞİŞİMİ

Siyasi iktidarın seçimler yoluyla başa gelmesi demokrasinin vazgeçilmez koşullarından biri olsa bile, sadece seçimler gerçek bir demokrasinin var olması için yeterli değildir. Demokrasi sadece seçimler değil demokratik kurumların ve yapıların inşasının derinlemesine gerçekleştirilmesi demektir. Bu kurum ve yapılar genel itibarıyla şunlardır. Basın ve ifade özgürlüğü, denetime açık olma, bağımsız yargı, din ve devlet ayrımı arasında denge, yürütmenin yasamadan ayrılması, insan haklarını korumak, azınlıklar için koruma ve din özgürlüğüdür.³⁴⁴ Mısır'daki ayaklanmaların gerçek bir demokrasi hareketine dönüşebilmesi için bu kurumların ve yapıların demokratik birer yapılanma haline gelmesi şarttır.

A. Basın ve İfade Özgürlüğü Kısıtlanması

³⁴² Egypt Draft Constitution (English version), **International IDEA**, 2012, (Erişim) <http://aceproject.org/ero-en/regions/mideast/EG/egypt-draft-constitution-english-version/view>, 12 Nisan 2013

³⁴³ Guide to Egypt's Transition, Controversial Articles in the 2012 Egyptian Constitution, **Carnegie Endowment for International Peace**, January 4, 2013 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2013/01/04/controversial-articles-in-the-2012-egyptian-constitution>, 12 Nisan 2013

³⁴⁴ Khalil, **a.g.m.**, s.255.

Basın Mısır'da 1952 devrimiyle birlikte devlet kontrolüne alınan alanlardan birisidir. 1952 öncesinin El-Ahram gibi büyük gazeteleri devrim sonrası millileştirilmiş ve bilgi akışı devlet eliyle sağlanmaya başlamıştır.³⁴⁵ Mübarek rejiminde de aynı şekilde devam eden devlet kontrollü Mısır yerli basını, devlete ait gazeteler, dergiler ve yayın evlerinden oluşmaktadır. Yargı, üniversiteler, güvenlik hizmetleri ve hatta ordu bile değişime zorlanırken, yerli basın dokulmadan kalmıştır. 25 Ocak devriminden önce devlete ait bir kuruluş olarak basın, ağır bürokrasi yüküyle ülkenin ekonomik durumundan etkilenen önemli kurumlardan biriydi. Ayrıca 90'lı yıllarda gelişen teknolojiyle devlet kontrollü basının tek bilgi kaynağı olmaktan çıkması, ekonomik sıkıntılara katkı yapan diğer bir olay olmuştur.³⁴⁶ Uydu kanallarının yaygınlaşması, devlete ait kanalların ülke içindeki tekelini kırarken, Al-masry Al-youm gazetesinin bağımsız bir girişim olarak yayınlanmaya başlaması ise devlet gazetelerinin tekelini kırmıştır. Al-masry Al-youm'un İngilizce yayın yapan internet sitesi "Egypt Independent" ise Ahram Online'ın Mısır yabancı basınındaki tekelini kırmıştır. 2004 yılında Al-masry Al-youm, 2009 yılında ise Egypt Independent faaliyet göstermeye başlamış ve temel argümanları rejim yanlısı diğer basına karşı bağımsız yayıncılık yapmak olmuştur. Egypt Independent devrim sonrası 2011 yılında internet sitesi olmanın ötesine geçmiş ve haftalık yazılı bir gazete olarak hizmet vermeye başlamıştır.³⁴⁷

Fakat birkaç örnek dışında Mısır basını hala devlete ait şirketler tarafından yönetilmektedir. Eski rejimin yönetici elitleri ile yeni dönemin elitleri arasında kalan Mısır basını ekonomik ve siyasi çöküntüden kurtulmak için yeni güçlü patronlar aramaktadır. Bunun için Mısır'ın en eski devlet gazetesi olan El-Ahram, Mübarek devrildiğinde devrimcilerin zaferini kutlarken, aynı zamanda YAK'ın müdahalelerini destekleyen yayınlar yaparak yeni bir

³⁴⁵ Beatti, **a.g.e.**, s.134-135.

³⁴⁶ Nathan Brown, Can the Colossus Be Salvaged? Egypt's State-Owned Press in a Post-Revolutionary Environment, **Carnegie Endowment for International Peace**, August 22, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/08/22/can-the-colossus-be-salvaged-egypt%E2%80%99s-state-owned-press-in-a-post-revolutionary-environment> ,13 Nisan 2013

³⁴⁷ About Egypt Independent, **Egypt Independent**, (Erişim) <http://www.egyptindependent.com/about>, 13 Nisan 2013

patronaj aradığını her fırsatta ifade etmiştir.³⁴⁸ Mursi'nin göreve gelmesini takiben devlet televizyonlarının başına yeni yöneticiler ve gazetelere yeni editörler atanarak eski rejimin elementleri tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Fakat Mısır'da basın demokratik bir yapıya kavuşmaktan ziyade eski rejimin tahakkümünden kurtulup yeni bir patronaja tabi olmuştur. Bu yüzden basının siyasi otoritenin ideolojisinden uzak bir haber anlayışına sahip olabilmesi için öncelikle devlet malı olmaktan çıkıp özel sermayenin işletme alanına girmesi gerekmektedir.

Bunlara ek olarak, devlet ve devrim sonrası bağımsız basının eski rejim ile yeni yönetim arasında bölünmesi, iktidarın yayınlara kısıtlama getirmesi sonucunu doğurmuştur. İnsan Hakları İzleme Komitesi'nin raporuna göre, Mursi'nin seçilmesini takip eden dönemler, bir televizyon kanalının kapatılması ve en az üç gazetenin yayınlarının sansürlenmesine sahne olmuştur.³⁴⁹ Gazeteciler ve internet ortamında fikir beyan eden kişiler şiddete ve baskıya maruz kalmaktadır. Basın özgürlüğü endeksinde göre ise, devrimden sonra görece özgürlük ortamı doğsa da Mısır hala basın özgürlüğü sıralamasında 158. sırada bulunmaktadır.³⁵⁰ İfade özgürlüğünün kısıtlanması büyük ölçüde siyasi otoriteye karşı yapılan kişisel ve kurumsal eleştirilerin cezalandırılması yöntemiyle olmaktadır. En az dokuz tane gazetecinin hakkında yazıları ya da yayınları nedeniyle kamu davası açılmıştır. On beş kişi dini aşağılama suçundan yargılanmış ve Kıpti-Hristiyanlarından Bishoy Kamel İslamı aşağılama suçundan altı yıl hapse mahkûm edilmiştir.³⁵¹ Siyasi otoriteye karşı eleştirinin İslami aşağılamak gibi suçlarla kamufle edildiği olaylar dışında, direkt Cumhurbaşkanıya yönelik eleştiriden yargılanan Bassem Yusuf, ifade özgürlüğünün yasaklanmasının

³⁴⁸ Nathan Brown, Can the Colossus Be Salvaged? Egypt's State-Owned Press in a Post-Revolutionary Environment, **Carnegie Endowment for International Peace**, August 22, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/08/22/can-the-colossus-be-salvaged-egypt%E2%80%99s-state-owned-press-in-a-post-revolutionary-environment>, 13 Nisan 2013

³⁴⁹ Human Right Watch, **World Report 2013: Egypt**, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> 14 Nisan 2013

³⁵⁰ Press Freedom Index 2013, Reporters Without Borders, (Erişim) <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2013,1054.html> 14 Nisan 2013

³⁵¹ Human Right Watch, **World Report 2013: Egypt**, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> 14 Nisan 2013

MK ile olan bağlantısını gözler önüne seren bir olaydır. Yusuf'un televizyon şovunun yayından kaldırılması ve yargılanması gibi cezai yaptırımlar bir üst mahkeme tarafından onaylanmamış ve serbest bırakılmıştır.³⁵² Mursi davayla ilgili tarafsız kalmış ifade ve basın özgürlüğüne saygılı olduklarını belirtmiştir. Fakat davanın direkt devlet başkanını aşağılamak gibi bir nedenden açılması siyasi otoritenin davadan bağımsız olamayacağını bir kanıtıdır.

B. İnsan Haklarının İhlal Edilmesi

Resmi raporlara göre, devrimin ilk dalgası olan 25 Ocak–11 Şubat tarihleri arasında çoğu güvenlik güçleriyle yaşanan çatışma da 6,476 insan yaralanırken, 846 insan ölmüştür. 2 Şubat tarihinde Tahrir meydanındaki kalabalığı dağıtmak amacıyla yapılan ve Deve Savaşı olarak bilinen saldırıda da pek çok sivil güvenlik güçleri tarafından şiddet görmüştür.³⁵³ Fakat devrim sonrası dönemde 2011 ayaklanması döneminde uygulanan şiddet ve saldırıların sorumluları olarak sadece Mübarek ve İç İşleri Bakanı Habib El-Adli'nin protestocuları korumamak suçundan haklarında ömür boyu hapis istenmektedir. Polis ve asker bu saldırıların muhatabı olarak görülmemiş ve yabancı güçler tarafından yapıldığı iddia edilmiştir.³⁵⁴ Mübarek'in devrilmesinin ardından ordunun dâhil olduğu göstericilere karşı yapılan şiddet eylemleri için ise herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunlardan devrim sonrasının ilk gösterisi olan 9 Mart tarihli eylem Mübarek'in yargılanma sürecinin hızlandırılması için yapılmıştır. Ordu ve polis kuvvetleri eylemi sonlandırmak için göz yaşartıcı gaz ve elektrikli cop kullanmıştır.³⁵⁵ Bunun dışında 9 Nisan, 4 Mayıs, 17 Kasım 2011 tarihinde gerçekleşen eylemler

³⁵²Kareem Fahim, Mayy El Sheikh, Egyptian Satirist Posts Bail as Authorities Press Case, **New York Times**, March 31, 2013, (Erişim)http://www.nytimes.com/2013/04/01/world/middleeast/bassem-youssef-posts-bail-as-egyptian-authorities-press-case.html?_r=0 14 Nisan 2013

³⁵³ The Annual Report of the Human Rights Status in the Arab Region, Cairo Institute for Human Rights Studies, (Erişim) http://www.cihrs.org/?page_id=2566#tabs-2566-0-8 15 Nisan 2013

³⁵⁴ Human Right Watch, **World Report 2013:Egypt**, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> 14 Nisan 2013

³⁵⁵ The Annual Report of the Human Rights Status in the Arab Region, **Cairo Institute for Human Rights Studies**, (Erişim) http://www.cihrs.org/?page_id=2566#tabs-2566-0-8 15 Nisan 2013

devlet tarafından kuvvet kullanılarak dağıtılan ve yaralı ya da ölümlerin hesabının verilmediği gösterilerdir.³⁵⁶

İnsan Haklarının ihlal edildiği diğer bir alan ise kadın haklarıdır. Mübarek'in devrilmesinin ardından tüm Mısırlılar özellikle ayaklanmalarda ön saflarda yer alan kadınlar daha iyi yaşam koşullarına kavuşmayı bekliyorlardı. Fakat Şubat 2011 yılından Haziran 2012 yılına kadar ordu yönetiminde kadın eylemciler asker ve polis tarafında görülmedik bir şiddete maruz kalmışlardır. Ordunun kadınlara yönelik acımasız saldırılarından biri Mart 2011 yılında kadın eylemcilere zorla uygulanan bakirelik testidir.³⁵⁷ Mursi döneminde ise, parlamentonun İslami üyeleri tarafından evlilik yaşının düşürülmesi, kadınların kusura dayanmayan boşanma hakkının fesh edilmesi, kadın sünnetinin yasallaşması gibi konular öne sürülmüş ama bir süreliğine ertelenmiştir.³⁵⁸

Mısır'ın Kipti-Hristiyan nüfusunun dini özgürlüklerinin ihmal edilmesi insan hakları ihlallerinin diğer bir ayağıdır. 2012 yılında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında devam eden çatışmalar Giza olayında dokuz şüphelinin tutuklanması dışında herhangi bir soruşturmaya söz konusu olmamıştır.³⁵⁹ Giza, Sharbat, Minya gibi şehirlerde yaşanan ve ölümlerle sonuçlanan çatışmalarda Hristiyanlar, güvenlik güçlerinin olaylara müdahale etmediğini gerekçesiyle yönetimi suçlamışlardır.³⁶⁰ Mübarek döneminde rejime yüklenen polis ya da korku devleti adlandırması, devrim sonrası dönem de değişmemiş ve beklenen özgürlük ortamı sağlanamamıştır.

C. Yasama, Yürütme ve Yargı'nın Bağımsızlığı

³⁵⁶ Human Right Watch, **World Report 2013:Egypt**, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> 14 Nisan 2013

³⁵⁷ Fighting for Justice and Human Rights: Egypt's Women Activist Tell of Their Struggle, Amnesty International Publications, March, 2013, (Erişim) <http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE12/011/2013/en/4b46a265-c3db-443d-b22a-a70e6d9fb0fd/mde120112013en.pdf> 14 Nisan 2013

³⁵⁸ Human Right Watch, **World Report 2013:Egypt**, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> 14 Nisan 2013

³⁵⁹ Human Right Watch, **World Report 2013: Egypt**, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt> 14 Nisan 2013

³⁶⁰ The Annual Report of the Human Rights Status in the Arab Region, Cairo Institute for Human Rights Studies, (Erişim) http://www.cihrs.org/?page_id=2566#tabs-2566-0-8 15 Nisan 2013

Mısır'da eski rejime bağlı siyasi kurumların ordu dışında en önemlisi şüphesiz ki yargıdır. Mısır yargısı Mübarek rejiminin kurumsal ve ideolojik destekçisi olarak yeni dönem de varlığını eski rejim lehine sürdürmeye devam etmektedir. Mısır'da saf bir devrimin gerçekleşebilmesi için asker ve yargının siyasi sistemden tasfiyesi edilmesi tüm koşullardan daha önemlidir. Yargı ile yeni rejimin ilk direkt karşılaşması birinci anayasa komisyonunun İdare Mahkemesi tarafından askıya alınması olmuştur. İslami partilerin oy çoğunluğuna sahip olması anayasanın yapımındaki kadronun da İslamcılardan oluşması bu kararın alınmasında önemli olmuştur.³⁶¹ İkinci önemli hamle bağımsız milletvekillerinin seçiminde anayasaya uygunsuzluk tespit edildiği için parlamentoyu fesh etme kararını alınmasıdır. Üçüncü darbe, asker ve yargının, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen ardından, YAK tarafından yayınlanan Anayasa Beyannamesiyle, Cumhurbaşkanının yetkilerini sınırlandırılması olmuştur. YAK Mursi'nin başkomutanlık sıfatını elinden almış, askeri atamalar yapmasını engellemiş ve parlamentonun feshedilmesinin ardından Cumhurbaşkanı'na geçmesi gereken yasama yetkisini de kendi eline almıştı. Parlamentonun feshedilmesiyle yürütme yetkisinin, Cumhurbaşkanlığı yetkilerinin kısıtlanmasıyla da yasama yetkisinin askerin eline geçtiği Mısır'da, yargı-asker ittifakı geçiş dönemini ve Mursi'yi ciddi sıkıntıya sokmuştur. Mursi'nin yargı-asker ittifakına karşı ilk hamlesi, Anayasa Mahkemesi tarafından feshedilen Mısır Halk Meclisi'ni tekrar toplama kararı olmuş fakat başarılı olamamıştır. İkinci hamle ise, Mursi'nin Cumhurbaşkanlığı yetkilerini geri almak ve yargıdan bağımsız davranabilmek için 22 Kasım kararlarını ilan etmek olmuştur.³⁶² Bu kararların alınmasına neden olan olay ise Mursi'nin başsavcıyı görevden almak istemesine rağmen başarılı olamamasıdır. Cumhurbaşkanı Mursi 12 Ekim 2012 tarihinde Başsavcı Abdulmecid Mahmud'un görevinden alındığını ve Vatikan'a büyükelçi olarak atandığını açıklamıştır. Başsavcı Abdulmecid Mahmud ise

³⁶¹ Abdullah Aydoğan Kalabalık, Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı, **Seta Analiz**, Sayı 66, Şubat 2013, s.6.

³⁶² Ahmad Shokr, Reflections on Two Revolutions, Egypt's Uprising, **Middle East Report**, Vol. 42, No. 265, Winter 2012 ,s.7.

yaptığı açıklamada, Mısır kanunlarının, kendisinin yürütme organlarının kararıyla görevinden alınmasını engellediğini, Cumhurbaşkanı'nın kendisini görevinden alma yetkisinin bulunmadığını ve haliyle işini yapmaya devam edeceğini açıklamıştır.³⁶³ Bunun üzerine yargıdan bağımsız olabilmek için 22 Kasım kararlarını ilan eden Mursi, kararlar devrimci hareketler tarafından Mursi'nin yeni bir otoriter yönetim kurma hareketi olarak görüldüğü için geri adım atmak zorunda kalmıştır. Mursi'nin başarısız girişimleri halk nezdinde siyasi meşruiyetini zedelemeye başladığı sıralarda Mursi Sina olayını iyi bir şekilde kullanarak, YAK'ı saf dışı bırakmıştır. Mursi'nin YAK başkanı Tantavi'yi emekliye sevketmesi askerin siyasi ağırlığına büyük bir darbe olmuştur. Bu yüzden askerin siyasetteki boşluğunu eski rejimin son kalesi olarak yargının doldurması kaçınılmaz olmuştur.

Mursi'nin anayasa hükmündeki kararları ülkede büyük bir kaosa yol açmıştır. Mursi'nin, bu kaosu sonlandırmak için bulduğu çözüm bir an önce Anayasa çalışmalarını tamamlamak ve referanduma sunmak olmuştur. Referanduma sunulan anayasanın oylanmasının ikinci ayağı 22 Aralık 2012 tarihinde yapılmış ve sonuç olarak %36 hayır oyuna karşılık %64 evet oyuyla yeni anayasa kabul edilmiştir.³⁶⁴ Yeni anayasa, yargının yönetime karşı olan muhalefetini hafifletmek için önemli bir fırsat olmuştur. 2012 Anayasası 169 ve 176. maddelerde yargının işleyişiyle ilgili değişiklikler yapmış ve eleştirilere neden olmuştur. Buna göre, 169. madde yargı içindeki değişikliklerin yasalara bağlanması, yasamanın yargı üzerinde baskı kurduğu ve güçler ayrılığı ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle eleştiri almıştır. 176. madde ise, Yüksek Anayasa Mahkemesinin üye sayısının 19'dan 11'e düşürülmesi eleştirisini almıştır. Saf dışı bırakılan 8 kişinin İslami yönetime muhalif kişiler olması, yargının tek-tipleştirilmeye çalışıldığı gibi iddiaların öne sürülmesine neden olmuştur.³⁶⁵

³⁶³ Kalabalık, **a.g.m.**, s.10.

³⁶⁴ Guide to Egypt's Transition, Egypt's New Constitution Ratified, **Carnegie Endowment for International Peace**, December 19, 2012, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/12/19/unofficial-results-of-the-first-round-of-egypt%E2%80%99s-december-2012-constitutional-referendum> 15 Nisan 2013

³⁶⁵ Guide to Egypt's Transition, Controversial Articles in the 2012 Egyptian Constitution, **Carnegie Endowment for International Peace**, January 4, 2013 (Erişim)

Mısır'ın asker-yargı ve seçilmişler arasında yaşadığı siyasi bölünme, devrimin başarısız olduğu manasına gelmemekle birlikte, yine de geçiş sürecinin daha tamamlanmadığını göstermektedir.

D. Dinin Devletten Ayrılması: Laiklik

Parlamento ve başkanlık seçimleri sonucunda yönetimin İslami çoğunluğun eline geçmesi, seküler-İslami devlet tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Mursi Mısır'ın seküler bir devlet olmanın ötesinde sivil bir devlet olduğunu vurgulamış ve yeni yönetimin özelliğinin demokrasi ve anayasaya bağlılık olduğunu ifade etmiştir.³⁶⁶ Mursi yönetimi devrim sonrası yapılanmasının seküler-İslami dengesinin yerine asker-sivil dengesini sağlanmasının daha önemli olduğunu ifade etmesi, yine de bazı kesimleri tatmin etmemiştir. Kadın hakları gibi konularda daha da belirginleşen İslami yönelim pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Yeni anayasa da yer alan bazı maddeler din-devlet ayrılığı tartışmalarını daha da ateşleyen bir platform oluşturmuştur. Tartışmalı maddelerden biri 4. maddedir. 4. madde El-Ezher'i kendi içi işlerinde bağımsız bir kurum ve El-Ezher şeyhlerini bağımsız otoriteler olarak tanımlamaktadır. Diğer yönetimlerin aksine El-Ezher'i devlet kontrolünden çıkaran bu uygulama, geleceği düşünmeden alınan bir karar olduğu için eleştirilmiştir. El-Ezher'e verilen bağımsızlık yasamanın kontrolünden çıkarıldığı gibi kaygılara sebep olmuştur.³⁶⁷ Yeni Anayasanın aile hayatıyla ilgili 11 ve 12. maddeleri ise devletin aile yaşamıyla ilgili ahlaki normlar koyma yetkisinin olmadığı ve bireysel özgürlüğe kısıtlama getirildiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. İnanç özgürlüğüyle ilgili 43. madde ise korunacak dini inançların ilahi dinlerle sınırlı olmasıyla dikkat çekmiştir. Tüm dinlerin elçi

<http://egyptelections.carnegieendowment.org/2013/01/04/controversial-articles-in-the-2012-egyptian-constitution>, 12 Nisan 2013

³⁶⁶ Morsy: Egypt is civil, not secular country, **Egypt Independent**, September 25, 2012

<http://www.egyptindependent.com/news/morsy-egypt-civil-not-secular-state> 18 Nisan 2013

³⁶⁷ Guide to Egypt's Transition, Controversial Articles in the 2012 Egyptian Constitution, **Carnegie Endowment for International Peace**, January 4, 2013, (Erişim)

<http://egyptelections.carnegieendowment.org/2013/01/04/controversial-articles-in-the-2012-egyptian-constitution>, 12 Nisan 2013

ve peygamberlerini aşağılamanın yasaklandığı 44. madde ise ifade özgürlüğüne gölge düşüren bir madde olarak görülmüştür.³⁶⁸ Özellikle son dönemlerde İslamı aşağılama suçundan görülen davaların sayısında yaşanan artış bu maddenin kötüye kullanılabileceği tehlikesini doğurmuştur. En önemlisi ise 219. maddenin içeriğidir. 219. madde İslami hukukun presiplerinin genel çerçevesini genişleten bir madde olarak Sünni doktrinin, İslami Hukuk içinde yer alan baskın bir unsur olarak bu madde de geçmesi, 2. maddeye tezat oluşturan bir durum ortaya çıkarmıştır. 2. madde Hristiyan ve Yahudi doktrinlerinin de bu dinlerin inananları için yasamanın kaynaklarından olmasını öngörürken, 219. madde Sünni Doktrini üstün tutarak çelişki yaratmıştır.³⁶⁹

Aslında Mısır devletinin İslami karakteri devrimden sonra kurulan yönetimle değil Sedat dönemiyle birlikte başlamıştır. Devletin dini İslam'dır ibaresi 1971 Anayasasında yer almıştır. Bu yüzden, 1971 Anayasasında olduğu gibi 2012 Anayasasında da devletin dininin İslam olduğu ibaresinin yer alması Mısır'ı zaten seküler bir devlet anlayışının oldukça ötesine götürür. Avrupa modernleşmesinin temel dinamiklerinden olan dinin devletten ayrılması Eisenstadt'ın öngördüğü şekliyle çoğul bir modernite örneği olarak karşımızda duran Mısır'da geçerli bir ilke değildir. Bu yüzden siyasi otoritenin devrilmesi sonrasında dinin devletten ayrılmasının gerçekleşmemesi devrim süreci için bir eksi olarak görünmemektedir. Dini alanda kurumsal bir değişme, sadece dini nedenlerle insan hakları ihlalleri yapılmaması durumunda gerçekleşecektir.

IV. GEÇMİŞ İLE RADİKAL KOPUŞ

³⁶⁸ Guide to Egypt's Transition, Controversial Articles in the 2012 Egyptian Constitution, **Carnegie Endowment for International Peace**, January 4, 2013, (Erişim) <http://egypt.elections.-carnegieendowment.org/2013/01/04/controversial-articles-in-the-2012-egyptian-constitution>, 12 Nisan 2013

³⁶⁹ Ramy Yaacoub, 219: A Detailed Cultural Translation of Egypt's Draft Constitution's Most Controversial Article, **Atlantic Council**, November 14, 2012 (Erişim) <http://www.acus.org/egyptsource/219-detailed-cultural-translation-egypt%E2%80%99s-draft-constitution%E2%80%99s-most-controversial-article>

A. 1952 Devrimine Karşı 2011 Devrimi

2011 yılı Ocak ayından bu yana Mısır'la ilgili analizler 2011–2012 yıllarında yaşanan değişimlerin Mısır tarihinde temiz bir sayfa olduğunu vurgulamak için, *ancien regime*, karşı devrim ya da İkinci Cumhuriyet gibi Fransız Devrimi deyimlerinden ödünç alınan bir jargon geliştirmişlerdir.³⁷⁰ Fakat Mısır'daki halk ayaklanmalarını devrimci bir hareket olarak adlandırabilmek için eski rejimden siyasi, ekonomik ve sosyal olarak radikal bir kopuşun yaşanması gerekmektedir. Tüm siyasi ve ekonomik problemlerin temelini Mübarek yönetimi olarak görüldüğü Mısır'da, siyasi otoritenin devrilmesiyle birlikte demokrasiye geçilmesi radikal bir değişiklik olarak adlandırılmaktadır. Ancak önceki başlıkta ele alınan kurumsal değişikliklerin tam anlamıyla gerçekleşmemesi, kapsamlı bir dönüşümün ve eski sistemden köklü bir kopuşun yaşanmasına izin vermemiştir. Mübarek'in devrilmesi 1952 yılında kurulan sistemin sadece otoriter yönetim anlayışını değiştirmiş sistemin tüm diğer yapıları aynı kalmıştır.

Mısır'ın, 1952 yılında Hür Subaylar tarafından kurulan asker-bürokrat kökenli yönetim sistemi, ülkeyi siyasi, sosyal ve ekonomik olarak baştan ayağa değiştirmiştir. Mısır'ın kolonyal geçmişinin siyasi sistemini, sınıf yapısını ve ekonomi anlayışını topyekün değiştiren Hür Subaylar darbesi, sömürge döneminden radikal bir kopuş gerçekleştirerek, Mısır'ın bugün bile devam eden devlet sistemini kurmuştur. Siyasi olarak otoriter yönetimi, ekonomik olarak ekonomik-milliyetçiliği ve sosyal olarak sosyal devlet anlayışını benimseyen 1952 devrimi, Krallık yönetiminin hakimiyetini her alanda kırmış ve eski rejimin unsurlarına yaşama izni vermemiştir. Nasır tarafından kurulan bu sistemin sembolik yöneticileri olan Sedat ve Mübarek ise çağın gereklerine göre sistem içinde ekonomik güncellemeler yaparak, bu çizgide ülkeyi yönetmişlerdir.

³⁷⁰ Shokr, a.g.m., s.2.

25 Ocak 2011 yılında gerçekleşen halk ayaklanmaları ise sadece bu sistemin başı Mübarek'in devrilmesine yol açmıştır. 1952 sisteminden kopuşun yaşandığı tek alan otoritaryanizmden demokrasiye geçiş olmuştur. Nasır'ın kolonyal dönemin ekonomik zenginlerini tasfiyesinin aksine, 2011 Devrimi ekonomik zenginliğin asker kökenli elit ve neo-liberal dönemin kapitalistlerinin elinde kalmasına izin vermiştir. Ayrıca 2011 parlamento seçimlerinden zaferle çıkan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin ekonomik programı da, Mübarek dönemi ekonomi politikalarından büyük ölçüde ayrılmamaktadır.³⁷¹ Sosyo-ekonomik alanda yapılması beklenen değişiklikler ise, ülkenin dinmeyen kaos ortamında sadece geçici önlemler yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin Mursi Cumhurbaşkanlığı görevini devralmasının hemen ardından kamu sektöründe maaşlara %15 zam yapmıştır. Ayrıca emeklilerin aylık sosyal sigorta harcamalarının limiti 200 Mısır lirasından 300 Mısır lirasına çıkarılmıştır.³⁷² Kapsamlı bir sosyo-ekonomik programın yürütülmesi için gerekli zamanı ülke içi iktidar kavgalarına ayıran Mısır'da önümüzdeki dönemler için de devrime giden sürecin tamamlayacağı kuşkuludur. Hatta Mısır'daki halk ayaklanmalarını devrim olarak adlandırmak ülkedeki siyasi duruma bakarak sorunludur. Zira Mısır ne proleter devrim ne de tam anlamıyla bir orta sınıf devrimine sahne olmuştur. Çünkü ayaklanmaların temel nedeni olan neo-liberal ekonomi politikaları rejimin Nasır dönemi sosyo-ekonomik koşullarının terk edilmesinin bir sonucudur. Yani değişiklik yerine yozlaşan sistemin, önceki koşullara tekrar getirilmesi, topyekün bir devrime tercih edilebilecek bir seçenektir.

B. Ayaklanmaların Sınıfsal Temeli

³⁷¹FJP's 2011 Program, December 4, 2011, (Erişim) <http://www.fjponline.com/article.php?id=198> 16 Nisan 2013

³⁷²Egypt's Morsi raises public-sector bonuses pension rates, **Ahram Online**, 1 June 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/140/46668/Egypt/First--days/Egypt's-Morsi-raises-publicsector-bonuses,-pension-.aspx> 18 Nisan 2013

Halk ayaklanmalarının uluslararası yüzleri olan ve bu ayaklanmaların organize edilmesinde yer alan çekirdek kadro orta sınıfa mensup kişilerden oluşmaktadır. Fakat ayaklanmaların ülke geneline yayılmasında hayati önem ekonomik durumlarından rahatsız olan işçi hareketleri ve birlikleridir.³⁷³ İşçi hareketleri, Kifaya gibi diğer siyasi talepler içeren hareketlerden önce var olan, Mısır tarihinin en büyük ekonomik temelli sosyal hareketleridir. Bu işçi hareketleri, genellikle büyük, kamu sektörüne ait Helvan, Mahalle El-Kübra ve Kafr El-Davvar gibi fabrikalarda 1974 yılında başlayıp günümüze kadar devam eden grevlerdir. İşçi hareketlerinin yanında diğer önemli ayaklanmalar 1977 ve 1984 yılında meydana gelen ve özellikle kentli lümpen proleterya'nın önderlik ettiği gıda ayaklanmalarıdır.³⁷⁴ Sedat döneminde İnfitah, Mübarek döneminde özelleştirme politikalarının yol açtığı bu ayaklanmaların en büyük eksikliği birbirinden ayrı ve izole oluşlarıdır. 2000'li yıllarla yükselen ve siyasi talepleri olan sosyal hareketlerin ekonomik hareketleri hem kendi içinde hem de siyasi hareketlerle birleştirmesi ayaklanmaların tek bir sınıf ya da ideolojinin tekelinden çıkmasının en büyük sebebidir. Ayrıca neo-liberal ekonomi politikaların gelir açısından sınıflar arasında geçişkenliğe sebep olması da bu ayaklanmaların birleştirici noktasıdır. Mısır'da beyaz yakalı/orta sınıf, mavi yakalı/işçi sınıfı, proleterya/lümpen proleterya arasında olan klasik ayrım son 20 yıldır uygulanan neo-liberal politikalar altında değişime uğramıştır. Bazı sanayi işçileri, örneğin hem ücret, hem çalışma koşulları hem de nitelikleri bakımından orta sınıf hizmet grubu çalışanlarından daha iyi durumdaydılar. Bu durum beyaz yakalıların proleterleşmesi olarak adlandırılmıştır.³⁷⁵ Nasır dönemi devletleşen sanayi ve hizmet kollarının, Sedat dönemiyle başlayan ve Mübarek döneminde nihai noktasına ulaşan yolsuzluk ve yozlaşmaların sonucu olan gelir değişimleri ayaklanmaların ekonomik temelini oluşturmuştur.

³⁷³ Yasmine El-Rashidi, The Revolution is not Yet Over, February 23 2011, (Erişim)

<http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/feb/23/revolution-not-yet-over/> 16 Nisan 2013

³⁷⁴ Nazih N.M.Ayubi, The Political Revival of Islam: The Case of Egypt, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 12, No. 4, November, 1980, s.245.

³⁷⁵ Rabab El-Mahdi, Labour Protest in Egypt: Causes and Meanings, **Review of African Political Economy**, Vol. 38, No.129, September 2011, s.389.

İşçi sınıfının ayaklanmalardaki öncü rolü sadece yönetimin devrilmesiyle sınırlı kalmış ve devrim sonrası siyasi arena da yankı bulmamıştır. Bağımsız işçi hareketi adı altında birleşen işçi hareketleri, devrim sonrasının kurumlarında-anayasanın oluşturulması ya da ilk parlamentoda-etkili bir güç olamamıştır. Siyasi arenada işçi haklarını sahiplenilen iki parti olan Tagammu ve Sosyal Demokrasi Partisinin, zengin iş adamı Necip Sawiris tarafından kurulan Bağımsız Mısırlılar Partisi öncülüğünde olan Mısır bloğunda yer alması³⁷⁶, işçi hareketinin devrimci kazanımlarını devrim sonrasında kullanamamasına yol açmıştır. Bu yüzden Mısır devrimi proleterya devrimi olmanın çok ötesinde bir yere taşınmıştır.

Eisenstadt'ın devrim tezinin temel taşı olan orta sınıfların yönetimi ele geçirmesi ise siyasi talepler öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Orta sınıfların ayaklanmaya verdikleri desteğin demokrasi talebiyle olması, ekonomik yönü olmadığı anlamına gelmemektedir elbette. Orta sınıfların demokratik yönetim talebi, ekonomik zenginliğe ulaşmanın ve bu zenginliği paylaşmanın yolu olarak görülmüştür. Devletin ekonomik zenginliğinin Cemal Mübarek önderliğindeki bir takım küçük kapitalist grubu tarafından işletilmesi,³⁷⁷ diğer grupların ekonomiye girişine engel teşkil etmiştir. Bir diğer neden ise, uluslararası finans kuruluşlarının takip ettikleri neo-liberal ortodoksi tarafından dikte edilen devlet bütçesinin kısıtlanması ve sosyal harcamalarda kesintiye gidilmesi kentli orta sınıflar ve elitlerin devlet içindeki etkin rolüne son vermesidir.³⁷⁸

Bir orta sınıf hareketi olarak MK'nın serbest piyasa büyümesi ve refah kavramları üzerinde üst düzey kentli orta sınıflarla anlaşması, orta sınıfların kentli ve kırsal kesimlerinin birleşmesini sağlamıştır.³⁷⁹ Ayaklanmalara ekonomik sebeplerden ötürü katılan işçilerin ve düşük gelirli orta sınıfların temel ekonomik problemlerinin, kentli ve üst düzey gelirli orta sınıfların siyasi kamufleli ekonomik talepleriyle birleşmesi Mübarek yönetiminin devrilmesine

³⁷⁶Joel Beinin, The Rise of Egypt's Workers, **The Carnegie Papers**, June 2012, s.17.

³⁷⁷ Sfakianakis, **a.g.m.**, s.90.

³⁷⁸Joel Beinin, Political Islam and the New Global Economy, **The New Centennial Review**, Vol.5, No. 1, Spring 2005, s.115.

³⁷⁹Amr Adly, Whatever Happened to the Brotherhood, **Egypt Independent**, 26 December 2012 <http://www.egyptindependent.com/opinion/whatever-happened-brotherhood> 19 Nisan 2013

yol açan temel sebeptir. Fakat bundan sonraki süreç toplumsal bütünlüğün tekrar sınıf temelinde bölünmesine ve orta sınıflar lehine bir kompozisyon oluşmasına yol açmıştır.

Siyasileşen ekonomik elitlerin, merkezden tasfiye edilmesi ve devletin ekonomik kaynaklarının orta sınıfların tasarrufuna açılması yine Avrupa tarzı bir saf devrimin gerçekleşmesi için yeterli olmamıştır. Demokrasi gelmesine rağmen, seçilmişlerin yerleşik ekonomik kurumların yapısını değiştirememesi Mısır'da yaşanan dönüşüme saf devrim diyebilmenin önündeki en büyük engeldir. Cemal Mübarek ve kadrosuna ülkeyi yabancı sermayeye satma misyonu biçilirken, milli kapitalist olarak ordunun ekonomik kaynaklarına dokunulmamıştır. Yani MK kadrosu zenginliği eski rejimin elinden almamış, sadece bu zenginliğe ortak olma yolunu seçmiştir. Bu ayaklanmalara saf bir devrim demenin önündeki daha da önemli engel ayaklanma döneminin birleşik gruplarının Orta sınıflar için de seküler ve İslami gruplar olarak bölünmesinin getirdiği ayrışmadır.

Mısır devriminin öncü gücü olan orta sınıfların eski rejimle radikal bir kopuştan ziyade uzlaşma yoluna gitmeleri, halk ayaklanmalarının saf bir devrime ulaşmasının önüne geçmiştir.

V. GÜÇLÜ BİR İDEOLOJİ VE DEVRİMCİ İMAJ

Mısır'daki halk ayaklanmalarını devrim olarak adlandırabilmek için ideolojik bir tabana ihtiyaç vardır. Sosyal hareketlerin birleşmesi sonucu siyasi otoritenin devrilmesi, ideolojik bir bütünlükten ziyade ekonomik sebeplerden ötürü olduğu için, Mısır örneğinde, devrim sonrası siyasi düzen kurucularının ideolojik birliği sağlayıp sağlayamadıkları önem taşımaktadır. Parlamento ve Başkanlık seçimlerinin galibi, MK'nın siyasi kanadı olduğu için, bir ideoloji varlığı ya da ideolojik bütünlük olup olmadığı bu hareketin içinde aranacaktır.

A. İslamcılık

Dünya Değerleri Araştırmasının 65 ülkenin içinde yaptığı dindarlık araştırmasında Mısırlılar, %82 oranıyla İran ve Amerika ve en düşük %24 oranıyla Japonlar arasında, %98'lik bir oranla en dindar toplum bulunmuştur. Ayrıca karşılaştırmalı dindarlık araştırmaları Mısır Müslümanlarının dini kurumlara saygı duyan ve ulema ve imamlara, entelektüeller, ordu, yargı ya da üniversitelerden daha çok güvendiklerini doğrulamıştır.³⁸⁰ Bu yüzden, Mısır toplumundaki dindarlık, modernitenin temel varsayımlarından olan dinin sivil toplumdan soyutlanmasına izin vermeyen bir unsur olmuştur. Daha doğrusu Mısır'ın geneline hakim olan dini yaşam, modernite ile tezatlık oluşturan bir durum olarak görülmemiştir. İran'ın 70'li, Türkiye'nin ise 90'lı yıllarda yaşadığı dini/geleneksel'e karşı gelişen seküler/modern kimlikler, Mısır'da İslamın moderniteyle içi içe geçen melez halinde İran ve Türkiye'de olduğu gibi dikey bölünmeler yaratmamıştır.³⁸¹ İslam ile modernite çizgisinin uzlaşabilmesinin bir diğer nedeni ise, kolonyal geçmişin Batı algısının ülke içinde bir grupla özdeşleşmemesidir. Ortak düşman sömürgeci mantığı, Türkiye ve İran gibi kısa süreli işgallere uğramış Müslüman ülkelerdeki, ülke içi Batı işbirlikçisi modelinin gelişmesini engellemiştir. Yani Mısır'da İslam kimliği işgalci Batıya karşı herkesi kapsayan bir şemsiye görevi görmüştür.

1. Müslüman Kardeşler

Mısır'ın modern tarihinin en önemli İslami hareketi olarak MK 1928 yılında Hasan El-Benna tarafından kurulmuştur. 1952 yılına kadar siyasi aktiviteleriyle, politik ve fundamentalist bir hareket olan MK, Hür Subaylar darbesi ardından kriz dönemine girmiş³⁸² ve siyasi olarak meşru bir yapılanmaya dönüşmesi için rejimin devrilmesini beklemesi gerekmiştir.

³⁸⁰ Asef Bayat, **Making Islam Democratic: Social Movements and the Post-Islamic Turn**, California, Stanford University Press, 2007, s.147.

³⁸¹ Asef Bayat, **a.g.e.**, s.41.

³⁸² Ayubi, "The Political Revival of Islam: The Case of Egypt", s.488.

Fakat Mısır'ın devrim öncesinin en büyük sosyal hareketi ve İslami organizasyonu olarak MK Nasır, Sedat ve Mübarek döneminde değişip, gelişerek, devrim sonrasında en güçlü siyasi yapılanması olmuştur. Nasır ile MK'nın ilişkileri ilk olarak 1954 yılında Nasır'a karşı suikast suçlamasıyla yüzlerce MK üyesinin tutuklanmasıyla başlamıştır. İkinci karşılaşma ise, Seyyid Kutup'un 1964 yılında serbest bırakılmasının ardından olmuştur. 1965 yılında MK toplumunun yeniden oluşturulması ve radikalleşmesine katkıda bulunan Kutup hakkında rejimi Suudi Arabistan yardımıyla devirmek suçundan idam kararı verilmesi yönetim ile organizasyon arasının açılmasına neden olmuştur.³⁸³ MK'nın tarihinde gördüğü en büyük baskı dönemi olan Nasır dönemi, hareketin Kutup ile radikalleşmesine ve İslami fraksiyonların doğmasına yol açmıştır. Fakat MK'nın Nasır tarafından bastırılması, ülke içinde İslamın bastırılmasından ziyade sadece İslami bir organizasyonun bastırılması manasına gelmektedir. Nasır döneminde MK siyasi otoriteye karşı bir tehdit unsuru olduğu için bastırılma yoluna gidilmiştir. Fakat Nasır'ın bastırma politikası Sedat döneminde yerini rahatlamaya bırakmıştır. Sedat, Nasır'ın ihmal ettiği İslami vurguyu hem kişisel hem de yönetsel olarak yeniden canlandırmıştır. 1967 savaşıyla Mısırlıların zedelenen gururunun, 1973 savaşıyla tamir edilmeye çalışılması İslami vurgunun artırılmasında önemli rol oynamıştır. 1973 savaşının Ramazan ayında başlaması ve Süveyş Kanalını geçiş operasyonunun kodunun Hz. Muhammed'in savaşlarından birinin adı olan Bedir olması, Sedat döneminde yaşanan İslami sembollerin artışına bir örnektir.³⁸⁴ Fakat Sedat'ın Camp David ile başlayan Batıyla uzlaşma süreci, MK ile iyi ilişkilerinin sonunu getirmiştir. Mübarek döneminde ise, İslami hareketlerin bölünmüşlüğü, İslamcılığı sosyo-politik bir hareket olarak dini fundamentalizm alanından çıkararak siyasi terörizm alanına sokmuştur.³⁸⁵ Sedat suikastinin ardından yaklaşık 500 İslamcı tutuklanmış ve 24 kişi direkt suikastten sorumlu olarak yargılanmıştır. Bunlardan 5 tanesi idam edilmiş, 17 tanesi ömür boyu hapse mahkûm edilmiş ve 2 tanesi

³⁸³Beinin, "Political Islam and the New Global Economy", s.117.

³⁸⁴ Ayubi," The Political Revival of Islam: The Case of Egypt", s.490.

³⁸⁵ Kassem, **a.g.e.**, s.145.

serbest bırakılmıştır.³⁸⁶ Mübarek döneminde şiddet yöntemiyle var olmaya çalışan gruplar İslami hareket için de bölünmeye sebep olmuştur. Bu bölünme sonucu MK kendini aşırı hareketlerden soyutlayarak hakkını siyasi arenada aramaya başlamıştır.

a. Radikal İslamın Terk edilmesi

Militan İslamcılık ideolojik olarak radikal düşünür Seyyid Kutup'la başlayan, pratikte ise 1970'lerde İslamcı grupların bu düşünürün etkisinde kalarak yaptıkları faaliyetlerle vücut bulmuştur.³⁸⁷ Bu gruplardan en önemlisi olan Cemaati İslami'nin şiddet faaliyetleri, İslami hareketin İhvan ve diğer aşırı İslami gruplar arasındaki bölünmesine neden olmuştur. MK'nın var olan siyasi sistemi değiştirme yerine, uzlaşma yoluna gitmesi, harekete siyasetin kapılarını açmıştır. Mübarek'in siyasi olarak meşruiyetini tanımadığı MK hareketi, siyasi otorite tarafından onaylanmış partilerle iş birliği yaparak siyaset yapmaya çalışmıştır. 1984 yılında Yeni Wafd partisiyle yapılan ittifakı, 1987 yılında İşçi Partisiyle yapılan ittifaklar izlemiştir.³⁸⁸

2. Siyasi İslamın Yükselmesi

Siyasi İslamın yükselmesi, otoriter rejimlerin kişisel yönetime göre değişen siyasi ve ekonomik ideolojilerinin başarısızlıklarına karşı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Üçüncü yol olarak İslam Çözümdür sloganı 1992 seçimlerinde MK'nın İşçi Partisiyle yaptığı seçim ittifakı kampanyasında kullanılmasıyla yaygınlaşmaya başlamıştır.³⁸⁹ Beinin, Siyasi İslam'ın şu 3 gelişmenin sonucu olduğunu düşünmektedir.

³⁸⁶ Kassem, **a.g.e.**, s.146.

³⁸⁷ Salwa İsmail, The Popular Movement Dimensions of Contemporary Militant Islamism: Socio-Spatial Determinants in the Cairo Urban Setting, **Comparative Studies in Society and History**, Vol.42, No.2, April 2000, s.364.

³⁸⁸ Sana Adeb-Kotob, The Accommodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim Brotherhood of Egypt, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.27, No. 3, August 1995, s.329.

³⁸⁹ Adeb-Kotob, **a.g.m.**, s.328.

“(1)Seküler Arap Milliyetçiliği’nin, 1967 Arap-İsrail savaşı ile bozguna uğraması, (2)1971 yılında küresel ekonomide doların altından kopması ile başlayan değişiklikler ve 1973–75 resesyonu, (3)İnfitah politikasının ekonomik milliyetçiliğinin çöküşü.”

Bu haliyle Siyasi İslam ortaçağ İslam düşüncesinin tekrar dirilmesi ya da modernitenin reddi yerine, modernitenin ayrılmaz bir parçası olarak meydana gelmiştir.³⁹⁰ Diğer bir deyişle, Nasır sosyalizmi ve Sedat kapitalizmi ve Batının kültürel, siyasi ve ekonomik tahakkümü olan Mübarek politikaları iflas ettiği için, bunlar dışında yerli bir doktrin olan İslam değişim için yeni bir yol olarak görülmüştür.³⁹¹ Siyasal İslamın denenmemiş bir yol olarak sadece politik temele indirgenmesi, İslamın toplum nezdinde kazandığı sosyo-ekonomik yükselişi ihmal etmektedir. Mısır’da İslamın yükselen rolü öncelikle dini yazıların, kitapların ve literatürün sadece düşük gelir grupları arasında değil, teknokratlar, sosyalistler ve diğer gruplar arasında da yaygınlaşmaya başlamasıdır.³⁹² Ayrıca siyasi otoritenin halktan gelen İslami sinyallere yönelik olarak meşruiyetini Sedat ve Mübarek döneminde İslam üzerinden kazanmaya çalışması, Siyasi İslamın yükselmesine neden olan diğer bir faktördür. Hareketin halk arasında yaygınlaşması dışında ekonomik alandaki faaliyetleri de diğer önemli bir faktördür. Samir Amin’e göre, İslami hareketlerin yükselişi, Arap sermayesinin zenginliğe sahip, küçük burjuva sınıfının bir toplumsal katmanı olan burjuva hareketliliğinin, sol hareketleri zayıflatmak için, devletle iş birliği yapmasının sonucudur.³⁹³ İslami yükselişin kültürel boyutu ise, Batı modernleşmesine karşı kültürel bağımsızlığın İslamla sağlanacağı yönündedir.³⁹⁴ Siyasi İslamın yükselişi hayatın her alanında yaşanan başarısızlığın bir sonucu olarak doğmasına rağmen, İslamcılığı yek pare ve zamanla değişmeyen bir ideoloji olarak görmek ve kendi içindeki bölünmeleri hesaba katmamak yanlış kanaatlerin doğmasına sebep olur.

³⁹⁰ Beinin, “Political Islam and the New Global Economy”, s.113.

³⁹¹ Bayat, **a.g.e.**, s.37.

³⁹² Ayubi, “The Political Revival of Islam: The Case of Egypt”, s.488.

³⁹³ Sameh Naguib, Islamism(s) old and new, Ed.Rabab El-Mahdi-Philip Marfleet, **The Moment of Change**, London and New York, Zed Books 2009, s.105.

³⁹⁴ Naguib, **a.g.m.**, s.106.

Örneğin kültürel bağımsızlığın Batı modernitesinden kopmakla sağlanacağı yargısı İslami hareketler için de MK'nın benimsediği bir politika değildir.

a. Siyasi İslam'ın İdeolojisi

Modern Mısır tarihinin İslamcılık ideolojisi 1928 yılında Hasan El-Benna'nın öğretilerinin ışığında başlamıştır. Fakat Nasır döneminin bastırılan hareketi olarak İslamcılık 1970'li yıllarla sosyal kompozisyonu, siyasi söylemi, strateji ve taktikleri 1940'lı yılların Nasır öncesi MK'dan oldukça farklıdır.³⁹⁵ Nasır döneminde siyasi olarak tabanını ve harekete geçirme gücünü kaybeden MK, 1967 savaşı sonrası yeniden sosyal atmosfere hakim olmaya başlamış ve öğrenci birliklerinde prestij kazanmıştır. 1977 yılında beri İslami hareketler üniversitedeki öğrenci birliklerinde çoğunluğu elde etmeyi başarmış ve 60'lı yıllardaki zayıf pozisyonlarından kurtulmuşlardır.³⁹⁶

İslamcılık ideolojisinin iki ayrı temelde bölünmesi de 1970'li yılların başlarında İslami öğrenci birlikleri içinde yaşanan yöntem ve uygulama tartışması sonucudur. Birinci grup, Essam El-Erian ve Abdel Monem El-Futuh önderliğindeki dava ve yeni MK hareketinin bir parçasının birleşmesi sonucu doğan refomcular grubudur. İkinci grup ise Seyyid Kutup'un radikal düşünceleri etrafında şekillenen Cihatçılar grubudur.³⁹⁷

(1) Devrimci Cihad Grubu

Cihatçılar grubu, Nasır döneminin baskı politikası sonucu büyük oranda tahrip olan hareketin, 70'li yıllarda tekrar canlanan devrimci kanadıdır. Devrimci kanat kendi içinde de el-Tekfir ve el-Hicra, Cemaati İslami (her ikisi de Sedat döneminde bastırılmıştır) el-Cihad ve el-Cemaati el-İslami olmak

³⁹⁵Naguib, **a.g.m.**, s.108.

³⁹⁶ Ayubi, *The Political Revival of Islam: The Case of Egypt*, s.492.

³⁹⁷Naguib, **a.g.m.**, s.110.

üzere farklı gruplara ayrılmıştır.³⁹⁸ Bu gruplar Cihat ve devrim ideolojisini paylaşan ve İslamcılık akımı içerisinde militan İslamcı olan gruplardır. Devrim ideolojisinin temel doktrini Allah'ın hakimiyetini siyasi sistemde tesis etmek, günümüz toplumunu cahiliye dönemi olarak adlandırmaktır. Cihat ise militan ideolojinin merkezinde yer alan bir kavramdır. Cihad' ın amacı İslam Devletini kurmak ve şeriatı uygulanmasını sağlamaktır.³⁹⁹ Kutub'a göre İslami ideolojinin temeli, İslami kuralların uygulandığı, toplum formunu ve hükümetin şeklini İslami prensip ve düzenlemelerin tanımladığı bir devlet kurmaktır.⁴⁰⁰ Cihatçı ideoloji de İslami devlet kurulması ve şeriatın uygulanması sadece rejime karşı direkt eylemler ve şiddetli karşılaşmalar sonucu gerçekleşebilir. Cihatçı Devrim ideolojisini benimseyen İslami gruplar, 1979 İran Devrimin etkisiyle Mısır'da da otoriteyi şiddet yoluyla devirmeye çalışmışlardır. 1981 yılında el-Cemaat el-İslami'nin Sedat suikasti, bu grubun İran'daki gibi bir devrim yapmak amacıyla işlediği bir fiildir. Fakat bu naif girişim 1.250 kişinin tutuklanmasına hareketin Mübarek tarafından bastırılmasına neden olmuştur.⁴⁰¹ İslamcılık ideolojisinin şiddet yoluyla yönetimi değiştirme ve İslami devlet kurmak isteyen aktivist kesimi böylelikle siyaset sahnesiden çekilerek sadece marjinal olaylarda isimlerini duyurmuşlardır.

(2) Reformist Müslüman Kardeşler Grubu

1990'lı yıllara doğru Mısır'da ve dünyanın birçok yerinde, devrimci İslamın yaşadığı düşüş, siyasi İslamında düşüşe geçeceği şeklinde yorumlanmıştır.⁴⁰² Oysaki sadece devrim ideolojisi ve şiddet değişmiş, yerini reformcu ve siyasi sistemle uyumlu bir İslami siyaset anlayışına bırakmıştır. Mısır için 70'li yıllarda bölünen İslami hareketlerin reformcu kanadı olan MK bu görevi üstlenmiştir. İslamcılık fikriyatı içinde aktivist İslami siyasetten pasif

³⁹⁸ Bayat, **a.g.e.**, s.38.

³⁹⁹ Salwa, "The Popular Movement Dimensions of Contemporary Militant Islamism: Socio-Spatial Determinants in the Cairo Urban Setting", s.365.

⁴⁰⁰ Adeb-Kotob, **a.g.m.**, s.323.

⁴⁰¹ Bayat, **a.g.e.**, s.39.

⁴⁰² Salwa İsmail, The Paradox of Islamist Politics, **Middle East Report**, No.221, Winter 2001, s.34.

direnış yöntemini kullanan İslami siyasete geçiş dönemi 80'lerin ortalarından itibaren olmuştur. Post-İslamcılık olarak adlandırılan bu siyaset anlayışı, ne anti-İslamcı, ne İslam dışı ya da seküler değildir. Daha ziyade, dindarlığı ve hukuku, inanç ve özgürlüğü, daha doğrusu İslam ve özgürlüğü kaynaştırmak için çaba gösteren bir siyaset anlayışıdır. Post-İslamcılık, İslamın bireysel tercih ve özgürlüklerle, demokrasi ve moderniteyle, uzlaşmaya çalışmasını anlatırken,⁴⁰³Eisenstadt'ın çoğul moderniteler adını verdiği alternatif modernite biçimini de uygun bir örnek sağlamaktadır. MK'nın Mısır siyasi arenasına katılması militan İslamdan uzaklaşarak, Post-İslamcı bir anlayışa yönelmeleriyle olmuştur. MK'nın İslami aktivistlerden farklı bir noktada duruşu Ömer Tilmisani tarafından şöyle anlatılmıştır.

"Müslüman Kardeşler devrimi düşünmezler, ne bu ideolojiye bağlılardır ne de devrimin yararına ya da sonuçlarına inanırlar."⁴⁰⁴

Militan İslamın devrimci ideolojisinden kopuş yaşayarak uzlaş siyasetine başlayan MK açısından uzlaşı yeni bir fenomen olmamasına rağmen, pratikte uygulanması yeni bir dönemin başlangıcıdır.

3. Devrimin İdeolojisi

Mübarek'in devrilmesinde kitlelerin birleşmesinin ideolojik bir temelden uzak olması, değişim sonrası dönemde ideolojik bir birliğin sağlanmasını zorlaştırmıştır. Yönetime gelen İslami kesimin devrim ideolojisi yerine reformcu yaklaşımı benimsemesi, yeni dönemin ideoloji eksikliğinin nedenlerinden biridir. MK'nın kademeci yaklaşımı topyekün bir isyan ya da şiddet kullanımını önermemiştir.⁴⁰⁵ İslami hareketlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları yöntemlere atfedilen reformcu ve devrimci ayrımı, diğer bir açıdan Gramsci'nin konum ve cephe savaşı kavramsallaştırmasıyla da uyulmaktadır. Mısır İslami hareketi, İran'ın tecrübe ettiği devrimci ya da cephe savaşı diyebileceğimiz bir ideolojik mücadeleyi tercih etmemiştir.

⁴⁰³ Bayat, **a.g.e.**, s.11.

⁴⁰⁴ Adeb-Kotob, **a.g.m.**, s.327.

⁴⁰⁵ Bayat, **a.g.e.**, s.40.

Aksine, reformcu yaklaşımına uygun olarak konum savaşını tatbik etmiştir. Gramsci'nin konum savaşı kavramı Mısır'da, otoriter yönetimlerin sadece siyasi platformda değil, sosyal ve ekonomik hayatta da alamadıkları rızayı, MK'nın sosyal, ekonomik ve siyasi bir örgütlenme olarak sivil toplumun rızasını alabilmesine dayanır. Siyasal hegemonya kazanma ve rıza alma muharebesi olarak konum savaşı⁴⁰⁶ MK'nın benimsediği bir ideolojik mücadele olmasına rağmen, sistemin değişimi için atılan ilk adımın cephe savaşını andırır bir yöntemle olması, konum savaşının mevcudiyetine gölge düşürmüştür. Zaten halk ayaklanmalarına, MK'nın organizasyon olarak değil üyeleri yoluyla bireysel olarak destek vermesi, devrimin ne itici gücünün İslami kesim olduğu ne de halk birlikteliğinin İslami bir ideoloji etrafında toplandığının göstergesidir. Yeni yönetimin kurulmasındaki ideolojik temel ise, yine devrimci bir ideoloji ya da birliktelikten oldukça uzaktır. İslamcılarının ağırlıkta olduğu parlamento, dönüşümün İslami bir ideoloji temelinde olduğu izlenimini verse de, İslamcılığın da kendi içindeki bölünmeleri buna engel teşkil etmektedir. İslami hareket içerisindeki eşitsizlik ilişkileri, ideolojik birlikteliği zayıflatan en önemli unsurdur. İslamcı Hareketin liderliği burjuvazi tarafından yürütülmekle beraber, üyelerin büyük bir kısmı düşük gelir gruplarından oluşmaktadır.⁴⁰⁷ İslami Hareket içerisindeki ekonomik ve sınıfsal farklılıklar, demokratik seçimlerde de kendini göstermiş ve İslamcı siyasi partiler arasında hizipleşme yaşanmıştır. Devrimler, sosyal hareketlerin tersine yüksek derecede bir ideolojik birlikteliği gerektirdiği için, Mısır'da yaşanan halk ayaklanmaları ve sonraki dönemin devrimci bir karakteri yoktur. Bu yüzden, Mısır, İran'daki İslami hareketten yoksun İslami Devrimin aksine, sürekli bir İslami hareketliliği sahip olmuş ve fakat bunu İslami Devrime dönüştürememiştir.⁴⁰⁸

Ayubî'ye göre, İslamın ideolojik olarak bir birleştiriciliği olmamasına men, seçimlerden MK'nın galip çıkması sosyolojik ve psikolojik olmak üzere

⁴⁰⁶ Okur, **a.g.e.**, s.59.

⁴⁰⁷ Springborg, **a.g.e.**, s.231.

⁴⁰⁸ Bayat, **a.g.e.**, s.47.

iki nedene bağlıdır.⁴⁰⁹Sosyolojik neden, sosyal devlet anlayışının yok olmasıyla, işsizlik ve statüye bağlı problemlerin sosyo-ekonomik bir hareket olarak MK tarafından çözülmesidir. Sosyo-ekonomik hayatta devletin rolünü paylaşan bir hale gelen MK organizasyonunun sağladığı ekonomik imkanlar, halka bu harekete dahil olmak için yeterli sebebi vermiştir. Clark'ın İslami hareketlerin sağlık sektöründe yaptığı hizmetleri detaylı incelediği eserinde⁴¹⁰, Kahire başta olmak üzere Mısır'ın dört bir yanına yayılan İslami klinikler, MK'nın sosyal hayatta gösterdiği büyük başarının birer örnekleridir. Bunun dışında İslami ideolojinin sahiplenilmesindeki psikolojik neden ise, alternatif seküler ideolojiler ithal edilmiş ve yabancı ideolojiler olarak görülürken, İslamın yerli ve denenmemiş bir ideoloji olmasıdır.⁴¹¹

⁴⁰⁹ Ayubi, The Political Revival of Islam: The Case of Egypt” s.494.

⁴¹⁰ Clark, **a.g.e.**, s.42-821

⁴¹¹ Ayubi ,”The Political Revival of Islam: The Case of Egypt”, s.495.

SONUÇ

Mısır'daki halk ayaklanmalarının modern döneme geçişin pürüzsüz yolu olan saf devrime ulaşip ulaşamadıklarının incelendiği bu çalışmanın sonucu Devrim olarak adlandırılan ve kullanımı da literatüre yerleşen halk hareketlerinin, siyasi otoritenin devrilmesi dışında, devrimci bir karaktere sahip olmadığıdır. Yeni sistemin orta sınıflar öncülüğünde bir burjuva devrimine yol açacağı fikri, orta sınıf temelli yeni siyasi iktidarın, eski rejimle işbirliği yoluna gitmesi sonucu geçerliliğini kaybetmiştir. Orta sınıfların şimdilik zenginliği paylaşmakla yetindiği, Mısır'ın hala geçiş sürecinde bir ülke olduğunu göz önünde bulundurursak, saf devrime ulaşma imkânı yine de tamamen yok olmuş değildir. Çünkü Mısır modernleşmenin ön koşullarını gerçekleştirmiş ve uluslararası sisteme entegre olmayı başarmıştır. Zira Eisenstadt'a göre, devrim saf bir aşamaya gelmediyse, devrim içi anormallikler vardır demektir. Yani Mısır'ın saf bir devrimi tatbik etmemesi, bu sürecin devrimle sonuçlanabilmesinin önünde engel değildir.

Bundan sonraki süreçte Mısır siyasi iktidarının gerçek bir demokrasiyi sağlamak için, eski rejimin asker, yargı gibi destekçilerini tasfiye etmesi mümkün olursa, halk ayaklanmalarını amacına ulaşmış olarak düşünebiliriz. Mısır neo-patrimonyal toplum yapısının kırılmasının önündeki diğer engel ise, merkez ve çevre yapısının değişiminin kalıcı olmamasıdır. Mısır demokrasi hareketinin dönüştürücü gücü eğer merkezin, siyasi iktidarın değişimiyle birlikte değişmesini sağlayabilirse, uzun dönem otoriter elit yapılanmalarının önüne geçilebilir. Böylece merkez ile çevre arasında kalıtsal ya da ideolojik farklılıklar oluşması engellenebilir.

Mısır Devriminin başarıya ulaşmasının bir süreci takip etmesi, yeni siyasi iktidarın kademeci anlayışla da büyük oranda bağlantılıdır. MK'nın siyasi kanadının öncülüğündeki yeni siyasi sistem, topyekün bir tasfiye yerine, eski sistemin aşamalı bir şekilde yok edilmesini öngörmektedir. Bu yüzden sürecin devamını görmeden yapılan devrim olmadığı değerlendirmeleri şu anı baz alan değerlendirmelerdir.

Son olarak, modernleşme teorileri kapsamında ele alınan Mısır Devrimi, ülkenin sadece iç dinamiklerine dayanan analizlerle anlatılmaya çalışılmıştır. Devrimin gerçekleşmesinde uluslararası aktörlerin rolleri veya destekleri çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu yüzden, hem iç hem de dış faktörleri dikkate alarak yapılacak çalışmalar da Mısır halk ayaklanmalarının ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları için kapsamlı analizler sunabilir.

KAYNAKÇA

ABDALLA, Nazem, The Role of the Foreign Capital in Egypt's Economic Development, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.14, No.1, February 1982

ABDEL-FADIL, Mahmoud, **Development, Income Distribution and Social Change In Rural Egypt (1952–1970)**, Cambridge, Cambridge University Press, 1975

ABUL-MAGD, Zeinab, The Army and the Economy in Egypt, **Egypt Independent**, December 24, 2011, (Erişim) [http:// www.egyptindependent-.com/opinion/army-and-economy-egypt](http://www.egyptindependent.com/opinion/army-and-economy-egypt), 17 Nisan 2013

ADAMS, Richard H., **Development and Social Change in Rural Egypt**, New York, Syracuse University Press, 1986

ADEB-KOTOB, Sana, The Accommodationists Speak: Goals and Strategies of the Muslim Brotherhood of Egypt, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.27, No. 3, August 1995

ADLY, Amr, Whatever Happened to the Brotherhood, **Egypt Independent**, 26 December 2012, <http://www.egyptindependent.com/opinion/whatever-happened-brotherhood>, 19 Nisan 2013

AL-AWADI, Hesham, **In the Pursuit of Legitimacy: The Muslim Brotherhood and Mubarek 1982–2000**, London, Tauris Academic Studies, 2004

ALMOND, Gabriel, A. , POWELL, G. Bingham, **Comparative Politics: A Developmental Approach**, Boston, Little Brown and Company, 1966

AKHAVI, Shahrough, Egypt: Diffused Elite in a Bureaucratic Society, I. William Zartman 'v.d.' **Political Elites in Arab North Africa: Morocco, Algeria, Tunisia, Libya and Egypt** içinde, New York, London, Longman, 1982

AKHAVI, Shahrough, Sunni Modernist Theories of Social Contract in Contemporary Egypt, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 35, No.1, February 2003

AMAR, Paul, Why Mubarak is Out?, **Jadaliyya**, January 1, 2011, (Erişim) <http://www.jadaliyya.com/pages/index/516/why-mubarak-is-out->, 12 Nisan 2013

AMİN, Galal A., **Egypt's Economic Predicament**, Leiden, E. J. Brill Publisher, 1995

AMİN, Galal A., **Egypt in the Era of Hosni Mubarak 1981–2011**, Cairo, The American University in Cairo Press, 2011

AMİN, Galal A., "Some Economic and Cultural Aspect of Economic Liberalisation in Egypt", **Social Problems**, Vol.28, No.4, 1981

AOUDE, İbrahim G., From National Bourgeoisie Development to İnfitah: Egypt 1952-1992, **Arab Studies Quarterly**, Vol.16, No.1, Winter 1994

ARİSTOTELES, **Politika**, Mete Tunçay (çev.) İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983

AULAS, Marie-Christine, Sadat's Egypt: A Balance Sheet, Egypt in the Middle East, **Middle East Reports**, No.107, July-August, 1982

AYUBİ, Nazih N.M., The Political Revival of Islam: The Case of Egypt, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.12, No.4, November, 1980

AYUBİ, Nazih N., **The State and Public Policies in Egypt Since Sadat** , Political Studies of the Middle East Series Sayı: 29, 'y.y.', Ithaca Press Reading, 1991

AYUBİ, Nazih N., Perestroika at Last?!The Egyptian Political Economy from 'Opening' to 'Restructuring', Hans Hopfinger (ed) , **Economic Liberalization and Privatization in Socialist Arab Countries: Algeria, Egypt, Syria and Yemen as Examples** içinde, Gotha, 1996

ATEŞ, Hamza, DUMAN, Mehmet, BAYRAKTAR, Yüksel, **A Story of İnfitah: Egypt Liberalisation Under Stress**, Yapı Kredi Economic Review, Vol.17, No.1, June 2006

BAKER, Raymond William, **Sadat and After: Struggle for Egypt's Political Soul**, Cambridge, Harvard University Press, 1990

BAYAT, Asef, **Making Islam Democratic: Social Movements and the Post-İslamic Turn**, California, Stanford University Press, 2007

BEININ, Joel, Political Islam and the New Global Economy, **The New Cetennial Review**, Vol.5, No.1, Spring 2005

BEININ, Joel, Workers Struggle Under Socialism and Neoliberalism, Rabab el-Mahdi-Philip Marfleet (ed) , **Egypt: The Moment of Change** içinde, London and New York, Zed Books, 2009

BEININ, Joel, The Rise of Egypt's Workers, **The Carnegie Papers**, June 2012

BELLIN, Eva, The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective, **Comparative Politics**, Vol.36, No.2, January 2004

BERMAN, Bruce J., Clientelism and Neocolonialism: Center-Periphery Relations and Political Development in African States, **Studies in Comparative International Development**, Vol.9, No.2, Summer 1994

BERGER, Morroe, Patterns of Communication of Egyptian Civil Servants With the Public, **The Public Opinion Quarterly**, Vol.20, No.1, Spring 1956

BERGER, Morroe, **The Middle Class in the Arab World**, 'y.y.' The Princeton University Conference, 'y.y.', 1957

BILL, James, "Review Essay: Class Analysis and the Challenge of Change", **Comparative Political Studies**, No.2, October 1969

BILL, James, "Class Analysis and the Dialects of Modernization in the Middle East", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.3, No.4, October, 1972

BILL, James, SPRINGBORG Robert, **Politics in the Middle East**, 4th. Edition, New York, Harper Collins College Publishers,1994

BLAYDES, Lisa, **Authoritarian Elections and Elite Management: Theory and Evidence From Egypt**, Prepared for delivery at the Princeton University Conference on Dictatorships, April2008, s.5. (Erişim) <http://www.princeton.edu/~piirs/Dictatorships042508/Blaydes.pdf>, 18 Nisan 2013

BONHAM, G. Matthew, SHAPIRO Michael J. and TRUMBLE, Thomas L., The October War: Changes in Cognitive Orientation toward the Middle East Conflict,**International Studies Quarterly**, Vol.23, No.1, March 1979

BROWN, Nathan, Can the Colossus Be Salvaged?Egypt's State-Owned Press in a Post-Revolutionary Enviroment, **Carnegie Endowment for International Peace**, August 22, 2011 (Erişim)<http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/08/22/can-the-colossusbe-salvaged-egypt%E2%80%99s-state-owned-press-in-a-post-revolutionary-environment>,13 Nisan 2013

BROWNLEE, Jason, Executive Elections in the Arab World: When and How Do They Matter?, **Comparative Political Studies**, Vol.44, No.7, June 2011

BRUMBERG, Daniel, Survival Strategies vs. Democratic Bargains: The Politics of Economic Reform in Contemporary Egypt, Henri J. Barkey(ed), **The Politics of Economic Reform in the Middle East** içinde, New York, St Martin's Press,1992

BUSH, Ray, Egypt: A Permanent Revolution?, **Review of African Political Economy**, Vol.38, No.128, June 2011

BUSH, Ray, Coalitions for Dispossession and Networks of Resistance? Land, Politics and Agrarian Reform in Egypt, **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol.38, No.3, December 2011

CHOUCRI, Nazli, The Non-Alignment of Afro-Afrikan States: Policy, Perception and Behaviour, **Canadian Journal of Political Science**, Vol.2, No.1, March 1969

CLARK, Janine A., **Islam, Charity, Activism: Middle Class Networks and Social Networks and Social Welfare in Egypt, Jordan and Yemen**, Bloomington: Indiana University Press, 2004

COOPER, Mark N., State Capitalism, Class Structure, and Social Transformation in the Third World: The Case of Egypt, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.15, No.4, November 1983

COX, Oliver C., Max Weber on Social Stratification: A Critique, **American Sociological Review**, Vol.15, No.2, April 1950

DAHRENDORF, Ralf, Toward a Theory of Social Conflict, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.2, No.2, June 1958

DAHRENDORF, Ralf, **Class and Class Conflict in Industrial Societies**, California, Stanford University Press, 1959

DEEB Marius, Bank Misr and the Emergence of Local Bourgeoisie in Egypt, **Middle Eastern Studies**, Vol.12, No.3, October 1976

DORMAN, W.Hudson, "**The Politics of Neglect-The Egyptian State in Cairo 1974-98**," Londra, Londra University, School of Oriental and African Studies, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007

EISENSTADT, S.N., Transformation of Social Political and Cultural Orders in Modernization, **American Sociological Review**, Vol.30, No.5, October 1965

EISENSTADT, S.N., **Japanese Civilization: A Comparative View**, Chicago, The University of Chicago Press,1996

EISENSTADT, S. N., **Traditional Patrimonialism and Modern Patrimonialism**, Beverly Hills California, Sage Publications, 1973

EISENSTADT, S.N, Convergence and Divergence of Modern and Modernizing Studies: Indications from the Analysis of the Structuring of Social Hierarchies in Middle Eastern Societies, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.8, No.1, January 1977

EISENSTADT, S.N., **Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations**, New York, The Free Press, 1978

EISENSTADT, S.N, **The Political Systems of Empire: The Rise and Fall Historical Bureaucratic Societies**, New Jersey, Transaction Publishers, 1993

EISENSTADT, S.N., Multiple Modernities, **Daedalus**, Vol.129, No.1, Winter 2000

EISENSTADT, S.N., Modernity in Socio-Historical Perspective, Eliezer Ben-Rafael and Yitzhak Sternberg (ed) , **Comparing Modernities: Pluralism versus Homogeneity**, Leiden, Martinus Nijhoff Publishers and VSP, 2005

EISENSTADT, S.N., **Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim**, Ufuk Çoşkun (çev.) Ankara, Doğu-Batı Yayınları, Eylül 2007

EL-HENNAWY, Noha, The Making of a Police State: From the Battle of Ismailiya to Khaled Saeed, **Egypt Independent**, January 27, 2011 <http://www.egyptindependent.com/news/making-police-state-battle-ismailiya-khaled-saeed>, 8 Mayıs 2012

EL-MAHDİ, Rabab, Enough! Egypt's Quest for Democracy, **Comparative Political Studies**, Vol.42, No. 8, August 2009

EL-MAHDİ, Rabab, The Democracy Movement: Cycles of Protest, Rabab el-Mahdi, Philip Marfleet, **Egypt: The Moment of Change**, London and New York, Zed Books, 2009

EL-MAHDİ, Rabab, Labour Protest in Egypt: Causes and Meanings, **Review of African Political Economy**, Vol. 38, No.129, September 2011

EL-NAGGAR, Said, Prospects and Problems of Privatization, Ibrahim M.Oweiss (ed) , **The Political Economy of Contemporary Egypt** içinde, Washington D.C, Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, 1990

EL-RASHİDİ, Yasmine, The Revolution is not Yet Over, February 23 2011, (Erişim)<http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2011/feb/23/revolution-not-yet-over/>, 16 Nisan 2013

FAHİM, Kareem, EL-SHEİKH, Mayy, Egypt Lifts a Junior Corps Impatient Over Military Failure, **New York Times**, August 13, 2012, (Erişim)<http://www.nytimes.com/2012/08/14/world/middleeast/purge-by-morsi-shows-impatience-within-egypts-military.html?pagewanted=all>, 18 Nisan 2013

FAHİM Kareem, EL-SHEİKH, Mayy, Egyptian Satirist Posts Bail as Authorities Press Case, **The New York Times**, March 31, 2013, http://www.nytimes.com/2013/04/01/world/middleeast/bassem-youssef-posts-bail-as-egyptian-authorities-press-case.html?_r=0, 14 Nisan 2013

FAHMY, Khaled, **All the Pashas Men: Mehmed Ali His Army and the Making of Modern Egypt**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997

FISCHER, Michael, "Islam and the Revolt of the Petty Bourgeoisie" **Daedalus**, Vol.111, No.1, Winter 1982

GIDDENS, Anthony, Marx and Weber: Problems of Class Structure, Rhonda F. Levine(ed), **Social Class and Stratification: Classic Statements and Theoretical Debates** içinde, 2nd Edition, Maryland, Rowman and Little Field Publishers, 1998

GOLDSTONE, John, Revolutions and Superpowers, Jonathan R. Adelman (ed), **Superpowers and Revolutions** içinde, Newyork, Praeger, 1986

GRE, Gerard De, Realignments of Class Attitudes in the Military and Bourgeoisie in Developing Countries: Egypt, Peru and Cuba, **International Journal of Comparative Sociology**, Vol.15, No.1-2, March-June 1974

HALPERN, Manfred, **The Politics of Social Change in the Middle East and North Africa**, Princeton, Princeton University Press, September, 1963

HALPERN, Manfred, Egypt and the New Middle Class: Reaffirmations and the New Explorations", **Comparative Studies in Society and History**, Vol.1, No.1, January 1969

HANDY, Howard(ed), **Egypt, Beyond stabilization Toward a Dynamic Market Economy** , International Monetary Fund Occasional Paper, Washington D.C., May 1998

HARIK, Iliya, Continuity and Change in Local Development Policies in Egypt: From Nasser to Sadat, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.16, No.1, March 1984

HELLYER, H. A, The Chance for Change in the Arab World: Egypt's Uprising , **International Affairs**, Vol. 87, No. 6, 2011

HINNEBUSCH, Raymond A., **Egyptian Politics Under Sadat: The Post-Populist Development of an Authoritarian-Modernizing State**, Boulder and London, Lynne Rienner Publishers, 1988

HINNEBUSCH, Raymond A., The Formation of the Contemporary Egyptian State From Nasser and Sadat to Mubarak, Ibrahim M. Oweiss(ed) , **The Political Economy of Contemporary Egypt** içinde, Washington D.C., Center for Contemporary Arab Studies Georgetown University, 1990

İSMAİL, Salwa, The Popular Movement Dimensions of Contemporary Militant Islamism: Socio-Spatial Determinants in the Cairo Urban Setting, **Comparative Studies in Society and History**, Vol.42, No. 2, April 2000

İSMAİL, Salwa, The Paradox of Islamist Politics, **Middle East Report**, No.221, Winter 2001

JOYA, Angela, The Egyptian Revolution: Crisis of Neoliberalism and the Potential for Domestic Politics, **Review of African Political Economy**, Vol.38, No.129, September 2011

KALABALIK, Abdullah Aydoğan, Mısır'da Değişim Süreci ve Anayasa Arayışı, **Seta Analiz**, Sayı 66, Şubat 2013

KASSEM Maye, **Egyptian Politics: The Dynamic of Authoritarian Rule**, London, Lynne Rienner Publishers, 2004

KEDOURİE, Elie, **Democracy and Arab Political Culture**, Washington D.C., The Washington Institute for Near East Policy, 1992

KERR, Malcolm H., Egyptian Foreign Policy and the Revolution, P.J.Vatikiotis(ed), **Egypt Since the Revolution**, London, George Allen and Unwin Ltd., 1968

KHALIL, Peter, Wildfires and Ways Forward: Egypt's Transition to Democracy, **Global Change, Peace and Security**, Vol. 23, No. 2, June 2011

KIENLEI, Eberhard, Egypt Without Mubarak, Tunisia After Bin Ali: Theory, History and the Arab Spring, **Economy and Society**, Vol.41, No.4, November 2012

KOEHLER, Kevin, Authoritarian Elections in Egypt: Formal Institutions and Informal Mechanism of Rule, **Democratization**, Vol.24, No.8, November 2008

LENSKI, Gerhard E., **Power and Privilege: A Theory of Social Stratification**, 2nd Edition, New York, University of North Carolina Press, 1984

MAHER, Stephen, The Political Economy of the Egyptian Uprising, **Monthly Review**, November 2011

MAHMOOD Zahid, Sadat and Camp David Reappraised, **Journal of Palestine Studies**, Vol.15, No.1, Autumn, 1985

MANSFIELD, Peter, Nasser and Nasserism, **International Journal**, Vol.28, No.4, 1973

MARX, Karl, On Classes, Rhonda F.Levine(ed), **Social Class and Stratification: Classic Statements and Theoretical Debates** içinde, 2nd Edition, Maryland, Rowman and LittleField Publishers,1998

MCDERMONT, Anthony, **Egypt From Nasser to Mubarak: A Flawed Revolution**, New York, Croom Helm Publisher, 1988

MIGDAL, Joel S., **Strong Societies and Weak States: State Society Relations and State Capabilities in the Third World**, Princeton, Princeton University Press, 1988

MITCHELL, Richard Paul, **The Society of Muslim Brothers**, New York, Oxford University Press, 1993

MOORE, Barrington, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Şirin Tekeli-Alaeddin Şenel(çev.), İmge Kitabevi, 2.Baskı, 2003

MOORE, Clement Henry, Money and Power: The Dilemma of the Egyptian İnfitah, **The Middle East Journal**, Vol.40, No.4, Autumn 1986

NASSİF, Hicham Bou, Why the Egyptian Army Didn't Shoot, **Middle East Report**, Vol. 42, No. 265, Winter 2012

NAGUİB, Sameh, Islamism(s) old and new, Rabab El-Mahdi-Philip Marfleet(ed) , **Egypt: The Moment of Change**, London and New York, Zed Books,2009

OKUR, Mehmet Akif, **Emperyalizm, Hegemonya İmparatorluk: Tarihsel Dünya Düzenleri ve Irak'ın İşgali**, Ankara, A Kitap, 2010

O'LEARY, Brendan, **The Asiatic Mode of Production: Explorations in Social Structure**, Oxford and New York, Basil Blackwell Ltd, 1989

ONODERA, Henri, The Kifaya Generation: Politics of Change Among Youth in Egypt, **Suomen Antropologi Journal of the Finnish Anthropological Society**, Vol. 34, No.4, Winter 2009

OWEN, Roger, Socio-economic Change and Political Mobilization: The Case of Egypt, Ghassan Salame(ed), **Democracy Without Democrats?** içinde, New York, Tauris Publishers, 1994

OTTOWAY, Marina, Egypt Elections: Setback for the Transition, **Carnegie Endowment for International Peace**, May 29 2012 (Erişim) [http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/29/egypt-elections-set back-for-the-transition](http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/29/egypt-elections-set-back-for-the-transition), 12 Nisan 2013

PARSONS, Talcott, "On the Concepts of Political Power", Bendix ve Lipset(ed), **Class, Status and Power** içinde, 2nd.Edition, New York, The Free Press, 1966

PERLMUTTER, Amos, Egypt and the Myth of the New Middle Class: A Comparative Analysis, **Comparative Studies in Society and History**, Vol.10, No.1, October 1967

PERLMUTTER, Amos, The Myth of the Myth of the New Middle Class: Some Lessons in Social and Political Theory, **Comparative Studies in Society and History**, Vol.12, No.1, January 1970

PERLMUTTER, Amos, **Egypt the Praetorian State**, New Jersey, Transaction Books, 1974

PLOFCHAN, Thomas, Candidates in the 2012 Egyptian Presidential Election, **The Cairo Review of Global Affairs**, April 27 2012, (Erişim) [http://www.aucegypt.edu/ GAPP/ CairoReview/Pages/articleDetails.aspx?aid=162](http://www.aucegypt.edu/GAPP/CairoReview/Pages/articleDetails.aspx?aid=162) 12 Nisan 2013

POSUSNEY, Marsha Pripstein, Labor and Privatization in Egypt Recent Developments and Future Scenarios, Hans Hopfinger(ed), **Economic Liberalization in Socialist Countries: Algeria, Egypt, Syria and Yemen as Examples** içinde, Gotha, Perthes, 1996

POSUSNEY, Marsha Pripstein, Enduring Authoritarianism: Middle East Lessons for Comparative Theory, **Comparative Politics**, Vol.36, No.2, January 2004

PRINCEN Tom, Camp David, Problem –Solving or Power Politics as Usual, **of Peace Research**, Vol.28, No.1, February, 1991

RICHARDS Alan, WATERBURY, John, **A Political Economy of the Middle East: State, Class, and Economic Development**, 2nd Edition, Boulder, San Francisco and Oxford, Westview Press, 1996

RODİNSON, Maxime ,The Political System, P.J.Vatikiotis(ed), **Egypt Since the Revolution** içinde, London, George Allen and Unwin Ltd., 1968

ROLL, Stephan, Gamal Mubarak and the Discord in Egypt's Ruling Elite, **Carneige Endowment for International Peace**, October 1, 2010, (Erişim) <http://carnegieendowment.org/2010/09/01/gamal-mubarak-and-discord-in-egypt-s-ruling-elite/6bcv>, 19 Nisan 2013

RYAN, Curtis R, Political Strategies and Regime Survival in Egypt, **Journal of Third World Studies**, Autumn, 2001

SALİBA, Najip E., "The Decline of Nasserism in Sadat's Egypt", **World Affairs**, No.138, Summer 1975

SCHMIDT, Steffen W. , GVAŠTI, Laura, LANDE, Carl H., SCOTT, James C., (ed) **Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism**, Berkeley, University of California Press, 1977

SFAKIANAKIS, John, The Whales of the Nile: Networks, Businessman and Bureaucrats During the Era of Privatization in Egypt, Steve Heydemann(ed), **Networks of Privilege in the Middle East: The Politics of Economic Reform Revisited**, New York, Palgrave Macmillaan, 2004

SHANIN, Theodor (ed), **Peasants and Peasants Societies: Selected Readings**, 'y.y.' Blackwell Publisling, 2nd Edition, December, 1987

SKOCPOL, Theda, **Social Revolutions in the Modern World**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994

SOBELMAN, Daniel, Gamal Mubarak, President of Egypt, **Middle East Quarterly**, Vol.8, No.2, Spring 2001

SPRINGBORG, Robert, Patrimonialism and Policy Making in Egypt: Nasser and Sadat and the Tenure Policy for Reclaimed Lands, **Middle Eastern Studies**, Vol.15, No.1, 1979

SPRINGBORG, Robert, **Mubarak's Egypt: Fragmentation of Political Order**, Colorado, Westview Press, 1989

SPRINGBORG, Robert, The Arab Bourgeoisie: A Revisionist Interpretation, **Arab Studies Quarterly**, Vol. 15, No.1, Winter 1993

STACHER, Joshua, Establishment Mursi, **Middle East Report**, Vol.42, No. 265, Winter 2012

STEPHAN, Alfred C., Religion, Democracy, and the "Twin Tolerations" **Journal of Democracy**, Vol.11, No. 4, October 2000

STEVENS, Georgiana G., Arab Neutrality and Bandung, **Middle East Journal**, Vol.11, No.2, Spring 1957

SULTAN, Fouad, Production, Public Ownership and Private Ownership, Ibrahim M. Oweiss(ed) , **The Political Economy of Contemporary Egypt** içinde, Washington D.C., Center for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, 1990

TAVANA, Daniel L., Party Proliferation and Electoral Transition in Post-Mubarek Egypt, **The Journal of North African Studies**, Vol.16, No.4, December 2011

TIGNOR, Robert L., **Capitalism and Nationalism At The End Of Empire**, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, 1998

TRIMBERGER, Ellen Kay, **Revolution From Above, Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru**, New Jersey, Transaction Books, 1978

TUĞAL, Cihan, **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010

WAHBA, Mourad Magdi, **The Role Of The State In The Egyptian Economy: 1945–1981**, 'y.y.' Ithaca Press Reading, 1994

WARRINER, Doreen, Land Reform in Egypt and Its Repercussions, **International Affairs**, Vol.29, No.1

WATERBURY, John, **Egypt: Burdens of the Past/Options for the Future**, Bloomington: Indiana University Press, 1978

WATERBURY, John, **The Egypt of Nasser and Sadat: The Political Economy of Two Regimes**, New Jersey, Princeton University Press, 1983

WATERBURY, John, The Soft State and the Open Door: Egypt's Experience with Economic Liberalization, 1974–1984, **Comparative Politics**, Vol.18, No.1, January 1985

WATERBURY, John, Twilight of the State Bourgeoisie, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.23, No.1, February 1999

WEBER, Max, **On Charisma and Institution Building: Selected Papers**, S.N.Eisenstadt(ed), 4th Edition, Chicago, The University of Chicago Press, 1968

WEBER, Max, **Economy and Society**, Guenther Roth, Claus Wittich, (ed) Vol 1, New York, University of California Press, 1978

WEINBAUM, Marvin G., **Egypt and the Politics of U.S Economic Aid**, Boulder and London, Westview Press, 1986

WELTMEYER, Henry, Unrest and Change: Dispatches from the Frontline of a Class War in Egypt, **Globalizations**, Vol. 8, No. 5, November 2011

WICKHAM, Carrie Rosefsky, The Muslim Brotherhood and Democratic Transition in Egypt, **Middle East Law and Governance**, No.3, 2011

WIKTOROWICZ, Quintan(ed), **Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach**, Indiana, Indiana University Press, 2004

YAACOUB, Ramy, 219: A Detailed Cultural Translation of Egypt's Draft Constitution's Most Controversial Article, **Atlantic Council**, November 14, 2012(Erişim)<http://www.acus.org/egyptsource/219-detailed-cultural-translation-egypt%E2%80%99s-draft-constitution%E2%80%99s-most-controversial-article>

ZAALOUK, Malak, **Power, Class and Foreign Capital in Egypt: The Rise of the New Bourgeoisie**, London, Zed Books, 1989

ZAHİD Mohammed, **Muslim Brotherhood and Egypt's Succession Crisis: The Politics of Liberalisation and Reform in the Middle East**, London, Tauris Academic Studies, 2010

ZAHİD, Mohammed, The Egyptian Nexus: The Rise of Gamal Mubarak, the Politics of Succession and the Challenges of Muslim Brotherhood, **The Journal of North African Studies**, Vol.15, No.2, June2010

ZAKİ, Moheb, **Egyptian Business Elites**, Arab Center for Development and Future Research, Konrad Adenauer Stiftung, 1998

RAPORLAR VE DİĞER KAYNAKLAR

The Annual Report of the Human Rights Status in the Arab Region, Cairo Institute for Human Rights Studies, (Erişim) http://www.cihrs.org/?page_id=2566#tabs-2566-0-8 15 Nisan 2013

Bank of Egypt Annual Report 1981, (Erişim) <http://www.nbeuk.com/eng/pdf/financial/RAv5-20110922.pdf>, 15 Nisan 2013

Human Right Watch, World Report 2013: Egypt, (Erişim) <http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/egypt>

Human Rights Watch, World Report 2006: Egypt, Egypt Investigate Election Fraud, Not Judges, April 4, 2006
(Erişim) <http://www.hrw.org/en/news/2006/04/24/egypt-investigate-election-fraud-not-judges>, 20Nisan 2013

Egypt Draft Constitution (English version), **International IDEA** 2012, (Erişim) <http://aceproject.org/ero-en/regions/mideast/EG/egypt-draft-constitution-english-version/view>, 12 Nisan 2013

Press Freedom Index 2013, Reporters Without Borders, (Erişim) <http://en.rsfi.org/press-freedom-index-2013>, 1054.html 14 Nisan 2013

Economic Reform and Structural Adjustment Programme, **Project Performance Evaluation Report(PPER)**, Arap Development Bank Group, 15 May 2000, s.1. (Erişim) <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Evaluation-Reports/05092259-EN-EGYPT-ECONOMIC-REFORM-AND-SAP.PDF>, 18 Nisan 2013

Ahram Online, Jadaliyya, Egypt Elections Watch, Islamist Bloc (Al Nour), November 19, 2011, (Erişim) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/33/103/26940/Elections-/Electoral-Alliances/Islamist-Bloc-AlNour.aspx>, 10 Nisan 2013

Ahram Online, Hossam Badrawi Replaces NDPs Secretary General, February 5, 2011, (Erişim) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/5039/Egypt/Politics-/Hossam-Badrawi-replaces-NDPs-Secretary-general-Saf.aspx>, 21 Nisan 2013

Ahram Online, Jadaliyya, Egypt Elections Watch, Electoral Alliances, <http://english.ahram.org.eg/Elections2011/Electoral-Alliances/33/103/0.aspx> 11 Nisan 2013

Ahram Online, Egypt's Morsi raises public-sector bonuses, pension rates, 1 June 2012, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/140/46668/Egypt/First--days/Egypt-Morsi-raises-publicsector-bonuses,-pension-.aspx>, 18 Nisan 2013

Ahram Online, Cyber ignition: The key role of the uprising's youth movements, March 7, 2011. (Erişim) <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/5362/Egypt/Politics-/Cyber-ignition-The-key-role-of-the-uprisings-youth.aspx>, 20 Nisan 2013

BBC Türkçe, Mısır'da Mursi'ye karşı eylem çağrısı, 23 Kasım 2012, (Erişim) http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2012/11/121122_mursi_decree.shtml, 18 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egyptian Elections, Kifaya (The Movement For Change), October 22, 2010 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/22/the-egyptian-movement-for-change-kifaya>, 20 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egyptian Elections, The April 6 Youth Movement, October 22, 2010 (Erişim), <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2010/09/22/the-april-6-youth-movement>, 20 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egypt's Transition, Freedom and Justice Party, September 9, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/22/al-hurriyya-wa-al-%E2%80%98adala-freedom-and-justice-party>, 10 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egypt's Transition, Al-Wafd (Delegation Party), September 20, 2011 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/20/al-wafd-delegation-party> 10 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egypt's Transition, Al-Masriyeen al-Ahrar (Free Egyptians Party), September 21, 2011, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/21/al-masriyeen-al-ahrrar-freeegyptians-party>, 10 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egypt's Transition, Al-Tagammu (National Progressive Unionist Party), September 22, 2011, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2011/09/22/al-tagammu-national-progressive-unionist-party> 10 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egypt's Transition, Results of Egypt's People's Assembly Election, January 25, 2012 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/01/25/results-of-egypt%E2%80%99s-people%E2%80%99s-assembly-elections>, 11 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace Guide to Egypt's Transition, Egypt's Next President, May 9, 2012, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/09/egypts-next-president>, 11 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace, Guide to Egypt's Transition, What is the significance of the recent barring of candidates, including three frontrunners, running for Egypt's presidency? May 9, 2012 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/05/09/egypts-next-president>, 11 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace Guide to Egypt's Transition, Egypt's New Constitution Ratified, December 19, 2012, (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2012/12/19/unofficial-results-of-the-first-round-of-egypt%E2%80%99s-december-2012-constitutional-referendum>, 15 Nisan 2013

Carnegie Endowment for International Peace Guide to Egypt's Transition, Controversial Articles in the 2012 Egyptian Constitution, January 4, 2013 (Erişim) <http://egyptelections.carnegieendowment.org/2013/01/04/controversial-articles-in-the-2012-egyptian-constitution>, 12 Nisan 2013

Egypt Independent, About Egypt Independent, (Erişim) <http://www.egypt-independent.com/about>, 13 Nisan 2013

Egypt Independent, Morsy: Egypt is civil, not secular country, September 25, 2012, <http://www.egyptindependent.com/news/morsy-egypt-civil-not-secular-state> 18 Nisan 2013

Egypt Independent, Ahmed Ezz Sentenced to 34 Years for Squandering Public Funds, March 6, 2013, (Erişim) <http://www.egyptindependent.com/news/ahmed-ezz-sentenced-34-years-squandering-public-funds> 22 Nisan 2013

FJP's 2011 Program, December 4, 2011, (Erişim) <http://www.fjponline.com/article.php?id=198> 16 Nisan 2013

Egypt's İnfitah Bourgeoisie: Wealth and Power in the Middle East, **Middle East Report**, No:142, September-October, 19

Fighting for Justice and Human Rights: Egypt's Women Activist Tell of Their Struggle, Amnesty International Publications, March 2013, (Erişim) <http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE12/011/2013/en/4b46a265-c3db-443d-b22a-a70e6d9fb0fd/mde120112013en.pdf> 14 Nisan 2013

ÖZET

ELİKÜÇÜK, Nilgün. Mısır'da Orta Sınıfların Yükselişi: Refahın Güce Dönüşmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013

Bu tezin amacı, Mısır Devriminin itici gücünün orta sınıflar olduğu ve devrim sonrası düzenin yine orta sınıflar lehine bir atmosfer oluşturduğunun vurgulanmasıdır. Mısır'ın yaşadığı sosyal dönüşüm Eisenstadt'ın modernleşme kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Neo-patrimonyal toplumların modern döneme geçiş sürecinde tatbik etmesi gereken sistemsel değişimler Mısır siyasi ve ekonomik tarihi irdelenerek anlatılmaya çalışılmaktadır. Siyasi otoritenin devrilmesi ile başlayan devrimci sürecin devam edebilmesi ve saf devrime ulaşabilmek için eski rejimin kalıntılarının tasfiye edilmesi gerektiği çalışmanın ulaştığı sonuçlardan biridir. Müslüman Kardeşler ile başlayan İslami yükselişin ideolojik değil, gelir düzeyine göre değişen sınıfsal yapılanmanın bir parçası olduğu ise çalışmanın sonuçlarından bir diğeridir.

Anahtar Sözcükler:

1. 2011 Mısır Devrimi
2. Orta Sınıf
3. Çoğul Moderniteler
4. Neo-patrimonyal Toplum
5. Saf Devrim

ABSTRACT

ELİKÜÇÜK, Nilgün. The Rise of the Middle Classes in Egypt: Transformation of Welfare into Power, Ankara 2013

I propose with this paper that impulsive force behind the Egyptian Revolution is the middle class and the revolution provides better conditions in favor of it. The social transformation that Egypt undergoes is examined with the framework of Eisenstadt's modernization theory. Systemic alterations that are required to be carried out by neo-patrimonial societies during the process of democratic transition are analyzed with the examination of the political and economic history of Egypt. One of the hypotheses of this work is that continuation of the revolutionist process which has started with the fall of the political authority, and the attainment of a pure revolution can be probable merely by elimination of the remnants of the ancient regime. Another hypothesis is that the rise of Islam in politics beginning with the Muslim Brotherhood is not a part of an ideological agenda but structures related with economic classes which is differentiated pursuant to level of income.

Anahtar Sözcükler:

1. 2011 Egypt Revolution
2. Middle Class
3. Multiple Modernities
4. Neo-Patrimonial Society
5. Pure Revolution

